

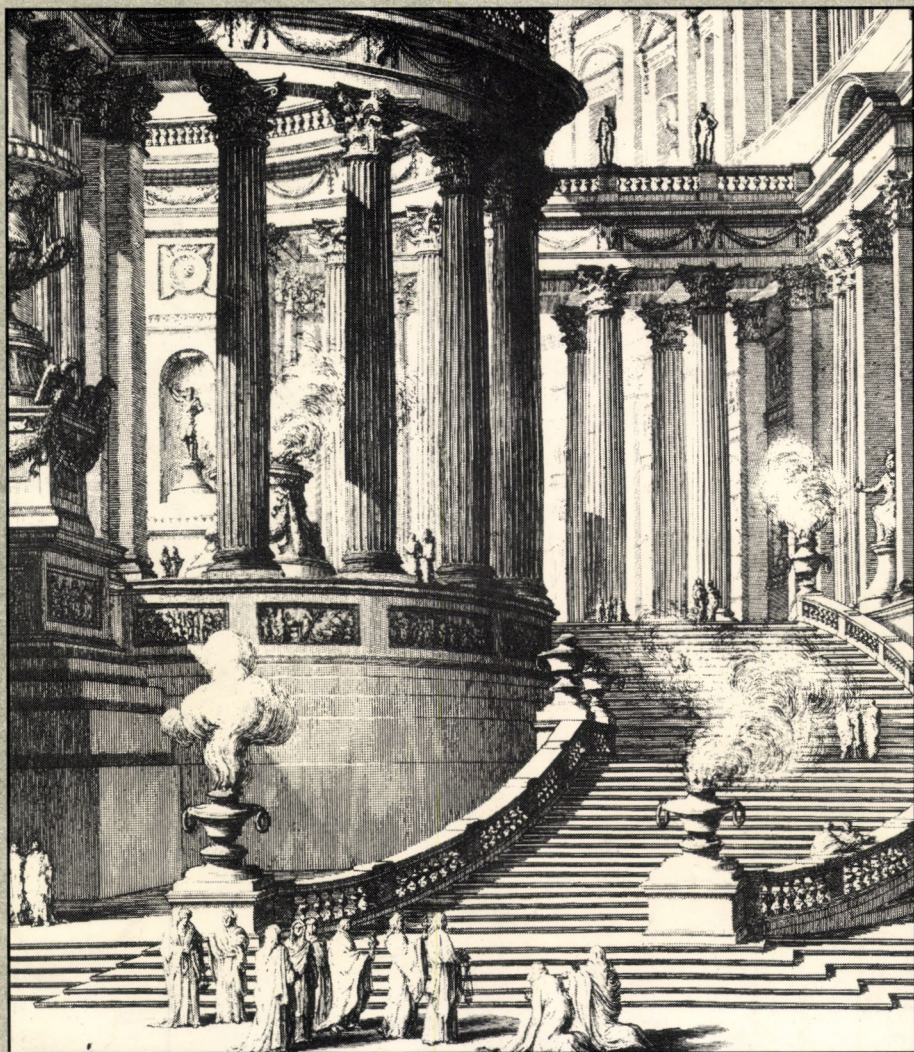
ÚJ FOLYAM IV. 8. SZÁM

BUDAPEST, 1995. AUGUSZTUS

ÁRA: 95 FT

MAGYAR SZEMLE

RÁSZLAI TIBOR SZENT ISTVÁN HÁZASSÁGÁRÓL; A GAZDASÁG SZŰKEBBEN ÉS TÁGABBAN: ZÁBORI LÁSZLÓ, EGEDY GERGELY, IZIKNÉ HEDRI GABRIELLA ÍRÁSAI; ESTI KÉRDÉS — HÁROM INTERJÚ A DUNA TELEVÍZIÓBÓL: GYÖKÖSSY ENDRE, FRANÇOIS NICOUILLAUD, ANDORKA RUDOLF; SZEGŐ GYÖRGY BESZÉLGETÉSE SINKOVITS PÉTERREL AZ ÚJ MŰVÉSZETRŐL; SNEÉ PÉTER CSIZMADIA ERVIN: A DEMOKRATIKUS ELLENZÉK C. KÖNYVÉRŐL

SZERKESZTŐI ÜZENETEK:

MAGÁNOSODTUNK. A *Magyar Szemle* a Magyar Szemle Alapítvány tulajdona lett. A Hírlapkiadó Vállalat átadott az Alapítványnak minden jogot és jövedő terhet, ami azt jelenti, hogy fél esztendőre bizonyos a létünk. Hogy utána mi lesz, az azon múlik, hogy a mai magyar társadalomnak szüksége van-e erre a folyóiratra és ezt az igényét kifejezi-e megfelelő támogatásokkal. Arra természetesen nem gondolhatunk, hogy eltartsuk magunkat: sehol a világon nem tudnak önellátók lenni a hozzánk hasonló folyóiratok. Viszont az egészséges, de legalábbis gyógyulni törekvő nemzetek meglelik a módját annak, hogy a saját gondjaikat kutató-elemző műhelyek létezhesenek.

ÚJ CÍMÜNK: 1067 Budapest, Eötvös utca 24 I. emelet 10. Telefon/fax: 111-6477.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY SZÁMLASZÁMA: MNB 218 98316; 512 033 203 9. Az Alapítvány támogatására befizetett összegek az APEH engedélye alapján az adóalapból levonhatók.

JÓ NYARAT KÍVÁNUNK VALAMENNYI OLVASÓNKNAK! Továbbra is számítunk javaslataikra, véleményükre, érdeklődésükre. Olvassák és terjesszék a *Magyar Szemlét!*

A FOLYÓIRAT MEGJELENÉSÉT A BATTHYÁNY LAJOS ALAPÍTVÁNY TÁMOGATJA.

A Magyar Szemle Alapítvány igazgatósága:

ANTALL GYÖRGY ANDRÁS, DR. BALOGH JÁNOS, BOD PÉTER ÁKOS, CZAKÓ GÁBOR, GRANASZTÓI GYÖRGY (elnök), JESZENSZKY GÉZA, KODOLÁNYI GYULA, MAGYAR PÉTER, SZABADOS GYÖRGY

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: KODOLÁNYI GYULA

Szerkesztőbizottság: BORBÁNDI GYULA, CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ,
KINDLER JÓZSEF, MELLÁR TAMÁS, MOLNÁR GUSZTÁV,
SZABADOS GYÖRGY, SZÓCS GÉZA, DR. VARGA CSABA

Szerkesztőség: BANGA FERENC, CZAKÓ GÁBOR,
IZINGER ANNA, MAGYAR BERTALAN, MÁRTON GYÖNGYVÉR, VÁCZI GÁBOR
Szerkesztőségi titkár: ARANY EMILIA

ÚJ FOLYAM IV. 8. SZÁM	BUDAPEST	1995. AUGUSZTUS
RÁSZLAI TIBOR	EURÓPA ESZTERGOMBAN	787
ZÁBORI LÁSZLÓ	KONZERVATIVIZMUS ÉS KAPITALIZMUS	801
EGEDY GERGELY	PIACGAZDASÁGOT, DE MILYET?	809
IZIKNÉ HEDRI GABRIELLA	A GAZDASÁGPOLITIKA TÁGABB KÖRŰ SZEMLÉLETE	815
ISMERETLEN SZERZŐ	N. N. HADIFOGOLY VISSZAEMLÉKEZÉSEI, II.	821
SZEGŐ GYÖRGY	BEMUTATKOZIK AZ ÚJ MŰVÉSZET (BESZÉLGETÉS SINKOVITS PÉTER FŐSZERKESZTŐVEL)	832
GYÖKÖSSY ENDRE FRANÇOIS NICOUILLAUD ANDORKA RUDOLF	HÁROM INTERJÚ A DUNA TV ESTI KÉRDÉS CÍMŰ MŰSORÁBÓL	839
MARCZELL PÉTER	MILYEN KISEBBSÉGEK A SVÁJCI RÉTOROMÁNOK?	850
SNEÉ PÉTER	CSIZMADIA ERVIN: A MAGYAR DEMOKRATIKUS ELLENZÉK (1968–1988)	860
METZ KATALIN	TÁJKÉP SZÍNHÁZ UTÁN	877
PETHŐ TIBOR	HATALMI SZÖGFÜGGVÉNYEK A TÁVOL-KELETEN	886

SZÁMUNK SZERZŐI

ANDORKA RUDOLF (1931, Budapest): szociológus. 1984-től tanszékv. tanár, 1991-től rektor az MKKE (BKE)-n. Az MTA Agrártörténeti és Faluszociológiai Bizottságának társelnöke. Az Evangélikus Egyház Zsinatának világi elnöke.

EGEDY GERGELY (1953, Budapest): az ELTE BTK történelem-angol szakán szerzett diplomát. A politikatudomány kandidátusa. Eddig főként a délkelet-ázsiai országok fejlődésével és Nagy-Britannia történetével foglalkozott.

DR. GYÖKÖSSY ENDRE (1913, Rábapalota): teológus, pszichológus. A budapesti Református Teológiai Akadémián abszolvált, 1938-ban avatták lelkésszé. 1946: a pszicho-pedagógia díszdoktora. A Pszichiátriai Társaság tagja.

DR. IZIKNÉ HEDRI GABRIELLA (Budapest): a közgazdaságtudomány doktora. A Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem címzetes professzora. Az EURATION Európai Együttműködési Alapítvány igazgatója.

MARCELL PÉTER (1936, Pozsony): tanácsadó közgazdász Genfben. Hungarológiai és orientalisztikai témákkal, rendezvények szervezésével is foglalkozik. Több különböző magyar hetilap ill. folyóirat tudósítója.

METZ KATALIN: színikritikus, Marosvásárhelyen született. A Kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát, majd Bukarestben, a I. L. Caragiale Színművészeti Intézet posztgraduális színházstudományi szakán végzett. 1987-ben települt át Magyarországra, jelenleg az *Új Magyarország* munkatársa.

NICOULLAUD, FRANÇOIS: a Francia Köztársaság budapesti rendkívüli és meghatalmazott nagykövete, karrierdiplomata. Korábban JOXE kabinetfőnöke volt a francia belügy-, majd a hadügyminisztériumban. Nagy része volt az elmúlt öt év jó magyar-francia kormányközi kapcsolatainak kialakításában.

PETHŐ TIBOR (1918, Budapest): az édesapja, PETHŐ SÁNDOR által alapított *Magyar Nemzet* szerkesztőbizottságának elnöke, lapunk külpolitikai szemleírója.

RÁSZLAI TIBOR (1949): művelődéstörténész.

SNEÉ PÉTER (1953, Budapest): az ELTE Bölcsészkarán végzett magyar-népművelés szakon. Szellemi szabadfoglalkozású. Rendszeresen jelennek meg publikációi a *Kortárs*, a *Filmkultúra* és a *Filmvilág* folyóiratokban.

SZEGŐ GYÖRGY: építész, művészeti író. 1972-ben szerez építészmérnöki diplomát a Budapesti Műszaki Egyetemen, majd 1976-ban belsőépítészeti diplomát a Magyar Iparművészeti Főiskolán. 1992-től a Magyar Látványtervezők Kamarájának elnöke. 1982 óta foglalkozik képzőművészet- és építészműveléssel és -kritikával.

ZABORI LÁSZLÓ (1964, Budapest): az ELTE magyar-történelem szakán 1988-ban szerzett diplomát. Középkorokban tanított, jelenleg a Pest Megyei Levéltárban levéltárosként dolgozik.

E SZÁMUNK ILLUSZTRÁCIÓI Szegő György: *Bemutatkozik az Új Művészet* c. cikét kísérik. A fotókat TAHIN GYULA készítette.

EURÓPA ESZTERGOMBAN

MILYEN EURÓPÁVAL találta szemben magát ISTVÁN magyar király, amikor rátalált Európára — és amikor hagyta, sőt kívánta és szervezte, hogy Európa is rátárujon országára?

A tájékozódó István király Európa-élménye kettős gyökerű: a kalandozó elődök tapasztalati hagyományának és saját, egyéni felismerésének eredője. Az ősök, akik egészen Katalóniáig jutottak, „ismerték” Európát: útjait és útvesztőit, harcászati gyengéit és kerülendő hadászati súlypontjait. Felismerték a gazdasági erőket koncentráló jószághalmozást, ami *itt* egyszeri zsákmánnyal kecsegtetett, *amott* az állandó sarc kivetését javallotta. Eligazodtak a forgandó emberi magatartás szövetségében, mert az államvezetésben széteső Nyugat magamagát kínálta kalandozásra — a magyaroknak csakúgy, mint az araboknak vagy a vikingeknek. A letűnt karolingianus kort felváltó ottonianus birodalom harmadik — névvisező — ura világhatalmi terveket szövöget. Ezúttal először egyetértően SZENT PÉTER lelkek feletti apostoli erejének Rómában székelő letéteményesével.¹

Nem kevésbé ismerhette István király az ellenlábás Bizánc hatalmi súlyát és e három földrész uralta birodalom visszatartó Európán kívülségét sem, amelynek az egyensúlykérdésekre irányuló kitüntetett figyelem csakis a majdani korok Angliájával vethető össze. Az Aachen-Róma-Bizánc térségbe ékelődik még István király államférfiúi látókörében a Kárpátokon túli síkfold, ahol lappangva él az alig egy emberöltővel ezelőtt felbomlott kazár hatalom emléke, amelynek szerepét a VLAGYIMIR nagyfejedelem szervezte dinamikus kijevi állam veszi át. Déli karéján továbbra is háborítatlanul portyáznak a besenyő törzsek, akikre Istvánnak ugyanúgy figyelnie kellett, mint a Cluny felől kelő zsolozsmaszóra, a bizánci Szent Palotában kerengő hírekre, vagy a pápa-császár-viszony rezdüléseire.

Éppen ezért, érzékeny és széles látókörű személyiségekkel kellett körülvegye magát. Döntése helyességét mi sem igazolja hívebben, mint uralmának szokatlanul hosszú tartama. A koronázás előtti éveket is számítva meghaladja a négy évtizedet: 997-1038. Három császárt, két pápát és négy bizánci basileust vallhatott kortársának. Mindössze két európai személyiséggel volt véghosszant egykorú: az 1005-től 1035-ig uralkodó NAVARRAI SANCHÓVAL, meg éppen a 996 és 1049 között, 53 esztendőn át Clunyban apátkodó SZENT ODILÓVAL. Európa-tudat tekintetében e két személyiséghez közelíthető leginkább: adottságbeli különbözőségeik ellenére mindhárman „ugyanazt az Európát” élték meg.²

A „másság” túlhangsúlyozása idején előszeretettel hivatkoznak a rövid történelmi emlékezetű, modernizációt szolmizáló történész-publicisták történelmi érv gyanánt az *Intelmek* VI. pontjára — amely a vendégekről szól. S az „egy nyelvű és egy szokású ország” törekénységére.³ Anélkül, hogy megkerülnők az iméntieket, nem érdektelen rámutatni, hogy a magyar király az uralkodás életszabályában ezt a pontot nem elsőnek, hanem hatodiknak tette meg. Önmagában ez a tény is arra utal, hogy a Szentkirály egységesen magyar jellegű országában a vendégek számára nem szánt szervezeti szerepet — mindössze művelődési szokásaink „átstrukturálásában” adott nekik feladatot. Ezt igazolják Esztergomnak — a keresztény magyar állam első fővárosának — német és francia vendégeire vonatkozó adatai (akár rövidebb ideig tartózkodtak itt, akár véglegesen telepedtek le e tájon.)⁴

Közismert: a GÉZA fejedelem korában megindult zsenge magyar kereszténység az ifjú Szent István korától kezdődően bölcs megfontoltsággal irányított térítéssé változott. Ennek tetőpontja: a magyar katolikus Egyház megszervezése, a Szentszék jóváhagyásának, a királyi korona megszerzésének diplomáciai előkészítése mintaszerű akciók voltak.

E hatalmas munkában vitathatatlan István irányító szelleme, ám ha figyelembe vesszük a trónváltozással járó — elkerülhetetlen — zökkenőket, s elsősorban a fejedelem fiatal korát, önként adódik a kérdés: ki lehetett az ifjú uralkodó tanácsadója súlyos döntései idején?

Egyesek⁵ RADLA nevű szerzetesben vélik fölfedezni e befolyásos és befolyásoló személyiséget. Radláról egykorú följegyzésből annyit tudunk, hogy 994-ben vagy 995-ben SZENT ADALBERTtel jött Géza udvarába, mint a későbbiekben vértanú prágai püspök gyermekkori barátja: „pappasa”. Ám míg Adalbert innen Rómába, majd Prágába ment, végül a poroszok földjén vértanúságot szenvedett, Radla a magyar fejedelem udvarában maradt. QUERFURTI BRUNO térítő érsek (chorepiscopus), Adalbert életírója megjegyzi: mint ember sem törekedett különösebben az elmenetelre. A fejedelmi környezetben kitüntető hivatás várt reá.

NEM TEKINTHETŐ csupán udvariassági gesztusnak, hogy a csehországi Brewnowból, majd a lengyelföldi Meseritzből menekülő szerzetesek Magyarországon azonnal befogadásra találtak — s az ország életében csakhamar jelentős szerepet vittek. Fölkarolásuk oly ember műve, akinek az udvarban is nagy szava volt, de a brewnowiakkal is szorosabb kapcsolatban állott. Feltételezhető, hogy Radla járt el honfitársai ügyében. Még ennél is nagyobb szerep tulajdonítható neki a későbbi fejleményekben.

Géza halála után VAJK vette át az ország ügyeinek intézését, de mint a pannonhalmi alapítólevélben maga mondja: még mint serdüelőben lévő, „in pueritia”. Föltűnő már az is, hogy az ifjú fejedelem — akinek környezetében számos bajor-német vitéz forog — KOPÁNY elleni harcában kiemeli a pannonhalmi apátságot: élén ANASZTÁZ apáttal, ugyanakkor koronakérésre mégsem őt hatalmazza föl, hanem ASRIK pécsváradi apátot — noha Anasztáz azidőtájt éppen

Rómában járt.⁷ Az Esztergomtól távoli Pécsvárad apátjára olyan valaki hívhatta föl az udvar figyelmét, aki jól ismerte Asrik lengyelhoni kapcsolatait és tapasztalatait, egyéni kvalitásait. Radla a szász származású Asrikkal Szent Adalbert útján már régóta közvetlen kapcsolatban állt. 1004-ben, amikor Querfurti Bruno hosszabb időt töltött Esztergomban és Radlával is sűrűbben találkozott, személyes benyomásait azzal tette hangsúlyosabbá, hogy a koronaszerezésben neki is felelté kiemelkedő szerepet tulajdonított.⁸

A magyar külpolitikának mindenkor — mindmáig — fontos tétele a délnémetekkel: a bajorokkal való viszony kérdése, amely rendszerint barátságosnak minősíthető. Ennek megerősítésére családi összeköttetések is szolgáltak — például István és GIZELLA házassága is. A kérdés csak annyi, mikor történt a frigye? Másként ugyanaz: mikor érkezett Gizella Esztergomba?⁹

TÖRTÉNETÍRÓINK A HÁZASSÁG MEGKÖTÉSÉT általában még Géza fejedelem idejére teszik. Nem véve figyelembe a pannonhalmi alapítólevelét Szentkirály-használta kifejezését: „in pueritia”. Ez ugyanis arra mutat, hogy Koppány lázadása idején István még gyermekifjú volt — valószínűsíthetően nemcsak korát, hanem családi állapotát tekintve is. Házasember, még hozzá mint uralkodó, alig néhány évvel később bizonyosan nem nevezte volna magát gyermeknek, serdülőnek, növésben lévőnek...

Ám ennél súlyosabb érvünk is van. A *Nagy legenda* szövege alapján a koronázás utáni időre kellene gondolnunk (és a külföldi krónikák túlnyomó része 1002–1010 között emlegeti Gizella és István házasságát, s ezzel kapcsolatban a magyar nemzet megtérését). S mivel újabban Gizella születését 985 körüli időre valószínűsítik, számomra kevéssé hitelt érdemlő az a törekvés, amely szerint tíz-tizenkét évesen adták volna nőül Istvánhoz Gizellát — azaz a házasságkötés még Géza életében megtörtént volna.

Az időpontra nézve a *Chronicon Leosdiense* adja a legközelebbi meghatározást: szerinte a házasságkötéskor a menyasszony testvére: HENRIK még nem volt császár, csak herceg. Henrik — mint ismeretes — 1002. június 6-án lett császár. Vagyis a házasság e dátum előtt kötött. Viszont a krónika fogalmazása, de a magyar politikai helyzet alakulása szerint is, a házasságkötés nem tehető közvetlenül Henrik herceg atyjának: CIVAKODÓ HENRIK herceg halála, illetve Szent Henrik hercegi méltóságra emelkedése körüli időre sem (995. augusztus 28-a utánra sem), hanem a két dátum közé (jelesül a 1002-es évszámhoz közelebb: 998–1001 közé). Imígyen a veszprémi görög apácák alapítólevelével sem kerülünk ellentétbe.¹⁰

PAULER és KARÁCSONYI JÁNOS — HERIMANNUS AUGIENSISRE hivatkozva — a 996. év mellett kezekedik. Az általuk idézett hely azonban — mely egyébként is 995-ről szól — nem a házasság évét, hanem Henrik herceg halálát és utóda trónra lépését mondja el. Ezek után iktatja be a Gizelláról mondottakat. Szóról-szóra a következőket:

„ennek nővére: Gizella, aki Istvánnak, a magyarok királyának, mikor Krisztus hitére tért, mintegy igazán a hit kezeseül (Geisel) nőül adatott. Ott alamizsnálkodásnak és egyéb jócselekedeteknek szentelve magát — megöregedett.”

Az 1030. év következik, amelyet sehogyan sem lehet a házasságkötés évének venni. De a körülmények is mást mondanak. Vegyük például azt a leírást, mely Kálmán király házasságkötésének történetéről szól.

GANFREDUS MALATERRA — egykorú — bencés szerzetes előadása alapján KÁLMÁN király ROGERIUS szicíliai normann király leányát követek útján kérte feleségül.¹¹ Ott azonban először előkelőbb követet vártak. Az új követséget Rogerius tiszteséggel fogadta, de — magánál tartotta. Ezalatt azonban előkelő követek mentek tőle Pannóniába, hogy ott szétnézzenek és a király esküvel erősítse meg előttük ígéreteit. Csak ezek után küldte el Rogerius leányát a magyar királyhoz.

A házasságkötést még akkor is követjárások kellett megelőzők, ha tényleges királyról volt szó. Még inkább fennállott ennek szükségése Szent István házassága esetében, hiszen úgyszólván az összes külföldi források bizonyos föltételeket emlegetnek, ami még a Géza fejedelem idejében lefolytatott előzetes tárgyalásokra nézve is érthető. Ezek teljesítését viszont csak a hatalom tényleges birtokában lévő uralkodó vállalhatta. Erre pedig Szent István uralkodása elején — amikor Koppánnyal trónja megtartásáért is élethalálharcot kellett vívnia — nem kerülhetett sor, csak a lázadók fölött kivívott győzelem után.

Hogy a házasság megkötése előtt valóban volt valamilyen bizonytalanság, egyezkedés, azt az annalista SAXO is megerősíti. Ő ugyanis a házasság idejét 1002-re, a koronázás utánra téve, elmondja: a magyar király Gizellát csak a föltételek teljesítésével — nevezetesen a nemzet keresztény hitre térésével kapta feleségül.

Vajon a bajor herceg — röviddel atyja halála után —, mint kezdő uralkodó, egészen fiatal leánytestvérét olyan országba küldte volna, amellyel a bajorok alig ezelőtt (991) még háborúban állottak, s ahol a trónörökösödés kérdése Géza fejedelem erőteljes föllépése ellenére sem tisztázódott? Előre látható veszedelemnek kitenni testvérét — nehezen tétélezhető föl Henrik hercegről. Felette figyelemre méltó az a negatív információ is, hogy sem honi, sem külföldi forrásaink nem tesznek említést arról, hogy Gizella Koppány lázadása idején Pannóniában tartózkodott volna. Ugyanakkor az iméntiek nem mondanak ellent annak, hogy komoly tárgyalások folytak Gizella házassága ügyében. Sőt, valószínűleg Szent István már trónra lépése előtt eljegyezte Gizellát — ami az akkori házassági törvények, illetve fölfogás szerint súlyos jogi aktusnak tekintendő. Mivel azonban Gizella apácának készült, nem csak kisgyermekkorban tartózkodott Regensburgban — házasságára már ezért is csak később kerülhetett sor.

A tényleges házasságkötés — Gizella Esztergomba érkezésének — ideje, *terminus a quo*-ja legkorábban 998 lehetett.

Ganfredus idézett elbeszélése kiterjed arra is, hogy Gizella nagy kísérettel érkezett az országhatárra. Itt még számosan várták és

kísérték a fővárosba, ahol megállapított napon az érsekek, püspökök és különféle méltóságok (*ördines*) jelenlétében — királyi szokás szerint — megállapították a királyleány hozományát (*dos*).

AVENTINUS Gizella hozománya gyanánt számos várost sorol fel. Nevezetesen Veratisslaburgiumot, más néven Pisoniumot (Pozsony), Oedenburgiumot, más néven Semproniumot (Sopron). Sőt, nem ártallja idesorolni sok más várossal együtt — *alia pleraque oppida* — (melyek nevével azonban mégis adós maradt) Sabariát is (Szombathely). Jellemző Aventinus elfogultságára, hogy a különböző helyekről vett információkat összekeveri, de mindig úgy, hogy a német fölénye érezhető legyen. Ide tartozik az is, hogy az ide érkezett német lovagok nevét — nevezetesen HANTE, WOLFGER, HERMANNUS, BOSO, WENTZESLAUS, akik között HONT, PAZMAN, VECELIN nevére ismerünk — a Koppány-lázadás idejéből ismert nevekkel együtt sorolja föl. Mintha mindnyájan Gizellával érkeztek volna. Ám még ő is Géza halálát követő időpontra teszi a házasságot.¹²

A *Képes Krónika* a német vendégek felsorolásakor csak Hont és Pazman nevét említi, mint akik már Géza fejedelem idejében jöttek be, de Gizelláról velük kapcsolatban sehol sincs szó.¹³ A német vitézek közül Hont és Pazman — forrásaink alapján — Koppány lázadása előtt még nem tartózkodtak az udvarban. A *Képes Krónika* azonban Herman nevét amazokétól egészen elkülönítve, már Gizella királynéval együtt említi, bizonyára nem ok nélkül. Bármelyik forrást vizsgáljuk is, mindegyikből csak annyi tűnik ki, hogy Gizella csak Géza fejedelem halála — közelebbről Koppány lázadását követően — jött az országba, Esztergomba.

ABAJOR HERCEGLEÁNY HÁZASSÁGA élénk „követjárást idézett elő” Esztergom és Regensburg között. Ez a kapcsolat a két helység architektúrális rendszerében is fölfedezhető... A királyi udvar előkelőségein kívül érkeztek pénzverők is¹⁴, akik az esztergomi Várhegyen, a királyi palotához kapcsolódva, megalapították a királyi pénzverő műhelyt. Jellemző: Szent István pénzeinek fölírása is¹⁵ Regensburg nevéből vétetett.¹⁶

Említsük meg, hogy esetleg Esztergomban¹⁷ készült az az ezüst feszület, melyet Gizella anyja sírjára, Regensburgba küldött. Gizellával kapcsolatos egy másik esztergomi település is. Regensburgból, helyesebben *Gandersheim*ből érkeztek hívására apácák is, akik egykori növendéktársukkal munkaközösséget alkottak. Akár a magyarországi egyházi iparművészet megalapítóinak is tekinthetjük őket.

Eddig történetíróink csak a veszprémi apácakolostorral foglalkoztak¹⁸ és az ott élők szerepét a koronázási paláttal kapcsolatban kellően méltányolták is. Az esztergomi sziget nagydunaparti oldalán végzett ásatás azonban igazolta BALOGH ALBIN föltevését, hogy az az esztergomi bencés apácakolostor — noha annak első okleveles említése csak II. BÉLA korában, 1136-ban került elő — még Szent István korabeli alapítás. Az egykori római *castellum* maradványain, illetve annak védelmét élvezve a királyi várhoz közel épült ez az előkelő monasztérium. Erre, s lakóinak dolgos kezére a király-

asszonynak még akkor is szüksége lehetett, ha a gandersheimi lélek- és szellemformálódás idejét számításon kívül hagyjuk. Ugyanis az új magyar kereszténység templomai rendre fölépültek, de nélkülözniük kellett a liturgikus élet más minőséget sugalló dimenziójának kelteit: a casulát, a palliumot, az albát, a cingulust, a manipulust — az egyházi ruhákat. Ezek elkészítése, a templomok műves kiszolgálása sok segítséget kívánt. Krónikáinknak és a *Nagy legendának* előadása szerint valahányszor a királyné valamely magyar egyházhhoz érkezett, megmutattatta az egyházi klenódiumot — és minden esztendőben megújította mind a gyolcs-, mind a szövethéteket.¹⁹ Ezt a hatalmas munkát semmiképpen sem láthatta el egyetlen apácamosztor. Ugyanakkor e feladatokat csakis apácák — odaadó és bizalmi munka lévén — végezheték. Vagyis a veszprémi kívül szükség volt még egy másik „műhelyre” is.

TUDJUK, A VESZPRÉMI GÖRÖG APÁCÁK, ha nem is voltak görög származásúak, a koronázási palást tanúsága szerint is, alapítólevelükhöz illően, a bizánci stílus képviselői. Ellenben az a miseruha, melyet Szent István és Gizella JÁNOS pápának küldött ajándékkul Rómába — és amely a magyar ügyekből egyébként ismert IX. LEÓ pápa ajándékképpen (1049) a metzi Szent Arnulf-egyház birtokába került — merőben más érzésvilágot és gondolkodásmódot tükröz.

Már Karácsonyinak föltűnt a nagy különbség a két miseruha között. Az eltérés annál szembetűnőbb, mert alakjára nézve mindkettő ún. *Borromei casula*, szövetség pedig vörös selyem. Karácsonyi a különbség okát abban kereste, hogy a koronázó palást, mint a királyné legkedvesebb alkotása, a fehérvári egyház számára készült — az 1030. év hadi sikereinek emlékére. Ámde föltehető: ha valamely miseruha a pápának készül ajándékkul, az a készítő(ke)t úgyszintén inspirálhatta. E tényből alig magyarázható, hogy miért lesz más a kereszt alakja, díszítése, hímzése, az írás és a betűk karaktere, az alakok beosztása stb. — ha egyazon műhely produktuma lenne. Megalapozottnak tekinthető hipotézis, hogy e másság a készítőik lelki világából magyarázandó, vagyis más műhelyben — nem Veszprém-ben! — kellett készülnön. S ilyen, Gizella vezetése alatt, csak Esztergomban található.²⁰

S még egy kérdés a miseruhával kapcsolatban: melyik János pápa számára készült ez az ajándék? Eddig úgy tudtuk, a megajándékozott XIX. János (1024-1033). Meggondolandó azonban, hogy az ő idejében — ismereteink szerint — Magyarország és Róma között semmi olyan rendkívüli esemény nem játszódott le, ami ajándékunkat indokoltá tenné. Hiszen nem a miseruha volt az egyetlen ajándék, más csecsebecserekre is történik utalás. Fölmerül tehát, hogy talán más János pápa a kedvezményezett.

Közelebről vizsgálva, mint hipotézist állíthatjuk, hogy az ajándékozással a magyar királyi pár esetleg azt a János pápát szándékozott megtisztelni, aki 1003-1009 között uralkodott.

Érdekes találkozás! — XVIII. JÁNOS pápa maga is bencés szerzetes volt, mint II. SZILVESZTER, aki Istvánnak a koronát küldte.

Uralkodása is közeli királyunk uralkodásához. Vagyis a magyar királyi pár nemes gesztusát a koronaküldés viszonzásának is tekintetnénk. Még inkább XVIII. János mellett szól az a körülmény, hogy Szent István a hagyomány szerint ezidőtájt személyesen járt Rómában. Erről a látogatásról a *Képes Krónika* csak annyit mond, hogy az óbudai káptalan nagy kiváltságokat kapott.²¹ RANSANUS²² már közelebbit is tud: a királyi zarándoklat idejét István életének 33. évére teszi. Még ha szóról-szóra vesszük is a 33. évet — jézusi kor! —, ez a meghatározás különösen 1009 tájára meglepően „passzol” — de 1024 utáni időkre semmiképpen nem. Megerősíteni látszik ezt a gondolatmenetet az a tény is, hogy — mintegy viszonzásképpen — 1009-ben AZO (vagy Arizo) pápai követ hazánkban járt; s más időben ilyen pápai követjárásról nincs tudomásunk. Emellett szól a miseruha fölírása is: *S. Ungroru Rx — Gisla Dlecta sibi coniux mittun haec munera Domno Aplíc Johi.* (‘István, a magyarok királya — ezeket az ajándékokat szeretett felesége: Gizella küldi János úr számára.’) István király neve csak kezdőbetűvel jelöltetett, feleségéé ellenben egészen ki van írva. Vagyis a király személye ismeretesnek tételeztetett, míg a királynéé kevésbé... Miként Gizella római zarándoklásáról nincs is semmilyen hírünk.

Amennyiben igaznak tartjuk a király római zarándoklatának hagyományát — noha hivatalos följegyzés nem szól róla —, úgy nagyon is kézenfekvőnek látszik a következtetés: a magyar király ezt az alkalmat használta föl arra, hogy felesége nevében is ajándékokkal kedveskedjék a koronát küldő pápa utódának.²³

Az állandó letelepülteken kívül nagy számmal fordultak elő olyanok is, akik németföldről érkezve, hosszabb-rövidebb ideig, átmenetileg tartózkodtak Esztergomban. Névszerint ismertté természetesen csak a legkiemelkedőbbek váltak.

A már említett Querfurti Szent Brunón — latin nevén Bonifaciuson — kívül, aki 1004-ben, majd 1007/8. fordulóján tartózkodott István környezetében, egy másik BRUNÓT is fölfedezhetünk a Szentkirály udvarában: Szent Henrik császár lázadó hercegcöcsét.²⁴

ELSŐ KIRÁLYUNK REMETE ROKONA: SZENT GÜNTHER Rinchnachból érkezett — itt-tartózkodása a megelevenedett páva elbűvölő legendájával került kapcsolatba. Neki tulajdonítják Bakonybél alapításának gondolatát is, ahol a helybéliek máig mutogatják Günther szikláját.

Megkülönböztetett figyelem illeti a regesburgi Szent Emmerám-monostor apátjának: ARNOLDUS monachusnak megbízatását Esztergom érsekéhez: Anasztázhoz. A történetírói kvalitásokkal rendelkező Arnoldus megírta SZENT EMMERÁM, WOLFGANG püspök, ROMUALD apát életrajzát, vitáját s a *Res Ratisbonensest*, ittléte során beírta nevét a magyarhoni egyházi irodalom és *musica* történetébe is.²⁵

Bizonyos: a nemzet nagy ünnepén, az első koronázás során nem hiányoztak a német császár, a bajor herceg követei és a rokon bajor hercegi család tagjai. Ámde ezekről külön feljegyzés nem maradt ránk. Annál érdekesebb adat, hogy a II. KONRÁD császárral ví-

vott győztes háború után a császár fia: Henrik herceg maga jött el Istvánhoz. E gesztusával a régi jó viszony helyreállítását szorgalmazta, mely — a német források szerint is! — a támadók hibájából romlott meg. Valószínű: e béketárgyalások színhelye Esztergom volt, hiszen Nyugat felől erre vezetett a régi római és a dunai út (melyeket István a béke és a kereszténység érdekében más vonatkozásokban is fölhasznált. Pl. az európai kereskedelembe is ezen a „nyomvonalon” kapcsolódott be).

AKHILIASZTIKUS VÁRAKOZÁSOK múltával élénkké váltak a földi zárandokutak, a szenthelyek és a Szentföld felé. Szent István előtt a szárazföldi utat évszázadokon át nem merték választani. A Szentkirály jámborságának híre azonban fordított az addigi gyakorlaton. Mint RODULPHUS GLABER dijonai szerzetes följegyezte: a méltán legkeresztényibbnek nevezett magyar király, István idején az ő országán keresztül vették útjukat, mert ő mindenkinek biztosította az utazás zavartalanságát. Testvéreként fogadta a zárandokokat, úgyhogy mérhetetlen sokaság ment erre a Szentföld felé mind az előkelők, mind a köznép közül.

A zárandokok főként a németek és a franciák köréből kerültek ki. Tudomásunk szerint 1026-ban ment erre az első zárandokszereg, VILMOS angoulême-i gróf vezetésével. Velük jött RIKÁRD verduni apát; egy másik RIKÁRD, az angoulême-i SZENT EPARCHIUSRÓL nevezett monostor apátja s annak tanácsadója és vezetője: GIRALDUS FRANCESINUS; továbbá AMALFREDUS, aki később apát lett és sok nemes (*magna caterva nobilium*). Részt vett e zárandoklatban ODO is.²⁶ Az ő személyét úgy szokták elintézni, hogy a *princeps Delensist* egyszerűen *Dole urának* fordítják. Ez tévedés! A Dijontól délkeletre fekvő — mai — Dole ugyanis a 11. században elvétve szerepelt. Azaz se princeps, sem fejedelme nem lehetett. Ugyanakkor igenis létezett a *princeps Burgidolensis* — néha egyszerűen csak *Dolensis*-nek írva. Annak a várnak ura, mely az Indre folyó mellett *Chateauroux* várossal szemben fekszik és manapság Déols (Bourgdiou) néven található. Az itt szereplő *princeps Burgidolensis*, Odo az akkori Franciaország egyik leghatalmasabb főura volt, aki ROBERTUS francia királlyal is szembe mert szállni és vára alól a király is eredménytelenül vonult el.

Ugyancsak az 1026. évben RICHARDUS normann herceg (*princeps*) hasonló nevű fia Normandiából vezetett mintegy hétszáz zárandokot a Szentföldre — hazánkon keresztül. Föltehető, Esztergom érintésével.

1027-ben POPPO trieri érsek a Szentföldről visszajövet utazott át Magyarországon, és István is fogadta. Ez alkalommal jegyezték föl a Szentkirály ereklyék iránti kitüntető érdeklődését. Az érseket addig kérlelte, míg meg nem ígérte: testvérétől, Henrik őrgróftól megszerzi számára SZENT KÁLMÁN testét. LILIENFELD ORTILO csak arról értesít, hogy a zárandoklat erre jött vissza, de talán odamenet nem kerültek el Esztergomot sem.

Amilyen szívesen fogadta István a jóindulatú zárandokokat, éppen olyan féltő gonddal őrizte meg országát rossz-szándékú beha-

tások ellen. Erre WERNER strassburgi püspöknek, II. Konrád Konstantinápolyba küldött követének föltartóztatása is bizonyíték. A németekkel való háború idején a zarándokok átutazása természetesen szünetelt, de a béke helyreálltával újra megindultak a Szentföld felé.

1035-ben Rikárd verduni apát indult peregrinációra. Ismét sokan voltak vele — papok és világiak. Így ERVINUS (Eberwinus) trieri apát, akit Rikárd egyéni kedvessége vonzott erre az útra. Visszafelé jövet, Antiochiában egy SIMEON nevű remete csatlakozott hozzájuk, velük együtt jött Magyarország határáig. Ám míg a zarándoklat zöme akadálytalanul jöhetett az országba, Simeont már nem engedték át a határon, úgyhogy neki más úton kellett Franciaországba utazni.

Ugyanebben az esztendőben ROTBERTUS comes, Richardus normandiai princeps másik fia és örököse, a Szentföldről visszatérőben Nicea mellett meghalt. Ő is a magyar királyság és a főváros érintésével jutott el Jézus földi életének ihletett tájára.

Egyesek szerint JOTSALDUS, Szent Odilo clunyi apát életírója 1036-ban járt Magyarországon, HUGO apát kíséretében. Jotsaldus útja némi analógiát mutat a regensburgi Arndolus zarándoklatával.²⁷ A tiszteletreméltó Odilo apát a MERCOEUR grófok nemzetségének sarja. Ha a reneszánsz idején kovácsolt eredetmondájuk — miszerint Merkur isten galliai papjaitól származnának — csak falsifikálásra érdemes, mégsem zárható ki, hogy őseik egy, az 5. század fordulóján a mai Auvergne-ben birtokos Mercurius nevű gallorómán szenátor nemzetségéből származhattak. Odilo sem cellába zárkózott szerzetes: hittudományban, római és kánoni jogban egyaránt jártas. Sőt építészetben és a medicinában is! A 910-ben alapított Cluny élén méltó utóda a reformmozgalmat fellendítő, utóbb túszként arab fogságot szenvedett MAIOLUS apátnak. Odilo életét szentelte annak — tegyük hozzá: sikerrel —, hogy Cluny célja egyetemes szintre emelkedjék. Talán nemcsak szerzetesi alázat, de nagyúri közöny is, hogy a Lyonban felajánlott érseki széket visszautasítja. Mindenesetre egy céltudatos feladatvállalás példája: a stallum kényelme helyett a tevékenység dinamikája mellett döntött. Szerzetesként halt meg, fáradhatatlan missziós útjainak egyikén, fél évszázadot meghaladó apátkodás után — szentség hírében.

MEGJEGYZENDŐ: a szentségi hírnév középkori kötődésében nem szükségképpen határolódik a példaadó, kegyes magatartásra: a közjót előmozdító tevékenység társadalmi elismerésének is vetülete. Az Odilo nevéhez fűzött „clunyi reform” behálózta a 11. század Európáját — még Odilo életében huszonnyolc kolostor vette át az *Ordo cluniacensis*-t, a szigorított rendszabályt. S noha a fiatal magyar egyház nem szorult reformálásra, az új alapítások sikere és tartóssága már a clunyi szemlélet elfogadásán múltott.

Nem feledkezhetünk meg BONIPERTUS pécsi püspökről és HILDUINUS nevű papjáról, akik szintén francia származásúak voltak. Bonipertusnak a chartres-i FULBERTUSHoz intézett levele további összeköttetésekről tanúskodik. Esztergommal is kapcsolatba hozható, de további

adatok nélkül nem bizonyítható GELLÉRT püspök francia- és németországi irodalmi kötődése, mint esztergomi vonatkozás.

Az eddig említett franciák átutazván az országon érintették Esztergomot. De vajon akadtak-e olyanok, akik Esztergom állandó polgáraivá váltak?

Esztergom több különálló részből alakult ki. A Várhegy történeti vonatkozásokban is egészen különálló egységként jelenik meg. Külön-külön alakult és fejlődött Abony és Kovács, továbbá Bajon, Hévíz (Taplycha), Libád és a tulajdonképpeni város. Míg a többi rész lakossági összetételét megközelítőleg ismerjük, a később szabad királyi városnak nevezett település lakóinak összetételére nézve különféle elméletek születtek.²⁸ A magyarok a Várhegy suburbiumában zsúfolódtak össze — az oklevelekben ismert SZENYE ispán palotája körül. A németek száma mindenkor csekély volt Esztergomban. A külföldi eredetű polgárság zömét a latinok adták.

KIK VOLTAK EZEK A LATINOK, és honnan, mikor jöttek Esztergomba? A legrégebbi oklevél — mely az esztergomi Vicus Latinorumot említi — 1201-ből való, IMRE király bocsátotta ki. Olyan kései tehát István korához viszonyítva, hogy a település szempontjából csak annyiban érdekes, amennyiben a Vicus Latinorumot már mint régen kialakult szervezetet tünteti föl. Tehát megállapítható: nem olaszok, hanem vallonok — Flandriából. Ehhez elegendő a „latin” polgárok névsora, ahogyan az IV. BÉLA idejétől fogva több-kevesebb névvel, sűrűn előkerül.

Mikor kerültek magyar földre?

Erre vonatkozóan érdekes adatot találunk a liège-i Szent Lőrinc monostor szerzetese: LAURENTIUS munkájában, 1047-ben, *Gedefridus dux et marchio... et Balduinus comes Flandrorum* ('GODFRID herceg és gróf... és a flamandok grófja, BALDVIN') megrohanták és fölégették Verdunt. A város polgárai és számos egyháziak (*clerici*) elmenekültek. Úgy hírlett, huszonnégy kanonok a nyomorúság elől a fölperzselt egyházból Magyarországra ment. Tény, hogy sohasem tértek vissza.

Ha más adat nem volna, már ez is eléggé világosan mutatja: a mai Franciaország keleti (helyesebben az akkori Német birodalom nyugati határvidékéről) a 11. század első felében nagyobb számmal jöttek Magyarországra ófrancia nyelvet beszélő menekülők.

A zarándoklatokra több százan indultak el — s mint láttuk —, a magyar földön átvonulók között nagyobb számmal találunk franciákat, mint németeket. Elképzelhető, hogy e peregrináció során egyik-másik útközben leszakadt és — letelepedett Esztergomban. Ám ilyen szórványok nem alkotnak még egységes — negyedbe tömörült — polgárságot.

Közelebbi adatokkal szolgál azonban a *Chronicon Leodiense* írója, ADRIANUS DE VETERIBUSCO (1429-1483), a liège-i Szent Lőrinc-monostor szerzetese:

„Jöttek egyesek Magyarországból Aachenbe, akik liège-i tájszóval beszéltek és azt állították, hogy az őseiktől vett hagyomány szerint valamikor a nagy éhínség miatt, mely hazájukban, Liège (Leodi-

um) városában volt, kivándoroltak Liège-ből és Hungariába mentek. Magyarország királya befogadta őket, miként egykor REGINARDUS leodiumi püspök az éhínség elől menekülő magyaroknak Leodium városában adott és kijelölt egy városrészt — melyet mai napig Vicus Hungarorumnak neveznek. Mikor az aacheniek ezt hallották, azt a tanácsot adták nekik, hogy forduljanak Liège városához és nyomozzanak a dolog igaz volta után. Ezt meg is tették és a liège-iek kedvesen fogadták őket és JOHANNES püspök ezeket megtudva, meghagyta: üssék föl a régi krónikákat és történeti munkákat (historias). Keresték és meg is találták, hogy 1052-ben, WAZO liège-i püspök idejében távoztak el Liège-ből az éhínség miatt és a magyar király kegyesen (gratiose) fogadta őket. Sőt, a király meghagyta nekik, hogy ne hagyják el (ne discerent) vagy változtassák meg a nyelvüket. Ott nagy sokasággal szaporodtak (in magnam multitudinem excreverunt) és sok kis falut (villulas) benépesítettek, melyeket köznyelven olasz falvaknak (Gallica loca) mondanak. Erről a liège-i bizonyosságlevelet (litteras testimoniales) adott nekik Magyarország királyához, LAURENTIUSHOZ és ANTHELMUS egri püspökhöz, akinek az egyházmegyéjében tartózkodnak az említett leodiumiak.”²⁹

Kiegészíti ezt a *Chronicon Belgicum magnum* a következőkkel: WAZO (vagy Guatze), Liège, Leodium XXIII. püspöke az Úr 1042. esztendejében ordináltatik és püspökségének hatodik esztendejében az Úr-hoz költözik. Ez időtájt nagy éhínség volt Leodiumban, miért is sok leodiumi polgár kivándorolt hazájából Hungariába — ut ibi alerentur, hogy ott megélhessen. Igaz: mindkét forrás nagyon kései — a 15. század közepéről való, de egyébként nem azonosak. Vagyis kölcsönösen megerősítik azt a híradást, amelyben megegyeznek. A kérdés csak az: összeegyeztethetők-e adataik más források adataival? Kiindulási pontnak a mindkét forrásban említett Wazo püspök kormányzását vehetjük.

WAZO NEVŰ PÜSPÖK VALÓBAN ÉLT Leodiumban, mégpedig pontosan a jelzett időben, és hat évig volt a város püspöke (1042-1048). A *Chronicon Belgicum* adata szerint föltétlenül helytálló. De akkor el kell fogadnunk a *Chronicon Leodiense* adatait is. Ott pedig REGINARDUS püspök szerepel, aki a Leodiumba menekülő magyarokat karolta föl és fogadta be városába. Ez a Reginardus, Reginhardus már Szent István kortársa volt, mert 1025-1037 között kormányozta — mint püspök — a leodiumi híveket. Így azonban föl kell tennünk, hogy Szent István korában hazánk és Flandria — nevezetesen Leodium, Liège — között már korábbra visszamenő összeköttetés állott fön, hiszen másképp el nem képzelhető, hogy nagyobb csoport magyar oly messzire, Flandriába minden előzetes tájékozódás nélkül ment volna.

A lehetséges kapcsolatokat kutatva ott találjuk a liège-i püspökök sorában DURANDUST, a Szent Istvánnal szoros kapcsolatokat tartó II. SZENT HENRIK német császár kancellárját. S még előbb a tudós NOTKERT, a szász származású császár-rokont. Ott van továbbá Aachen, a császári főváros, a magyar középkori zarándoklatok egyik fő célpontja — ahová majd NAGY LAJOS királyunk Szent István és

IMRE herceg ereklyéit eljuttatta. Ezzel is hangsúlyozva az aacheni zarándoklatok nemzeti karakterét.

Csupa súlyos adat, sőt bizonyíték arra a közvetlen és állandó összeköttetésre, mely már Szent István korában fönnállott hazánk és Flandria, Liège lakói és a magyarság között.

És itt kapcsolhatjuk össze Esztergom települését Liège egykori lakóival. A két krónika a liège-i kivándorlás idejét határozottan Wazo püspök idejére teszi. Ámde: abban az időben — 1042-1048 között — Magyarhonban éppen nem voltak oly állapotok, melyek nagyobb tömegű telepest vonzottak volna. PÉTER, ABA SÁMUEL, I. ENDRE uralmának forrongásai, a német birodalommal vívott külső háborúk nem mondhatók alkalmas és idegent csábító körülményeknek. Nem vonjuk kétségbe a közölt adatok időrendi hitelességét, sőt, éppen azok alapján mondjuk: e flandriaiak éppen ama messzetekintő politikai program következtében jöhettek országunkba, mellyel Szent István az *Intelmekben* a vendégek befogadását, a nemzet céljainak szolgálataiba állítását uralkodása egyik fontos követelményeként hirdette.

RÁSZLAI TIBOR

Jegyzetek

- (1) Vajay Szabolcs: *Szent István Európája*. In: *Szent István és kora*. Szerk. Glatz Ferenc — Kardos József, Budapest, 1988. 109.
- (2) Györffy György: *István király és műve*. Budapest, 1977. 297-298.
- (3) Szűcs Jenő: *István király Intelmei — István király állama*. In: *Nemzet és történelem*, Budapest, 1974. 359-379. Rászlai Tibor: *Államiságunk születési okmánya*. Harang, II. (1990), No. 21.:7-10.
- (4) *Korai Magyar Történeti Lexikon* (9-14. század). Főszerk: Kristó Gyula, Budapest, 1994. 199-201. Az *Esztergom* szócikket Horváth István írta.
- (5) Györffy György: i.m. 79-80.
- (6) Györffyvel ellentétben az Asric = Anastasius azonosságot nem osztom. i. m. 141-143. A neves kutató a *Hartvik-legenda* adatát hitelesnek veszi.
- (7) *Az Államalapító*. Szerk.: Kristó Gyula, Budapest 1988. In: Koszta László; *A kereszténység kezdetei és az egyházszervezés Magyarországon*, 178. skk.
- (8) Váczy Péter: *A középkor története*. In: *Egyetemes Történelem II.*, 380.
- (9) Galla Ferenc: *Szent István apostoli tevékenykedése és e téren ismertebb munkatársai*. In: *Szent István- emlékkönyv I.*, 312-313.; MGHS IV.: *Vita S. Adalberti episcopi et martyris auctore Brunone archiepiscopo*, c. 3.; 596.; Szántó Konrád: *Boldog Gizella első magyar királyné élete*. Bp., 1988.
- (10) Gutheil Jenő: *Az Árpád-kori Veszprém*. Veszprém, 1979².143.; *Diplomata Hungariae Antiquissima*. Vol. I. 1000-1131. Ed. G. Györffy, Budapest, 1992. 365-371.
- (11) Makk Ferenc Feliciának nevezi Kálmán feleségét. In: *Korai Magyar Történeti Lexikon*, 315.

- (12) „Filio Geisonis, qui obierat” — a plusquam perfectum még jobban hangsúlyozza az előidejűséget — „anno Christi DCCCCXCVI, Gisala soror Hainrici responditur”.
- (13) Hontról Veszprémy László ír a *Korai Magyar Történeti Lexikonban*, 267. A Hunt és Pazman nemzetségről a *Képes Krónikában*, Budapest, 1986. 56-57. Ford. Bellus Ibolya.
- (14) A Várhegytől mintegy másfél kilométerre dél felé volt a pénzverők községe. Gedai István: *István király pénzeinek szerepe a gazdasági életben*. In: *Szent István és kora*. Budapest, 1988, 103-107.
- (15) István pénzeinek fölírása Regia Civitas Regensburg nevéből: Regina civitasból vétetett.
- (16) Ugyanakkor nem mulasztható el annak megjegyzése, hogy a magyar pénzverés egészen önállóan fejlődött és a pénzverők községe nevében is mindenkor magyar jellegű volt: Kovácsi.
- (17) Kovácsiban.
- (18) Kovács Éva: *Árpád-kori ötvösség*. Budapest, 1974. 6-11.
- (19) „tam is sindone, quam in byso”
- (20) Dercsényi Dezső — Zolnay László: *Esztergom*. Budapest, 1956.
- (21) „in memoriam et honorem curie Romane, quam corporaliter visiterat” *Képes Krónika*, 86.
- (22) Ransanus: *A magyarok történetének rövid foglalata*. Budapest, 1985, 119., ford. Blazovich László és Sz. Galántai Erzsébet.
- (23) Györffy György: i.m. 60/a, fotó a metzi palástról.
- (24) A hagyomány szerint erélyesen figyelmeztette a szeretet parancsára és össze is békítette a megbántott császárral.
- (25) Knauz Nándor: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. I. (979-1273), Strigonii, 1874, 47., n. 15.
- (26) Karl Ferdinand Werner: *Das hochmittelalterliche Imperium im politischen Bewußtsein Frankreichs* (10-12. Jahrhundert). *Historische Zeitschrift*, Bd. 200. 1965, 32-33. A latin szöveg szerint Biturcius, princeps Dolensis.
- (27) Figyelemreméltó ugyanis, hogy megemlékezik egy Richardus nevű püspökről is, akitől adatokat kért és kapott Szent Odilo clunyi apát életére vonatkozóan. A Richardus név Franciaországban abban az időben nagyon gyakori volt. A Magyarországon átvonuló zarándokok között is eléggé nagy számban voltak hasonló nevűek. Ám mégsem alaptalan az a föltevés, hogy ez a Richardus francia származású magyar püspök volt, egykoron Szent Odilo munka- és útítársa.
- (28) Pleidell Ambrus római eredetűnek gondolta — de mindjárt hozzátehetjük: minden alap nélkül, helytörténeti tájékoztatlanságából — az eléggé távoleső érseki Vizivárost, ahol ténylegesen feküdt az egykor kelta-római Solva, összetévesztette, vagy egynek vette a királyi várossal, ahol római településnek semmi nyoma. Mások az első polgárokat németeknek és olaszoknak mondták, a latinok nevében szereplő polgárokat egyszerűen olaszoknak minősítették.
- (29) Szabó István: *A magyarság életrajza*. Budapest. é.n. 249. skk.; Guoth Kálmán: *A nem-magyar népelemek helyzete középkori társadalmunkban*. *Hitel* 8 (1943), 723-735.; Bárczi Géza: *Latinok Magyar nyelven* 26 (1930), 172-183.; uő: *Századok* 71 (1937), 399-416; Székely György: *Latini*. *AUBSH* 6 (1964), 3-71.

DÉVÉNYI MÓNKA: KIJÁRAT A TENGERRE

KONZERVATIVIZMUS ÉS KAPITALIZMUS

AMIKOR A MODERNIZÁCIÓ ÉS A KONZERVATIVIZMUS VISZONYÁT vizsgáljuk, mindenképpen túl kell tekintenünk a kelet-európai szellemi élet nemegyszer szűk horizontján. Kutató szemünket a Nyugatra kell vetnünk: a sikeres konzervatív modernizáció példáit csakis ott lelhetjük föl. Márpedig Európában és Amerikában a neokonzervativizmus előretörését figyelhettük meg az elmúlt két évtized folyamán; s az Egyesült Államokban a tavalyi év őszén lezajlott képviselőválasztások tanúsága szerint ennek az idelógiának ismét emelkedőben van a csillaga.

Az utóbbi időben azonban számos szerző — valószínűleg a hazánkban immár hosszú évek óta uralkodó és sikertelennek vélt monetarista gazdaságpolitika tapasztalatain is okulva — inkább egyfajta érték-konzervativizmust igyekszik népszerűsíteni, amelyet összeegyeztethetőnek vél mind a modernizáció követelményeivel, mind a sajátos magyarországi körülményekkel.¹ Kérdés, azonban, hogy a „modernizáció szervesítésének” folyamata, főként, ha ez bevallottan bizonyos nyugati értékek kizárásával menne végbe, vajon nem az érték-konzervatívok által is járhatatlannak tartott 'harmadik útra' terelgetné népünket? A fogalmakkal egyébként is sok baj van: a szociális piacgazdaság melletti kiállással egyidejűleg a jóléti államot csakis akkor van értelme elvetni, ha megmondják, pontosan mi is a különbség a kettő között, túl azon, hogy az egyiket kereszténydemokraták, a másikat pedig szociáldemokraták találták ki.² Ami pedig az annyit emlegetett „sajátos magyarországi viszonyokat” illeti, a jóléti állam, vagy épp a szociális piacgazdaság rendszere épp itt teljességgel kivitelezhetetlen; a svéd modelltől már csak javíthatatlan utópisták álmodoznak, annál is inkább, mivel az már Svédországban sem létezik. Nehéz megérteni, hogy a bal- és jobboldali szocialisták miért azokban az országokban ajánlgatják a kiterjedt szociális gondoskodás rendszerét, amelyekben a fenntartásához szükséges összegeket egész egyszerűen nem termelik meg; ahol viszont megtermelik, ott a neoliberais gazdasági stratégiát inkább alkalmazhatónak vélik. Nos, így aztán igazán nincs mit csodálkozni azon, hogy „a szegények még szegényebbé, a gazdagok még gazdagabbá válnak” — mint azt a szocialista gondolkodók, ha más összefüggésben is, de gyakran hangoztatják.

A NEOLIBERÁLIS GAZDASÁGI FILOZÓFIA ÉS A KONZERVATIVIZMUS

DE VALÓJÁBAN MI IS AZ ALAPVETŐ KÜLÖNBSEG az érték-, illetve a neokonzervativizmus nézetrendszeré között? A nemzeti és vallási hagyományok, valamint az erkölcsi értékek őrzése mindkét irányzat közös szívügye — ennyiben tehát az elnevezésük is megtévesztő. Míg az érték-konzervatívok általában helyeslik az államnak a gazdasági életbe történő beavatkozásait, főként, ha azok szociális célok elérését szolgálják, addig a neokonzervatívok a szabad verseny hívei, és nem kedvelik a nehézkes, bürokratikus államot, amely szerintük akár a szabadság fő ellenfelévé is válhat. A lényeg tehát megintcsak az, ki miként viszonyul a piacgazdasághoz — amit az érték-konzervatívok csakis a szociális jelzővel együtt fogadnak el. Ámde ezzel, bárhogy csűrjük-csavarjuk, ez utóbbi irányzat hívei igen közel kerülnek a szociáldemokráciához.³ A neokonzervativizmus viszont a klasszikus liberalizmus álláspontjához áll közel. De akkor felvethető, hogy létezik-e egyáltalán konzervatív gazdaságpolitika?

Ugyanakkor, ha egy konzervatív számára valamely gazdasági rendszer mégis vonzó lehet, az épp maga a kapitalizmus. A konzervatív emberkép sarkalatos tétele szerint ugyanis az ember nem eredendően jó, hanem rossz és jó tulajdonságok egyaránt megtalálhatók benne, csakhogy az emberi nem „megjavításában”, s ezzel együtt egy tökéletes társadalmi rend létrejöttében bízni merő illúzió. Kérdés tehát, hogy erre az „antropológiai pesszimizmusra” miféle gazdasági rendszer épülhet? Csakis olyan, amely nem kívánja az emberi természetet megváltoztatni, hanem annak rossz oldalait mintegy adottságként felfogva, sőt azokra is építve alakítja ki a gazdaság rendjét. Nos, a kapitalizmus épp ilyen rendszer. MICHAEL NOVAK így ír erről *A demokratikus kapitalizmus szelleme* című könyvében:

„A demokratikus kapitalizmus... gazdasági rendszerét nem a szentek számára találták ki... s noha függ az állampolgárok magasabb fokú polgári erényeitől (és egy különösen hatékony, az államtól különválasztott erkölcsi-kulturális rendszer létezésétől), mégis a bűnösök számára lett alkotva. Vagyis az emberek számára, akik olyanok, amilyenek”.⁴

S ez a rendszer, amely az emberiség érdekében kívánja felhasználni az emberi szívekben rejlő, szinte kiirthatatlan önzést, bámulatos sikert ért el az elmúlt kétszáz év folyamán. A kapitalizmus elsőként adott kielégítő választ arra a kérdésre, hogy miként lehet nagy számú embert a szükséges fogyasztási cikkekkel magas szinten ellátni, s a probléma ma már az, hogyan lehetne a viharos fejlődést a természeti környezet védelme érdekében valamiképp visszafogni. S vajon képzelhetni-e mélyebben és igazabban konzervatív gondolatot, mint amilyen a *szándékolatlan következmények* doktrínája, amelyet — mint a szabadversenyos kapitalizmus elméleti alapját — erkölcstelenként szokás megbélyegezni?⁵ Bizony MANDEVILLE-nek igaza volt: a ma-

gánbűnök a köz előnyére is válhatnak. Ugyanakkor az állam szerepét kisebb vagy nagyobb mértékig hangsúlyozó felfogások mögött az emberi szellem korlátlan hatalmát hirdető racionalizmus áll, amely mindig is távol esett a konzervatívok gondolkodásától.

A jelző nélküli piacgazdaság melletti érvelésünk során joggal hivatkozhatunk a konzervativizmus „atyjaként” tisztelt EDMUND BURKE-re is, aki:

„ha a hajó egyensúlyát, amelyben utazik, az egyik oldal túlságos megterhelése veszélyezteti, szeretné, ha érveinek csekély súlyát átfordíthatná arra az oldalra, ahol az egyensúlyt megőrizné”.⁶

Márpedig ha a hajó mostanra megbillent, az az állam mértéktelen terjeszkedésének rovására írható, amelynek tanúi lehettünk a 20. század folyamán; s noha az állami szerepvállalásnak nemegyszer jótékony hatása volt, egy bizonyos ponton túl káros: lefékezte a fejlődést, megbénította a kezdeményezőkézséget és korlátozta a szabadságot is. Innen nézve a 70-es években színre lépő neokonzervativizmus válasz volt a szocializmus különféle (jóléti és diktatórikus) formáira, az állam mértéktelen túlhatalmát eredményező 20. századi fejlődésre; végső soron nem más tehát, mint kísérlet a hatalom és a civil társadalom megbomlott egyensúlyának helyreállítására. Más szavakkal fogalmazva: szocializmus és liberalizmus vitájában a (neo)konzervativizmus az utóbbi oldalára állt a túlsúlynak látszó erővel szemben, s ez a konzervativizmus szellemével teljességgel összhangban álló lépés volt. Az érték-konzervativizmus koncepciója viszont, bármennyire óvatosan fogalmazzák is meg, ügyelve a szocialistáktól történő elhatárolódásra, mégis az ósdi, idejétmúlt ideákhoz való visszatérést jelenti — de nem a modernizációt.

AZ ÉRTÉKKONZERVATIVIZMUS ÉS A JÓLÉTI ÁLLAM

AZ ÉRTÉK-KONZERVATIVIZMUS HÍVEI, a baloldali nézetekkel teljes összhangban, nemegyszer a kapitalizmus szemére hányják, hogy az „sok helyütt gazdasági elnyomorodáshoz vezetett”. Ez az állítás legalábbis vitatható: hiszen a piaci rendszer megjelenése előtt az emberiség legnagyobb része valóban elképesztő nyomorban élt, melyből épp a kapitalizmus jelentett kiutat. ADAM SMITH tehát, minden ellenkező állítással ellentétben, valóban rálelt a nemzetek gazdagodásának titkára. Persze, amikor ilyesfajta nézeteket hangoztatnak, általában a harmadik világ népeire gondolnak. Ez esetben viszont felelevenítik azt — a konzervativizmus egyetlen irányzatával összhangban nem álló — gondolatot, mely szerint a szegény országok a fejlett világ igazságtalan, kizsákmányoló gazdasági rendszerének áldozatai. Ez a vélekedés nem más, mint a proletariátus elnyomásáról szóló és bizonyítottan téves elméletnek az egész világra kiterjesztett változata. Ezzel szemben az igazi konzervatív álláspontot JÉZUS fogalmazta meg, amikor így szólt: „A szegények mindig veletek lesznek.”

A szegénység teljes felszámolásában bízni már csak azért is illúzió, mert tudjuk: jó gazdasági rendszert ugyan alkothatunk, tökéletesen azonban soha. Ez ősrégi konzervatív alapelv. Másrészt, épp a konzervatívoknak kellene észrevenniük, hogy a szegénység nem csupán gazdasági kérdés, de kulturális probléma is. A nyomorgók nem csekély részének eltorzult értékrendje — megvetik a (rosszul fizetett) munkát, megítélik a kábítószerfogyasztást és a szexuális promiskuitást, áldozatnak tekintik a bűnözőket és kizárólag a kizsákmányolásnak tulajdonítják anyagi és egyéb gondjaikat — nem kis mértékben hozzájárul szegénységükhöz.⁷ A helyzet ismerős Magyarországon is; s tudjuk jól, az értékrend megváltoztatása bizony sokszor nehezebb, mint magának a gazdasági rendszernek a reformja. Mely utóbbi az előbbi nélkül aligha lehet sikeres.

Az elmondottak fényében tehát azt kell mondanunk: egyáltalán nem logikus, nem érthető, sem a józan belátás, sem az intellektuális következetesség nem indokolja, hogy a konzervatívok elfogadják a jóléti állam akárcsak korlátozott formáját. Ámde itt ismét a fogalmi zűrzavar kellős közepébe csöppenünk. Hiszen továbbra is kérdés: ki mit ért a jóléti állam fogalmán? Egy érték-konzervatív szerző véleménye szerint az államnak a gazdasági életbe történő beavatkozása során nem az egalitárius-szocialista elosztás céljait kell szolgálnia, hanem csupán a szociális harmónia fenntartására kell törekednie.⁸

DE HOL HÚZZUK MEG PÉLDÁUL a tisztességes emberi élethez nélkülözhetetlen és az állam által mindenki számára biztosított minimum jövedelemhatárt? Ez aligha önkényes elhatárolás, jó vagy rossz szándék kérdése — a szociális ellátáshoz szükséges összegeket ugyanis a piacon termelik meg. Súlyos gondok forrása, ha egy ország hosszú éveken keresztül többet fogyaszt, mint amennyit megtermel. Ilyen esetekben mindig a fiatalabb nemzedékeknek kell visszafizetniük szüleik és nagyszüleik felelőtlen költekezésének árát — épp ez történik most Magyarországon. Az amerikai republikánusok nem ok nélkül kívánják alkotmányba iktatni a költségvetés egyensúlyának követelményét. Magyarország pedig immár évtizedek óta messze a lehetőségei fölött él, és a jövőjét fogyasztja. Az 1995 márciusában bejelentett gazdasági intézkedések azonban, mivel mérhetetlen terheket rónak a gyermeket vállaló családok nyakába, nem jelentenek igazi szakítást a jövő felélésének káros gyakorlatával.

Nálunk a piacgazdaság ma sem működik hatékonyan, így még hosszú évekig képtelen lesz előteremteni azokat a nem csekély összegeket, amelyek egy jól működő szociális ellátórendszer kialakításához nélkülözhetetlenek. Ezért, legyen bármennyire szívünk szerint való a látomás: az elesettek érdekeit vállaló, szociálisan érzékeny érték-konzervativizmus az adott magyarországi helyzetben teljességgel utópisztikus, fölerősíti az amúgy is széles körben elterjedt piacellenes érzelmeket, s így fejlődésünk egyik gátjává válik.

Az érték-konzervativizmus gazdasági téren mutatott szocialisztikus illúziói kellőképpen megmagyarázzák az irányzat néhány

képviselőjének nyugatellenes érzelmeit. „A konzervativizmus kiindulópontjából semmiképpen nem azonosíthatjuk a westernizációt a modernizációval” — olvasható a verdikt.⁹ A „modernizáció szervesítésének” programja természetesen üdvözlendő, ugyanakkor egyáltalán nem mindegy, miféle hagyományokhoz is kellene a fejlődést idomítani: a kádári idők úgynevezett polgárosodásának „értékeire” aligha épülhet sikeres piacgazdaság, miként természetesen a nemesi, dzsentri tradíciókra sem.¹⁰ Ha a „westernizációval” nem hozhatók összhangba bizonyos hagyományok, akkor ez utóbbiaktól, bármilyen fájdalmas is, de meg kell válnunk. Mert hát mi is a „westernizáció”? Lényege nem más, mint az emberben rejlő képességek lehető legteljesebb kibontakoztatása a szabadság talaján, földi életünk szembé tétele érdekében. Ha nem ez a mi ideánk is, Magyarország végérvényesen hátramarad, és az európai integrációról nem is álmodhat.

A KAPITALIZMUS ÉS A HAGYOMÁNYOK

Az érték-konzervativizmus jó része már csak azért sem szívelheti a kapitalizmust, mert úgy hiszi, éppen a piaci rendszer teszi tönkre a hagyományos értékeket. Régi és gyakran hallható vád ez, de vajon megalapozott-e? Hiszen a „kapitalizmus szelleme” éppen a takarékosság, a becsületesség, a megbízhatóság, a hosszú távú gondolkodás, a kemény munka erőit fejleszti ki, és ezeket jutalmazza. Aligha érhet el komoly sikert a piacon az a vállalkozó, aki a nyereséget nem befekteti, hanem a jövőre fittyet hányva esztelenül elherdálja, aki kemény munkára képtelen, és üzleti partnerei sorozatos szeszegésen érik. A piaci rend bizonyos értelemben valóban magukra hagyja az embereket, ugyanakkor arra is rákényszeríti őket, hogy keményen dolgozzanak és tanuljanak, használják az eszköket, kezdeményezzenek és legyenek találékonyak, gazdálkodjanak jól az idejükkel. A piac továbbá jó leckét ad realizmusból is, és ráébreszt a saját korlátainkra. Ebben a rendszerben a lustaság, a megbízhatatlanság, a komolytalanság viszont megbosszulja magát. A kapitalizmus az önérdekre épít ugyan, azonban az önzést nem ez a rendszer találta ki. Viszont sikerrel használja ki ezt a legősibb és kiirihatatlanul bennünk élő ösztönt, amelyre alapozva egy jól prosperáló és dinamikus rend született.

KÉTSÉGTELEN, HOGY A FEJLETT KAPITALISTA ORSZÁGOK szinte mindegyike kénytelen szembenézni a morális válság súlyos következményeivel. Effajta jelenséggel általában akkor találkozunk, amikor valamely társadalom sikeresen fejlődik, mivel az egyre emelkedő életszínvonal a világi örömek keresésére csábítja az embereket. „A fegyelemre való törekvés helyett az állampolgárok a felszabadulást keresik. A megtakarítás helyett az egyének egyre többet költenek és kölcsönöznek. A kemény munka helyett csak a hétvégének élnek. A demokratikus köztársaság egészsége a fegyelmezett polgárságtól függ, a demokratikus kapitalizmus politikai rendjét azonban alássa a lazaság. A gazdasági rendszer a kötelességtudaton nyug-

szik, a fegyelmezett kezdeményezéseken és megtakarításokon, ugyanakkor a gyönyörök csábító szirén-dalát is zengi... A következmény az infláció és a regresszió.”¹¹ Mindezek mellett a vallásosság csökkenése is okolható a kialakult erkölcsi válságért.

Semmi kétség: a neokonzervativizmus következetesen jár el, amikor egyazon hévvel kívánja a szabad piacgazdaság megerősödését és a hagyományos erkölcsök tekintélyének visszaállítását. A kettő nem létezhet egymás nélkül. A kapitalizmus elkerülhetetlenül hanyatlásnak indul és helyet ad az állami bürokrácia túlhatalmának, valamint a szabadságot elparentáló szélsőjobb- és szélsőbaloldali ideológiáknak, mihelyst a rendszer alapjául szolgáló szellem, a „Geist” foszladozni kezd.

A hazai érték-konzervativizmus több képviselője viszont igencsak túlbecsüli az általa elképzelt szociális és erkölcsi elemekkel erősen átszőtt piacgazdaság közösségi erejét, amikor úgy képzelem, hogy a magyar nemzeti polgárság bölcsőjét is az érték-konzervatív irányvonalat követő politikusok ringatják majd.¹² Persze, a mindenkori kormányzatok gazdaságpolitikája meggyengíthet, illetve fölerősíthet különböző társadalmi csoportokat, s meglehet, a mai kormánykoalíció köreiből sem mindenkinek szívügye a nemzeti polgárság kialakulása. Ámde a jelenlegi magyarországi viszonyok közepette képtelenség olyan politikát követni, amely kielégíti mind a középosztály, mind a szegényebb rétegek igényeit. Megerősíteni, mi több, „felnevelni” egy új magyar középosztályt, miközben nagyvonalú segélyekkel támogatjuk a szegényeket — nos, ebben bízni illúzió. De konzervatívnek nevezheti-e magát az, aki illúziókat kerget?

AJÓLÉTI ÁLLAM FELOLDHATATLAN BELSŐ ELLENTMONDÁSA, hogy hosszabb távon éppen azokat az intézményeket és értékeket ássa alá, amelyekenek egyébként létrejöttét köszönheti: a piacot, a szabad vállalkozás rendszerét és eszményeit. Ahol pedig — mint Magyarországon — a piac ki sem alakult, a kiterjedt szociális juttatásokat és a jóléti állam más intézményeit a gazdaságra ráerőltetni éppen olyan, mintha egy házat nem az alapjainál, hanem a tetejénél kezdenénk el építeni. Ilyesmiről képzelve lehetnek az utópisták, esetleg a jövő generációk rovására gazdagodni kívánó felelőtlenek — de nem a konzervatívok.

FRIEDRICH A. HAYEK találóan mutat rá, hogy a kapitalista- és nyugatellenes érzelmek mélyén mindig egyfajta ösztönös vonzódás húzódik a premodern kor közösségei, intézményei és eszményei iránt. A konzervatív azonban iszonyodik a barbárságtól. A modern magyar konzervativizmusnak végre vállalnia kell a nyugati civilizáció értékeit, ha valóban egyengetni kívánja a nemzet útját az áhított cél, Európa felé.

ZÁBORI LÁSZLÓ

Jegyzetek

- (1) Legutóbb épp e folyóirat hasábjain Egedy Gergely tört lándzsát az érték-konzervativizmus mellett. Lásd Egedy Gergely: *Konzervativizmus és modernizáció*. *Magyar Szemle*, 1995. február 132-143. old. Hasonló nézeteket hangoztatott Fricz Tamás is a *Magyar Nemzetben* megjelent, *Milyen konzervativizmust Magyarországon?* című cikkében. 1995. március 4.
- (2) Ez a megállapítás némiképp pontosításra szorul. A szociális piacgazdaság elméleti „atyja”, Alfred Müller-Armack német közgazdász, ám a gyakorlati megvalósítás Ludwig Erhard érdeme, aki a CDU politikusa volt. A jóléti állam (Wohlfahrtsstaat) kifejezést Németországban kezdték használni, a múlt században, s az 1870-es években Bismarck folytatta először mai értelemben vett szociális politikát. Az ő példája inspirálta Lloyd George miniszterelnöksége, majd a Beveridge-terv idején az angolokat, és F. D. Rooseveltnél az amerikaiakat. Mégis, a jóléti állam elmélete és gyakorlata alapvetően a második világháború után alakult ki, a szociáldemokrácia tevékeny közreműködésével.
- (3) S ezen még az sem segít, ha Egedy Gergellyel együtt kijelentjük, hogy az érték-konzervativizmus a „...szociáldemokraták (szocialisták) jóléti államánál viszont egyértelműen szűkebbre vonja meg az állami szerepvállalás határait.” Idézett cikk 1995/2. 141. old. Tanulmánya más helyén viszont azt írja, hogy a konzervatívok helyesen teszik, ha elfogadják a jóléti állam korlátozott formáját.
- (4) Michael Novak: *A demokratikus kapitalizmus szelleme*. Generál Press Kiadó, 1994. 100. old.
- (5) Mandeville: *A méhek meséje* című művének egyik fő tanulsága, hogy a személyes cselekedeteink sokszor olyan következményekhez vezetnek, melyeket esetleg nem is kívántunk. Az egyes emberek tehát cselekedhetnek erkölcsstelenül, mégis, társadalmi méretekben tetteik eredménye pozitív lehet. A gondolatot Adam Smith fejlesztette tovább, és építette be gazdaságelméletébe.
- (6) Edmund Burke: *Töprengések a francia forradalomról*. Budapest, 1990. 358. o.
- (7) Erről szól az amerikai könyvpiac nemrég megjelent, és sikert aratott könyv is, Myron Magnet: *The Dream and the Nightmare*. William Morrow, 1993.
- (8) Egedy Gergely id. cikk. 140. old.
- (9) Egedy Gergely. id. cikk. 142. old.
- (10) Fricz Tamás említett cikkében amellettt érvel, hogy a modern konzervativizmusnak építenie kell a Kádár-korszakban kialakult szokásokra, attitűdökre, értékekre. De nem azért áll agyaglábakon a mai magyar piacgazdaság, mert épp ezekre épít?
- (11) Michael Novak id. mű. 38. old.
- (12) Egedy Gergely id. cikk. 143. old.
- (13) Friedrich A. Hayek: *The Constitution of Liberty*. London Routledge, 1990. 259-260. old.

ALFRED MANESSIER: SZOMJAS FÖLD I. (1966)

PIACGAZDASÁGOT, DE MILYET?

VALÓJÁBAN IGEN SZERENCÉS DOLOG, hogy ZÁBORI LÁSZLÓ cikkében, melyet februárban megjelent tanulmányomra küldött válaszként, most együtt olvashatók mindazok a maguk nemében „klasszikus” neoliberais-neokonzervatív érvek, amelyekkel az érték-konzervativizmust szokták bírálni. Így ugyanis, velük vitatkozva, lehetőség nyílik arra, hogy még egyszer kiemeljünk néhány kulcsfontosságú és igen gyakran félreértelmezett gondolatot. Ez annál is inkább hasznos lehet, mert — Zábori véleményével ellentétben — Magyarországon egyelőre egyáltalán nem sokan igyekeznek az érték-konzervativizmus mellett érvelni, a neoliberais alapozottságú szemléletnek jóval több híve akad...

A bírálat jelzői nagyon is ismerősek: „ósvi”, „idejétmúlt”, „Nyugat-ellenes” stb. Válaszomban csak azzal a két alapvető előfeltevéssel szállok vitába, amelyekre a cikk egész érvelése épül, s amelyek ténylegesen a fő választóvonalat jelentik nézeteink között. Ezek egyike az a kiindulópont, amely már az írás elején megfogalmazódik: „kutató szemünket Nyugatra kell vetnünk”, mert a sikeres modernizáció példáit csak ott találhatjuk meg. A másik sarkalatos tézis pedig a szociális piacgazdaság elutasítása, a „jelző nélküli piacgazdaság” igenlése, arra hivatkozva, hogy másra, többre törekedni, különösen hazánkban, utópia. Vagyis: szegények voltak is, lesznek is, felesleges tehát a piac spontán működésébe beavatkozni.

I. WESTERNIZÁCIÓ VAGY MODERNIZÁCIÓ?

Vajon igaz-e, hogy a sikeres modernizációnak mindenképpen a nyugati minta szerint kell végbemennie? Tények egész sora cáfolja a westernizáció és modernizáció azonosíthatóságát; a második világháború utáni időszak leglátványosabb modernizációs sikereit a Távol-Keleten találhatjuk meg. De már a nyugati társadalomtudomány is szakított azzal a néhány évtizede még szinte dogmának számító felfogással, amit annak idején egy amerikai szerző (ALMOND) így fogalmazott meg:

„Aki a modernizációt a nem-nyugati országokban akarja tanulmányozni, annak rendelkeznie kell a modernség modelljével, amit viszont csak a nyugati rendszer gondos, empirikus és elméleti elemzéséből lehet levezetni.”

A modernizációt westernizációként vagy épp kifejezetten „amerikanizációként” kezelő nézetek a történelmi fejlődés unilineáris koncep-

cióján alapulnak és azt a feltevést is magukban foglalják, hogy a modernizáció homogenizáló folyamat, azaz fokozatosan eltünteteti az egyes társadalmak és civilizációk közötti különbségeket. Miként lenne azonban bizonyítható, hogy a fejlődés csak egyetlen úton mehet végbe? A „funkcionális ekvivalencia” elméleti bázisán miért ne lehetne többféle módon, de hasonló eredményességgel biztosítani a komplex társadalmakban szükségképpen adódó feladatok ellátását?

E REALITÁSOK FELISMERÉSÉBŐL, a westernizáció és a modernizáció precíz, teoretikus megkülönböztetéséből azonban egyáltalán nem következik valamiféle palástolt Nyugat-ellenesség. Afnál is kevésbé, mert nyilvánvalóan vitathatatlan, hogy a nyugati tapasztalatokból sokat lehet és kell is tanulni, a távol-keleti modellel pedig éppúgy nem kívánhatjuk abszolutizálni, mint a nyugatit. És itt jutunk el a konzervatív társadalomszemlélet lényegéhez, nevezetesen annak belátásához, hogy egyetlen, a saját környezetében mégoly sikeres modell sem másolható másutt mechanikusan! Ha visszatekintünk a konzervatív politikai filozófia történetére, azt láthatjuk, hogy a konzervatív gondolkodók következetesen elzárkóztak az általános érvényű intézményi minták kidolgozásától, a hangsúlyt mindig bizonyos alapelvekre és a konkrét történelmi tapasztalatok tiszteletben tartására helyezték. Ezzel áll összefüggésben az az igény is, amit a modernizáció „szervesítéseként” fogalmaztam meg, s amelynek nem az a lényege, hogy a nyugati értékeket doktriner okokból elveszük, hanem az, hogy a fejlődés a saját kulturális-civilizációs feltételeinkkel összhangban menjen végbe. Ez még nem azonos a sokszor emlegetett „harmadik úttal”; itt a saját út kereséséről, a saját megoldások kidolgozásáról van szó, és valójában nehéz is lenne az elmúlt évszázadok mérvadó konzervatív gondolkodóinak írásai közt olyan érveket találni, amelyek valami másra — például idegen minták mechanikus átvételére — ösztönöznének! Csak egyetérthetünk JOHN GRAY megállapításával, amelyet a különböző modelleket elemző kitűnő írásában fogalmaz meg: „történelmi vakságról” árulkodik az a neoliberalis fogantatású javaslat, hogy a nyugati piacgazdaság intézményeit automatikusan ültessék át a posztkommunista országokba. (L. *Magyar Szemle*, 1995 április.)

II. SZOCIÁLIS VAGY LIBERÁLIS PIACGAZDASÁG?

A másik kérdés, amiben Zábori gyökeresen más álláspontot képvisel: a „szociális piacgazdaság” megítélése. A cikkemben kifejtettek-ből, a „szociális piacgazdaság” melletti kiállásból vitapartnerem „kapitalizmus-ellenességre” és a szocialisták iránti (rejtett) rokonszenvre következtet. Először is tisztázzuk tehát, hogy pusztán azért, mert a piacgazdaság spontán működtetését bizonyos területeken korlátozná, az érték-konzervativizmus még nem utasítja el a kapitalizmust. A konzervatívok azonban a kapitalizmus működtetésében olyan — részben szociális (de nem szocialista!), részben pedig, SCRUTON kifejezésével, „feudális” — elveket kívánnak érvényesíteni,

amelyekről az ortodox liberalizmus természetesen hallani sem akar. Zábori sem logikusnak, sem pedig érthetőnek nem tartja azt az állítást, hogy „intellektuális következetességből” és „józan belátásból” fogadjuk el a szociális szempontok érvényesítésének és a piaci mechanizmus esetenkénti korlátozásának követelményét. Válasszéképp hadd kérdezzem meg: vajon nem központi kategóriája-e a konzervatív gondolkodásnak a szolidaritás (szolidarizmus), amely előírja egymás kölcsönös segítségét? Vajon a konzervativizmus organikus társadalomszemléletéből nem vezethető-e le, hogy a „közjó” szolgálata mindenkinek erkölcsi kötelessége? Az organikus szemlélet kiárja egyrészt az osztályharcot, másrészt viszont — és erről se feledkezzünk meg! — a politikum szférájába emeli a szolidaritást, amely érdekében esetenként áldozatot is kell hozni. A konzervativizmus a magántulajdon védelmét mindig is összekötötte a szociális felelősség vállalásával! (Ezt nevezte Scruton mindenképpen megőrzendő „feudális” elvnek.) Természetesen vannak érvrendszerek, amelyek nem tekintik lényegesnek e kategóriákat, sőt el is vetik őket, ám kérdés, hogy ezek mennyire minősíthetők igazán konzervatívoknak. A piacgazdaság belső logikájából automatikusan következik a teljesítmény és a nyereség maximalizálására irányuló törekvés, de a konzervatívok nem hagyhatják, hogy ez váljon — más szempontokat és értékeket figyelmen kívül hagyva — az egész társadalom vezérlő elvévé. Erről a „gazdaságkor” emberei (kölcsönvéve CZAKÓ GÁBOR kifejezését) sem feledkezhetnek meg, főként nem a konzervatívok!

DE HA CSAK PUSZTÁN PRAGMATIKUS OLDALRÓL, az elvi-morális szempontoktól függetlenül közelítünk, akkor is ugyanarra a következtetésre juthatunk. Könnyen belátható: amennyire téves az a (szocialista) feltételezés, hogy az állam magára vállalhatja a piacgazdaság működtetését, épp annyira illuzórikus az a liberális felfogás is, amely szerint minden állami-társadalmi feladatot „piacósítani” lehet. A piac ugyanis lényegénél fogva „vak” jónéhány olyan igény iránt, amelyek kielégítéséről egy civilizált társadalom egyszerűen nem mondhat le. E tekintetben is középutat jelent tehát a konzervativizmus, amely az egyéni boldogulásra irányuló törekvések elé annyiban állít korlátokat, amennyire az a közjó érdekében feltétlenül szükséges. (AMITAI ETZIONI szavaival fogalmazva meg a gyakorlati teendőt: olyan feltételeket kell teremteni, „amelyek elég erősek a verseny korlátozásához, de nem elég erősek a verseny aláadásához”.)

Végül még egy szempontot szeretnék kiemelni, amely különösen fontos szűkebb térségünkben. Mégpedig azt, hogy a szociális kérdések iránti közöny könnyen megbosszulhatja magát, és közvetlenül veszélyeztetheti a modernizációs erőfeszítések eredményességét. A legelszántabb gazdaságfejlesztési intézkedések is kudarcba fulladnak, ha közben a társadalom egyensúlya végzetesen felborul! Ezért aztán a mi térségünkben nem igazán szabad választás kérdése, hogy az állam beavatkozzon-e a gazdaság szférájába. Aligha van más alternatíva. Mérlegelni csak a beavatkozás pontjait, formáit és határait érdemes.

III. SZOCIÁLIS PIACGAZDASÁG VAGY JÓLÉTI ÁLLAM?

Kétségtelenül konzervatív vonás némi pesszimizmussal szemlélni a dolgokat, de annyira azért ne legyünk pesszimizták, hogy kijelentsük: „a szociális piacgazdaság rendszere épp itt teljességgel kivitelezhetetlen” (I. Zábori). E mögött ugyanis egy alapvetően téves előfeltevés húzódik meg, s mivel ez gyakran felbukkan a hazai szerzők írásaiban, mindenképpen szóra érdemes. Ez a feltevés pedig tömören úgy fogalmazható meg, hogy a szociális piacgazdaság (nem a jóléti állam skandináv modellje!) csak a gazdag országok luxusa lehet. Valójában fordított összefüggés mutatható ki: a háborúban lerombolt Németországban nem az általános jómód beköszöntése után vezették be a szociális piacgazdaságot, hanem éppen a szociális piacgazdaság elveire, a gazdasági növekedés és a társadalmi egyensúly összekapcsolására alapozódott az erhardi gazdaságpolitika, amely aztán a fejlődés motorjává vált. Pontosan azért véli a már idézett Gray is, hogy a szociális piacgazdaság perspektívája kínálja a legjobb kiindulópontot az átalakulófélben levő posztkommunista országok számára, hiszen ez, „bármennyire is sokat köszönhet a német modellnek, nem azonosítható sem vele, sem bármely más modellel”.

E GONDOLATSORHOZ PERSZE HOZZÁ KELL FÜZNI, hogy a szociális piacgazdaság valóban nem azonosítható a szociáldemokraták jóléti államával; a szociális gondoskodás tekintetében az előbbi egyértelműen szűkebben mér, mint az utóbbi. (Ezért használtam egy helyütt a „jóléti állam korlátozott formája” kifejezést.) Bár Zábori nem tartja eléggé meggyőzőnek a két fogalom elhatárolását, úgy vélem, a szociális piacgazdaság „másságát” világosan érzékeltette, hogy cikkemben az „éjjeliőr-állam” és a „jóléti állam” között helyeztem el, hangsúlyozva az egalitárius elvekből kiinduló redisztribúció elfogadhatatlanságát. Azt viszont nem vitatom, hogy a szociális piacgazdaság sajátos vonásaival részletesebben is érdemes lenne foglalkozni. Hiszen míg a szociáldemokraták jóléti államának gazdag irodalma van hazánkban is, addig az előbbi meglehetősen kevésbé ismert, bár épp a *Magyar Szemlében* olvasható egy alapos elemzés, HIERONYMI OTTÓ tollából (MSZ. 1993. július). A Genfben élő magyar szakember joggal mutatott rá: a társadalmi egyensúlyt nem lehet sem alamizsnával, sem túlzott jövedelem-újraelosztással fenntartani, ezért a szociális piacgazdaság összeegyeztethetetlen akár a szocialisztikus újraelosztás gyakorlatával, akár a fiskális-monetáris szemlélettel.

Az elnevezést elsőként használó MÜLLER-ARMACK szerint a szociális piacgazdaság „a piacgazdaság szabályai szerint működő, de különféle szociális jellegű kiegészítésekkel és biztosítékokkal felruházott gazdaság”. Keretébe nyilvánvalóan nem fér bele a „tervgazdálkodás”, az állami dirigizmus semmilyen formája, a gazdaság befolyásolásához nélkülözhetetlen állami szerepvállalást „organikus eszközökkel”, hitel-beruházási-, és adópolitikával kívánja biztosítani. Az érték-konzervatív elvekre alapozódó szociális piacgazdaság nem törekszik — ahogy Zábori sugallja — „nehézkés, bürokratikus

állam" kiépítésére; hogyan is támogathatnák a konzervatívok egy olyan bürokratikus apparátus felduzzasztását, amely csak saját mozgásterének növelésében és a személyeket, közösségeket összefűző szerves kapcsolatok fokozatos felszámolásában lenne érdekelt?

Mindebből következik, hogy az érték-konzervatív politika Magyarországon sem a szociális juttatások mértéktelen kiterjesztésére irányulna, hanem az állam és a privát szektor közötti hatékony munkamegosztásra, a monopóliumok kialakulásának megakadályozására, a munkaadók és a munkavállalók közötti „szociális partnerség” megteremtésére, a tartósan munkanélküliek számának jelentős csökkentésére, vagyis, más nézőpontból, a „piackonform” szabályozás elfogadására és a „nem-piac-konform” beavatkozások kerülésére. Talán megkockáztatható a felvetés: a magyar piacgazdaság fejlődésének egy olyan érték-konzervatív alapozottságú „minőség-kapitalizmushoz” kellene vezetnie, amely a külső körülményekhez való szüntelen alkalmazkodás közepette is képes a szociális és ökológiai harmónia fenntartására.

IV. A KONZERVATÍV ALTERNATÍVA

LEGVÉGÜL, BIZONYOS FOKIG AZ EDDIGIEKET IS ÖSSZEGEZVE, azt szeretném hangsúlyozni, hogy semmiképpen sem szerencsések azok a próbálkozások, amelyek a „szocializmus és liberalizmus vitájában” (ahogy Zábori fogalmazott) a konzervativizmust valamelyik oldalra kívánják állítani, egyfajta választási kényszert sugallva. Meggyőződésem szerint a konzervativizmus minden lényeges kérdésben önálló alternatívát jelent a rivális eszmerendszerekkel szemben. És természetesen afelől sincs kétségem, hogy az érték-konzervativizmus egyáltalán nem „az ósdi, idejétmúlt ideákhoz való visszatérést” jelenti, hanem a hosszú távon is sikeres, tartós eredményeket hozó modernizáció egyetlen valódi esélyét. A korábbi cikemben használt kifejezéssel élve a „honpolgárosodás” esélyét, hiszen ennél nem lehet fontosabb célja a modernizáció „szervesítésére” irányuló erőfeszítéseinknek. Maradéktalesan egyetértek viszont vitapartnerem álláspontjával abban, hogy a konzervatív nem kergethet illúziókat — épp ezért gondolom, hogy a Nyugatról vagy Keletről ajánlgatott receptek helyett csak a szilárd értékekre alapozott, hagyományainkkal összhangba hozott konzervativizmus révén juthatunk valóban előbbre.

EGEDY GERGELY

JÜLIUS GYULA: KÍSÉRLETEK EGPÓLUSÚ MÁGNESEK LÉTREHOZÁSÁRA
(LITOGRAFIA, 50 x 30 cm, 1989)

A GAZDASÁGPOLITIKA TÁGABB KÖRŰ SZEMLÉLE

*Hozzászólás Kindler József Fenntartható fejlődés
és gazdaság című tanulmányához**

VANNAK ALAPVETŐ IGAZSÁGOK, amelyeket — felfedezésüket követően — valójában mindenki természetesnek tart, hiszen tapasztalja érvényesülésüket. Azt hiszem, az általános tömegvonzás törvényének feltárását követően NEWTONnak sem kellett különösebb indokoló tevékenységet folytatnia, annyira nyilvánvaló, a gyakorlatban érvényes volt felfedezése. KINDLER JÓZSEF társadalmi fejlődésre vonatkozó megállapítása is evidenciának látszik:

„... a teljes rendszer együttes kezelésével, az alrendszerek közötti összefüggések és kölcsönhatások megismerésével lehetséges mind elvileg, mind gyakorlatilag helytálló, átfogó elgondolásokat és intézkedéseket fogantatosítani”.

Vitathatatlan, hogy a társadalom nemcsak gazdaságból, hanem egészségügyből, oktatásból, kultúrából, biztonsági igényből s mennyi egyébből tevődik össze, így e sokrétű rendszer nyilván nem adhat módot arra, hogy az alrendszerek közötti kölcsönhatásokat másodlagosnak minősítve, a gazdaságpolitika tartósan az egyik alrendszerre összpontosítsa figyelmét.

Ellenérvként felvethető, hogy a gazdaságpolitika nem egyenlő a politika egészével, annak csak az egyik alrendszere. Az állam, illetve napjainkban az államok gazdasági integrációjának gazdaságpolitikája, értelemszerűen, a gazdasági szemléletű szabályozásra szorítkozhat. Elismerve a szemantikai ellentmondást, ez az érvelés könnyen cáfolható:

- A gazdaságpolitika a többi alrendszer működésének kiemelkedően fontos feltételét, működőképességét biztosítja, vagy korlátozza. Hatása a többi alrendszerre — általában — egyidejűleg hosszabb távú és azonnali lehet.
- Ha a gazdaságpolitika nem veszi figyelembe a nem gazdasági alrendszerek visszahatásait, felborulhat az ország stabilitása, bekövetkezhet a társadalom egészére kiterjedő válság, tehát a nemzetgazdaság összeomlása is.

* Megjelent a *Magyar Szemle* 1995. júniusi számában; 595–603. o.

HELLER FARKAS már több, mint hatvan éve kifejtette, hogy „... a gazdasági élet szabályozása nem támaszkodhatik egyedül gazdasági szempontokra...”, továbbá, hogy a közgazdasági elméletet és a gazdaságpolitikát ne keverjük össze. Azt írja:

„A gazdasági politika tehát mindenekelőtt tágabb szemszöveget kíván, mint az elmélet. Tudományos, ismeretelméleti célja ezért lényegében más, mint az elméleté. Nem csupán összefüggések szenvtelen megismerésére törekszik többé, hanem a célszerű és a célszerűtlen feletti ítélkezésre, az ember össz céljai szempontjából való értékelésre kíván képesíteni.”¹

Heller Farkas következtetése, hogy a gazdaságpolitikát „önállósít-suk”, igen racionális; bázisa nem egyedül a közgazdasági elmélet (illetőleg a közgazdasági elméletek valamelyike), hanem a társadalomtudományok olyan multidiszciplináris rendszere, amely figyelembe veszi a természettudományi fejlődés társadalmi hatásait is.

EZ AZ ELMÉLETI ALAP NYILVÁN NEM LEZÁRT, hanem folyamatosan fejlődik. Azt hiszem, nem vehető rossz néven a 19. század kutatóitól, hogy elhanyagolták a környezetvédelmet, hiszen az akkori technika korántsem sértette úgy a természetet, mint a mai. Valószínűleg tudomásul kell vennünk Kindler Józsefnek azt a megállapítását, hogy „gyökeres rendszerváltozásra belátható időn belül nincs remény, ezért csak a jelenlegi rendszer jobbításáról beszélhetünk”. A társadalomtudomány elmarasztalása, amiért adós maradt a válságmentes gazdasági fejlődés módszerének feltárásával, hasonló volna ahhoz, ha például az orvostudományt okolnánk az új betegségek megelőzésének elmulasztásáért.

A jobbítás lehetőségét viszont történelmi tapasztalatok igazolják. Csupán az írott történelemből kölcsönözve néhány példát: a civilizált társadalmakban megszűnt a rabszolgaság, a hűbériség; meghosszabbodott az emberi élettartam; elismert tény a szociálpolitika szükségessége; a nemzetközi kapcsolatokban megszűnt a gyarmatosítás, s valamelyest — ma még igen kezdeti módon — tudatosodott a gazdag országok felelőssége a szegények helyzetének enyhítésében.

Óhatatlanul felvetődik a kérdés: mit tehet egy olyan kis ország, mint hazánk, helyzetének jobbításáért? Támaszkodva az e kérdéstről megjelent könyvtárnyi szakirodalomra is, csupán néhány gondolatot vetek fel.

1. Mint KÁDÁR BÉLA évtizedek óta, s legutóbb a *Magyar Szemle* 1995. évi 5. számában hangoztatja: „Kis országok sohasem urai sorsuknak, jövőjüknek.”² A magyar társadalom ezt tudomásul vette, következésképpen a parlamenti pártok között sincs vita az Európai Unióhoz való csatlakozásunk szükségességéről. E cél elérésének eszközei azonban lényeges fejlesztést igényelnek.

2. A magyar reformfolyamat, az NDK-beliek előtti határnyitás, a Varsói Szerződés és a KGST feloszlásának kezdeményezése, a politikai rendszerváltás alapján arra számítottunk, hogy az akkori Európai Közösség tágra nyílt kapukkal vár bennünket. Már az igen nehéz

társulási tárgyaláson szembe kerültünk azzal, hogy csatlakozási szándékunk csak egyoldalú magyar nyilatkozatként került a szerződésbe (ezen az EU koppenhágai csúcsértekezlete változtatott, közös célnak ismerve el a csatlakozást). Továbbá az EK-ba irányuló mezőgazdasági kivitelünket nem liberalizálták, ezen kívül is korlátozták néhány ipari termékünk beviteli lehetőségeit, és a szerződés ratifikálása hosszú időt igényelt. Tudomásul kellett vennünk a tényt, hogy a gyors csatlakozás illúzió volt.

Ezt az illúziót táplálhatták az európai egyesülésről elhangzott EU-nyilatkozatok is. Néha nehéz kibogozni, hogy Európán az Európai Közösséget, illetve ma már az Európai Uniót értik-e, vagy az európai államok szélesebb körét, esetleg az egész világrészt?

VALÓJÁBAN AZ, AMI AZ EU-BAN MEGVALÓSULT, AZ A KÖZÖS PIAC. A gazdasági integrálódás sem teljes, a politikai pedig csak egyes elemeiben létezik. A Közösség a tagjainál gyöngébb gazdaságú államokat csak politikai-geostratégiai érdekektől vezetettve vett fel tagjai sorába, s közép-európai új demokráciák esetében ilyen sürgető politikai akaratra — a jelek szerint — nem láttak indokot.

Az európai társult országokkal szemben így a jogi és gazdasági harmonizáción, a jogállamiságon, a demokrácián túlmenően olyan követelményeket is támasztottak, mint a tagállamokkal való gazdasági versenyképesség (amit kis ország — különösen kívülállóként — aligha érhet el az ezredfordulóig), a közép-európai társult térség államainak egymás közötti konfliktusmentessége, végül az EU intézményi és döntéshozatali rendszerének alkalmassá tétele a kibővülésre, ami nyilván az integráció belügye, és nem múlik a csatlakozni akarókon.

3. KOVÁCS LÁSZLÓ hangoztatta, hogy az EU-hoz való csatlakozás kérdésében mennyire fontos a közép-kelet-európai térség államközi viszonylataiban meglévő feszültségek, bizalmatlanságok megszűnése.³ Ehhez természetesen az adott államok közös akarata szükséges. Azt hiszem, nem hagyható figyelmen kívül, hogy e feszültségek megoldásában lényegileg nem számíthatunk az EU segítségére. A tapasztalatok szerint itt nem az igazságos bíró szerepét igénylik, hanem azt, hogy új tagállamok ne vigyenek be hozzájuk konfliktusokat, miközben saját etnikai konfliktusaik is nehezen kezelhetők.

Megfigyelhető, hogy az új demokráciáktól olyan problémák gyors megoldását igénylik, amelyekben a szerencsésebb országok is csupán hosszú évtizedeken át értek el sikereket, hacsak nem egy világháborús megrázkódtatás váltotta ki a gyors kibékülést, amint az a francia-német kapcsolatban történt. Más etnikai konfliktusokkal viszont a nyugat-európai országok továbbra is küszködnek, de például az angol-északír konfliktus szóba sem került az Egyesült Királyság Európai Közösséghez való csatlakozásakor.

4. A gazdasági felemelkedésre vonatkozó követelmények is két igen fontos körülmény figyelmen kívül hagyását tükrözik. Az első — GRANASZTÓI GYÖRGY szavaival élve⁴:

„Magyarországnak 1990 óta egyidőben kell az alapvető intézményes politikai reformokat, a piacgazdaság létrehozását, mindazokat a reformokat megvalósítania, amelyeket a normálisan fejlődő demokráciák hosszú idő során értek el.”

A másik, hogy a külső segítség marginális; az EU részéről fennmaradt a már említett protekcionizmus, a sokat hangoztatott PHARE-program keretében nyújtott segítség pedig az NSZK által az új tartományainak adott támogatás 1,5%-a évente, ami viszont hatszor nagyobb számú népességre vonatkozik.

5. Mit tehet egy társadalom, ha olyan feladatok előtt áll, amelyeket eddig még sehol sem sikerült teljesíteni?

Mindenekelőtt a társadalmi stabilitás megőrzésére kell törekednie, vagyis a társadalom össz céljait szolgáló gazdaságpolitikát kell kimunkálnia, gondosan mérlegelve ennek alrendszerei között a kölcsönhatásokat. Így alkalmassá válhat a mostani értékrendi zavarok mérséklésére. Ez a politika nem követhet olyan modelleket, amelyek merőben más jellegű társadalmakban javították a gazdaságot; a gyermekmunkától, a munkavállalók nagy kiszolgáltatottságától vissza nem riadó némely „kistigris” ország nem lehet követendő példa.

Miközben a Kádár Béla idézett írásában kifejtett modernizációs stratégia tűnik föl kivezető útnak, nyilván törekedni kell a Nemzetközi Valuta Alappal és a Világbankkal való megegyezésre, de tanácsaiktól nem várható a gazdasági felemelkedés receptje; ezek önmagukban más országokban sem jártak eredménnyel.

AVADKAPITALIZMUS JELLEGŰ TŰNETEK — mint például nálunk a „több bróker, mint részvény”-jelenség, család befektetési, pilótajátékos, idegenforgalmi és egyéb, hasonló cégek, személyek stb. — elleni fellépés nem helyettesíthető a nyugtatgatással, hogy „butaság ellen nincs orvosság”. Amitől nemcsak a károsultak nem nyugszanak meg, hanem általában bizonytalanná válik a jogrendszer. Tény, hogy a hatékony fellépés is költségvetési támogatást igényel, de talán valamelyest csökkentheti az adócsalásokat is.

Függetlenül attól, hogy a fogyasztói értékrend önmagában erkölcstelen elemeket tartalmaz, szegény országban végképp nem követhető. Ha az állam áldozatokat vár a lakosság széles rétegeitől, nem húnyhat szemet a meggazdagodás tisztességtelen módszerei felett.

A politika hazai és külföldi megítélését is javíthatná a HERMANN E. DALY és J. B. COBB által javasolt Fenntartható Gazdasági Jóléti Mutató (angol rövidítéssel ISEW)⁵ bevezetése. Ez, szemben a ma használatos egy főre jutó GDP-vel (amelynek egyébként vásárlóerővel kiigazított mutatója már némi fejlődést mutat) — mint Kindler József írja, figyelembe veszi az elosztási egyenlőtlenségeket, környezeti károsodásokat és egyébeket. A meglévő hazai statisztikai számbavételi nehézségek ellenére érdemes volna megkezdeni egyfajta egyszerűbb ISEW kiszámítását, megnyerve ennek például Ausztria, vagy egy másik fejlett kisország szakértőit, az összehasonlítás lehetősége érdekében.

A mai magyar helyzetben nélkülözhetetlen a hivatkozott szerzők által is igényelt összefogás. Szinte hihetetlen, hogy a rendszerváltozás, majd az első kormányváltás békés, kulturált körülmények között ment végbe; hogy ugyanaz a hat párt jutott a parlamentbe, mint az első szabad választásokkor, hogy az első kormány kitöltötte megbízatásának időszakát. Erős szakértők, politikusok mellett a társadalom széles körének összefogása a felemelkedés elengedhetetlen feltétele. A kormány és az ellenzék vitáinak — bármilyen paradox is — ebben az időszakban a válságból való kikerülés módozataira kellene összpontosítaniuk, lemondva az elmúlt kampány utó-, és a következő kampány ideológiai elővitáiról. A hivatkozott szerzőkön kívül ez csendül ki MARTONYI JÁNOS cikkéből is⁶.

Végül felvetődik a kérdés: ha egy gazdaságilag elmaradottabb új demokrácia gazdasági felemelkedéséhez elengedhetetlen a külső segítség, de az utóbbi egyelőre igen csekély, jogosult-e a remény?

L EGYEN SZABAD PÉLDÁKKAL VÁLASZOLNI. Az erőszakos kolhozosítás, a padlássöprések idején sem lehetett előre látni, hogy a magyar mezőgazdaság, a szövetkezet melletti magángazdaságaival két-három évtized múlva Európa egyik legjobban prosperáló mezőgazdasága lesz. 1957-ben aligha volt előre látható, hogy mintegy három évtized múlva Magyarország egyike lesz a Varsói Szerződés és a KGST feloszlatóinak. Igaz, a remény és a teljesülés között évtizedek teltek el, de az sem vitatható, hogy a határidőket illetően fokozatosan javult a helyzet.

E sikerek feltétele volt az is, hogy a magyar társadalom tudta, mit akar, s a lehetőségek bármilyen szerény bővülését is kihasználta céljai eléréséhez, felkészülve a változásokra.

Másfelől a világ szerencsésebb részében, így az Európai Unióban sem dőltek el a jövő kérdései, még a keleti kibővülés tekintetében sem. Nem kevesek gondolatát öntötte szavakba például ALFRED BAYER:

„A politika gyorsan változhat, amint például Jugoszlávia esetében megfigyelhető; ezért közös, sokoldalú biztonsági szervezeteket kell létrehozunk a hosszú távú biztonság garantálása érdekében, bevonva ezekben keleti szomszédainkat is... Az Európai Unió keleti határát Keletre kell eltolnunk, ez igen fontos célkitűzésünk...”⁷

IZIKNÉ HEDRI GABRIELLA

Jegyzet

- (1) Heller Farkas: *Közgazdaságtan* II. kötet Közgazdasági politika. Németh József könyvkiadó. 1932. Budapest.
- (2) Kádár Béla: *A magyar korszerűsödés kihívásai és válaszadási lehetőségei a századvégen*. *Magyar Szemle*. 1995. 5. szám.
- (3) Kovács László: *A magyar Európa-politika fő vonásairól*. Fr. Ebert Stiftung Budapesti Képvisellete és az EURATION Alapítvány: *Milyen Európába készül Magyarország?* Budapest, 1994.
- (4) Granasztói György: *A magyar Európa-politika alapvonásairól*. K. Adenauer Stiftung Budapesti Kirendeltsége és az EURATION Alapítvány: *Németország és Magyarország Európa-politikájának új vonásai*. Budapest 1994.
- (5) Daly, H. E.–Cobb, J.B.: *For the Common Good. Redirecting the Economy toward Community, the Environment and a Sustainable Future*. Beacon Press, New York, 1989.
- (6) Martonyi János: *A rendszerváltás külgazdasági és külpolitikai dilemmái*. *Magyar Szemle*. 1995. 6. szám.
- (7) Bayer, Alfred: *Gondolatok a föderalizmusról*. H. Seidel Stiftung Budapesti Képvisellete és az EURATION Alapítvány: *Föderalizmus és Európa*. Budapest, 1995.

AZ ÚJ MŰVÉSZET MUNKATÁRSAI:
LADÁNYI ILDIKÓ LAPMENEDZSER, SZÁNTÓ ZSUZSA OLVASÓSZERKESZTŐ,
BENICZKY MIKLÓS MŰVÉSZETI SZERKESZTŐ

N. N. HADIFOGOLY VISSZAEMLEKEZÉSEI, II.

1915. október elsején értünk a fogolytáborba és még aznap lehullott a hó, megkezdődött a tél. A várostól három kilométernyire volt a kaszárnya. Az egyik fogoly, SURÁNYI ISTVÁN bácsi, aki odahaza lakatos lehetett, kulacsokból egy vaskanálban alumíniumot olvasztott és abból csöveket öntött, majd földarabolta és gyűrűket formált. A gyűrűkbe vörös rézből, vagy ezüst pénzből betéteket helyezett, és arra monogramokat véstünk. Ezekkel elég jól kerestünk, nekem fél liternyi ezüst pénzem volt. Ebből vettem magamnak, meg három társamnak, HULA BANDINAK, CSÁNYI VINCÉNEK, SZEKÉR PISTÁNAK faszírozottat, mákos buktát, töltött cigarettát a táborban. Később engem egy másik barakkba lakoltattak át, amelyet legalább másfél méter mélyen a földbe építettek és ettől igen nyirkos volt. Biztos ezért történt, hogy mindkét lábamon a bokámtól a térdemig vizenyős buborékok keletkeztek, aztán amikor kipukkantak, víz folyt ki belőlük és seb maradt utánuk. Járogattam orvosi kezelésre, ahol szesszel megkenték. A seb ettől leszáradt, de másik helyen új buborékok keletkeztek. A magyar orvosunk azt ajánlotta, ha lesz munkaalkalom a szabad levegőn, oda jelentkezzem. 1916 tavaszán mezei munkára lehetett jelentkezni. Bandi, Csányi Vince, Surányi bácsi, ZAJOVITS, a fodrász, BARABÁS DÉNES, HAUMAN BALINT és még sokan éltünk az alkalommal. Én szép sötétkék ruhát csináltattam és ingeket varrattam. A bakancsom még jó volt.

VONATTAL, HAJÓVAL UTAZTUNK majd gyalog mentünk tovább. Mi tizenöten, köztünk Surányi bácsi, Zajovits és egy szobafestő Jelovszkában maradtunk. Nekem már útközben, a gyaloglás közben elmúltak a lábamról a sebek, a buborékok. Este érkeztünk meg. A fodrászt és engem egy szűcsmesternél szállásoltak el. Másnap reggel kivonultunk a piacérre. A falusiak már tudták: felfogadhatnak bennünket munkára. Teljes ellátás mellett havi négy rubelt kellett fizetniük nekünk.

Az elhelyezkedés elég könnyen ment. Egy méhészeti szövetkezetnek kaptárakat kellett csinálni, ketten vállaltuk Surányi bácsi-val. Ketten egy bőrüzembe, egy pedig a boltshoz ment segédnek, a többiek mezőgazdasági munkások lettek. Voltak cigány zenészeink is, de ők hamar ott hagyták a falut: az első alkalommal visszamentek a fogolytáborba. Visszament télen Zajovits, a fodrász is, de az úton a szánon megfagyott, Bijszkban temették el.

AMIKOR SURÁNYI BÁCSIVAL bevégeztük a kaptárok készítését gondoskodnunk kellett más munkahelyről. Így aratáskor átmentünk a módosabb gazdához, a bőrizembe, de ott is mindent vállaltunk. Szekrényt csináltunk és kaptárait. Surányi bácsi ajánlatára magyar szisztémájút. Sietni kellett a munkával, mert október elején már verembe kellett rakni a méheket és csak áprilisban lehetett kihozni. Egy alkalommal a vízimalom tulajdonosa, aki egyébként műszakilag felkészült ember volt, elkért engem munkára. Egy három és fél méter átmérőjű fogaskereket kellett építeni. Nagyon tetszett a főmolnárnak a munkám. Két hétig dolgoztam nála és kaptam érte tizenöt rubelt. De nekem egy hónapra csak négy rubel járt. Így a keresetemet oda kellett adni a gazdámnak, aztán még két hetet nála is dolgoztam és így a tizenötből visszaadott négy rubelt.

És most a faluról, az itteni szokásokról, emberekről is szeretnék szólni. A nép errefelé nagyon zárkózott és nagyon pedáns. A földjük jó termő, fekete föld, két méter mélyen humusz. A települések legfeljebb ötven-hatvan évesek voltak. A falvakban nagy piactér van, ahol nagy gabona hombárok is állnak. A méretekre jellemző, hogy a piac kb. száz holdnyi területet foglal el, a falu pedig körben hatezer holdat. A településeket körben rúdkerítéssel bekerítik, azért, hogy nyáron a szarvasmarhák, juhok, lovak, sertések őrzés nélkül legelhessenek. A tehenek estefelé hazamennek fejésre, de a lovak egész éjjel legelnek. A juhokat csak nyírásra terelik be, nem fejkik őket, tejüket a bárányok szopják ki. A libák, kacsák és a tyúkok a ház udvarán tanyáznak. Érdekes, hogy nálunk a kacska nem költ, de Szibériában igen. Pulykát nem láttam.

A mezei munka áprilisban szántással, vetéssel, boronázással kezdődik. Búzát vetnek leggyakrabban, de emellett zabot, rozst, árpát, kölest és burgonyát is. A búzavetés eltart, amíg a fű megnő kaszálásra. Olyankor hagyják abba a szántást-vetést és kezdődik a kaszálás. A határ elég nagy, mert a másik falu negyven kilométernyire van. Így húsz kilométeres körzetben bárhol lehet kaszálni, vagy szántani, ha a földdarab még nem foglalt. Láttam amerikai kaszáló gépeket, amikbe két lovat fogtak be, de kézi kaszával is dolgoztak. Az asszonyok, lányok is kaszálnak. A hosszú nyári napon estére már száraz a széna, másnap összegyűjtik.

Szombatonként a nép fürödni megy, vasárnap pedig a templomba. Ha egy idegen lép be a házba, akkor először az ikon felé fordulva négy-öt keresztet vet és csak aztán köszönti a háziakat.

Étkezés előtt és után is a keresztvetés járja, és valami imát mondanak hozzá. A reggeli nyolc óra felé volt, amikor már kisült a friss kenyér és cipó a kemencében. A cipó darált hússal, vagy valamilyen gyümölcsfélével bélelt. Szoktak adni kölesből készült kását is, amit olvasztott vajjal ízesítettek. Mindehhez teát ittunk, kevés tejjel.

Délben a leves az első fogás, amiben krumpli, káposzta és más zöldség, meg kis húsdarabkák főttek. A leveses tálat az asztal közepére teszik és ebből fakanállal mindenki kanalazhat. A fakanál azért jó, mert bármilyen forró lehetett a leves, nem égette meg a szán-

kat. Második fogás: köles vagy hajdina kása, amit szintén egy tálból fogyasztottunk. Végül az elmaradhatatlan tea, mert hideg vizet nem szoktak inni. A vacsoránál az ebédre föladott fogásokat kínálták. A mezőn bográcsban készült az ebéd, csak a kenyeret hozták ki a faluból. Gyümölcsök közül a piros szeder, a földi eper, a málna, a vadon termő piros és fekete áfonya járta, alma, körte, szilva egyáltalán nem termett.

A falusiak ruházata tavasszal egy blúzszerű ing volt. Ha hűvös volt, erre vették föl a térden alul érő esőköpenyt. A jó bőszabású nadrághoz bőrcsizmát viseltek, ami inkább hasonlított a bocskorhoz, azzal a különbséggel, hogy szára térden felül ért. A nők hosszú, nagyon bő szoknyát és fejkendőt hordtak. Ősszel meg előkerültek az irhabundák és a filccsizmák. Filclapot használtak alvásra is. Csak a családfő és a felesége aludt magas ágyon, a többiek 2-3 cm vastag filclapot kaptak, arra egy párna került és subával takaróztunk.

A tél október elején kezdődik és március végéig tart, s a hőmérséklet mínusz 40-50 fok. Ha az ember utcán kis csipést érez az arcán, utána pedig a bőre kifehéredik, akkor nem szabad hirtelen meleg helységebe menni, mert a fagyás helye a melegtől kisebesedik. Ezt úgy lehet megelőzni, hogy mielőtt a házba lép, a hidegben dörzsölgeti az arcát, hogy meginduljon a vérkeringés.

Az állatok télen is szabadban vannak. Szénát hetente kétszer-háromszor lovas szánokkal hoznak be nekik a tanyáról. Egy-egy karaván nyolc-tíz egylovas szánból áll, amit két ember irányít. Az egyik elöl ül, a másik pedig a lemaradt lovakat biztatja leghátul. Érteni kell ennek is a módját. PODMANICZKI REZSŐVEL, a bugaci erdőszel történt egyszer, hogy két szánnal indult a tanyára. Irtó nagy szél volt, Rezső behúzta az arcába a subáját és csak rángatta a gyepelőt. Egyszer csak a ló megállott, Rezső hiába nógatta. Erre körülnézett, hát bizony a kapu előtt állott a ló, ahonnan elindultak.

Az állatokat még télen is lehajtják a befagyott folyóra itatni. A jég ilyenkor kb. 70 centi vastag, ezen ügyesen léket vágnak, széleket képeznek ki, hogy az állat lába véletlenül se csússzon be.

MINDEN HÁZHOZ TARTOZOTT A FOLYÓ közelében lévő fürdőépület is. Fából készült, fapadlóval és polcokkal. Az egyik sarokban állt a kövekből kialakított tűzhely. Amikor a kövek átforrósodtak, vízzel telt csebrekbe dobták. Aki bírta, az a kövekre vizet loccsantott, ettől aztán olyan gőz keletkezett, hogy alig lehetett kibírni. A bátrabbak a felső polcokra feküdtek és nyírág-seprűvel paskolták magukat és közben folyton jajgattak. Néha annyira felforrósították magukat, hogy utána meztelenül kiszaladtak a hóra és meghemperegetek benne. Általában először a férfiak fürödtek, de ahol elég nagy volt a fürdőház, ott az egész család: szülők, nagyszülők gyerekek — egyszerre.

A nagy hidegben megfagyott az élelmiszer is. A levágott sertést, vagy marhát egészben, vagy feldarabolva megfagyasztották és úgy vitték a piacra. A ludakat tisztítás után hideg vízbe mártották néhányszor és úgy akasztották fel szellős helyre.

EL KELL MÉG MONDANI, hogy Szibériában nagyon jó levegő volt. PENCZINGER HENRIK, egy bácskai fiú azt mondta, ő ennek köszönhető az egészsége. De nem is volt orvos a háromezer lelket számláló faluban. A három nagyobb vegyeskereskedésben lehetett kapni némi cseppeket, de ha valaki meghűlt, inkább a fürdőházban, a gőzzel hozta helyre magát. A sebre a javasasszony adott valamilyen viaszos kenőcsöt. Egyszer gyulladásba jött a bal hüvelykujjam és úgy fájt, hogy aludni sem tudtam. Erre a házigazda ajánlotta, hogy reszeljek krumplit és kössem rá az ujjamra. A krumpli reggelre összehúzta az ujjamból a gennyet egy csomóba és azt ki is vettem. Fájós, véres szemre aludttej sűrűjébe mártott rongyot tettem. Két-három éjszakai kötés után a szem meggyógyult. Máskor meg kelések keletkeztek a nyakamon. Egy szibériai polgár azt ajánlotta, hogy egy-egy késhegynyi apróra zúzott kénport vegyek be, három napon át. Segített rajtam. Az egyik fogolytársunk, ZSÉDELY ANDRÁS messze lakott a központtól és egyszer elmaradt a vasárnapi gyűlésekről. Engem bíztak meg, tudakoljam meg az okát. Amikor András felkerestem, panaszkodott, hogy az egész testén kelések gyöttrik, és ha mozdul, kifakadnak és gennyes minden fehérneműje. Neki is ajánlottam a kénport. Két hét múlva meggyógyult és vígan jött a gyülekezésbe.

1917 őszéig voltunk a bőrüzem dolgozói, akkor aztán jött a forradalom és minket már nem tekintettek hadifoglyoknak. 1918 tavaszán fuvarosokat fogadtunk és Bijksz városba, a táborba mentünk, abban reménykedve, hogy hazaszállítanak bennünket, vonattal. A vonat azonban nem jött és 1918 májusában fellángolt a KOLCSÁK admirális vezette ellenforradalom. Megkezdődött a fehérek uralma Szibériában. Sok hadifogoly maradt a falvakban, arra gondolva, majd csak értesítik őket, ha hazamehetnek. A tábori életet nem szerettem, most meg különösen nem, hogy elvágták a lehetőségét is annak, hogy útrakelhessünk hazafelé. Egy alkalommal meglógtam a táborból és találkoztam Hauman Bálinttal, egy bánáti fiúval. Vállalta, hogy elvisz engem Martinováig, ahol dolgozott. Így is történt. Késő éjjel értünk Martinovába és onnan a következő éjjel tovább gyalogoltam egyedül. Nappal egy kendertáblában húztam meg magam. Este már ott voltam gazdámék méhesében és egy asszonnyal üzentem PANNA MIHAILOVÁNAK, a volt munkaadóm lányának, akinek már régebben is udvaroltam, hogy itt vagyok. Ő hozott nekem útravalót, törülközőt, gyertyát és gyufát, hogy a következő éjszaka tovább mehessek Taptuskába. Ott találkoztam egy aradi építésszel, ÁDÁMIVAL, aki megígérte, hogy elhelyez engem egy olyan községbe, ahol nem keresnek, ahol nyugodtan élhetek. A falu nevét elfelejtettem, de arra emlékszem, hogy óhitű oroszok lakták. Papjuk nem volt, mert mindenki a *Bibliát* olvasta és prédikálni is tudott. Itt megint az volt a feladatom, hogy rajz után kaptárakat készítek. Ádámi elmagyarázta nekem, hogy ebben a faluban nem tűrik a dohányzást. Lemondtam hát róla, bár nehezemre esett. Ezen kívül még az a furcsa szokás is dívott náluk, hogy nekem külön asztalt terítettek, le-

vágták a kenyérszeleteket, a tányérombe levest, húst tettek, de edényeimet, evőeszközeimet külön kezelték. Nem fogadták el tőlem a vadon termő áfonyát és málnát. Mindennek okát akkor értettem meg, amikor Bécsből, a fogságból hazajött a család egyik tagja. Hat hétig ő is az én asztalomnál evett, és miután — imádságain keresztül — megtisztult, akkor fogadták a saját asztalukhoz.

SZEPTEMBER VÉGÉN JÖTT EGY UKÁZ, hogy a hadifoglyok jelentkezzenek irataikkal a községházán. Nekem nem voltak irataim. Amikor megmondtam a fehér tisztnek a nevem, azt válaszolta: éppen téged keresünk. Ezzel a sorsom megpecsételődött, mert a tisztnél volt egy lista azokról, akik a bijszki fogolytáborból elszöktek. Rács mögé kerültem. A fogda ablakán rács volt, de az üveg hiányzott. Méltatlankodtam, ne tartsanak ilyen hideg helyiségben, hanem azonnal szállítsanak vissza a fogolytáborba. Az őr azt mondta, nincs fogat, amivel vigyenek. Már három napja voltam a fogdában, amikor egy puskás csendőrfélével útnak indítottak. Minden faluban másik lovas kocsira szálltunk, amelyik köteles volt a következő faluig szállítani a hivatalnokokat, az inspektorokat, és ha úgy adódott, a letartóztatottakat a csendőrkísérettel együtt. Amikor a kocsi beérkezett egy-egy faluba, a kocsis már kiabálta, hogy *csioprik*, rólam meg azt: *restant*. Erre a fél falu kivonult és mindenki hozott magával valami útravalót: cipót, szalonnát, tojást. Vagy négyszer váltották a lovakat. Éjjel tizenegy óra lehetett, amikor a városba érkeztünk és a csendőr a börtönhöz kísért. Átadott engem, meg a pecsételt borítékot. Egy nagy, bútorozatlan terembe kísértek, ahol a padlón foglyok kuporogtak. Leültem a kis batyumra, de elfeküdni nem tudtam, mert nem volt annyi hely.

Másnap egy fegyveres őr átkísért a fogolytábor parancsnokságára, ahol egy cseh őrmester fogadott. Később bejött egy másik tiszt is, akivel németül társalogtak. Ott tudtam meg, hogy milyen tragédia zajlott le azon az éjszakán, amikor én a fogdában voltam. Néhány magyar vörösgárdistát és olyan szökevényeket, mint én, kivittek a táborból és a fogolytemetőben kivégezték őket. Harminchét magyart ölt meg a kivégzőosztag. Az elhantolást hajnalban török hadifoglyok végezték, akik a még életben lévő sebesülteket nem akarták eltemetni.

Semmi kétségem nem volt, hogy rám is ez a sors vár. De ismét megmenekültem a haláltól. Az őrmester már zárkába akart küldeni, amikor bejött egy orosz tiszt. Ő úgy rendelkezett, hogy azonnal vegyenek be a létszámba és osszanak be a tizenötödik századba, a technikusokhoz. „Elég volt a vérengzésből, nincs több megtorlás” — mondotta.

Persze, ha egy nappal korábban érkeztem volna, akkor én is pihennék a közös sírban. A harminchét magyarnak — TÖRÖK önkéntes úr közbenjárásával — a temetőben betonoszlop emléket emeltek és arra írták föl a neveket. Amikor később felkerestem a síremléket, a nagy oszlop mellett egy kisebbben már ott volt Török önkéntes, budapesti törvényszéki bíró neve is.

ATÁBORI ÉLETET ÚJBÓL SZOKNI KELLETT. Egyik nap egy orosz őrmester a barakkban kiszólitott néhányunkat és a bijszki katonai parancsnokságra kísért. Nekem azt a feladatot adták, hogy a kaszárnyákat, istállókat és az egész fogolytábor térépézzem fel. Amikor a térképet rajzolgattam, gyakran felkeresett egy orosz főhadnagy. Tetszett neki, ahogy oroszul beszélek és megbízott, hogy az orosz tiszti kaszinó személyzetét segítsen neki összeállítani. Sikerült egy huszonnégy fős, kiváló gárdát összetoborozni. A herkulesfürdői nagyvendéglő szakácsa, HUBAI, budapesti elsőrendű pincér, később tüzér ezredes a vörös hadseregben, egy zalai meg egy trencsényi pincér, FARKAS JÓZSEF nagyváradai könyvelő-pincér, egy tiroli cukrász, egy alvinci román pék, egy Csík megyei székely, és POLACSEK, a dicsőszentmártoni bérelszámoló, büfés, beszerzők, konyhafiúk, egy fodrász és egy ruhatáros stb. A FIRSZOV-féle ház első emeletén két nagy terem állt a vendégek rendelkezésére, az egyik az étterem, a másik a táncterem. A büfé helyiségében helyezkedett el a zenekar, amely cseh, német és magyar zenészekből állt. Ők adták a talpalávalót minden szombat és vasárnap este. Gyönyörű táncestélyek voltak. A tisztek díszben, ki-ki a régi ezredének egyenruhájában. A hölgyek gyönyörű ruhakölteményekben. Táncoltak valcert, polkát, karocsászkát, krakowiakot, mazurkát és csárdást. A terem közepén voltak a táncosok, körben a székeken ültek a hölgyek és a kísérők.

A kaszinó ebédet és vacsorát is adott az orosz tiszteknek, jutányos áron. A konyhát egy orosz főszakács irányította. Polacsek és én felváltva vezettük a büfét, ahol ebédjegyeket árultunk és szendvicseket, süteményeket szolgáltatunk föl. Ital nem volt, csak Újévkor.

Mi, a hadifogoly személyzet egy ideig a tiszti konyháról étkezhettünk, de azután az orosz főhadnagyról rájött a spórolás és azt mondta, hogy attól kezdve legfeljebb a legénységi konyháról kaphatunk ebédet. Erre mi mindennap ebédjegyet vettünk és továbbra is ott ettünk. A telet így húztam ki, 1918 novemberétől 1919 tavaszáig. Májusban újra csábított a falu. Régi munkaadómtól kértem egy „igénylő” írást, azzal a táborparancsnokságon megszereztem a szükséges engedélyt és visszamentem Elcovkára. Önálló műhely nyitottam. Csatlakozott hozzám Podmaniczki Rezső bugaci erdész is. Mindenféle munkát vállaltunk, többek között a zagodnovai fűszerkereskedőnek száztizenkét kaptárt készítettünk. Néha teljes ellátást kaptunk és még valami pénzt is. Amikor a kaptárakat befejeztük, az újonnan épült fatemplomnak faragtunk deszkaburkolatot. Szép nyári időben, a szabad levegőn, a templom udvarán dolgoztunk.

1919 őszén a hadifoglyok közül sokan a városba mentek, de Rezső és én, meg még néhányan ott maradtunk. Odaköltözött még egy alföldi cipész is, orosz feleségével és annak leányával. Kiváló mester volt, Pannának például egy nagyon szép, sárga csizmát csinált. Az iparom is szépen fejlődött. Mindent csináltam: szövőszéket, balalajkát, kredencet, szerszámokat, bútorokat stb. Közben a kapcsolatom is erősödött Panna Mihailovával, szövögettük a jövőnket. Édesanyja meghalt, édesapja újból házasodott. Bátyja hazajött a

német hadifogságból. Panna hivatali munkát végzett, részt vett a népszámlálásban is. Helyettesített az iskolában és otthon a tímárüzem iratait vezette. Egy novemberi napon TROFIMOVÉK, a postamesterék és FJODOR VASZILJEVICS FIKLISZTOV kereskedő azzal álltak elő, hogy házasodjak meg, vegyem el Pannát. Erre Fiklisztovval szánon elmentünk leánykérőbe, Panna szüleihez. Mihail Andrejevics nagy nehezen beleegyezett, 1919. november 19-re kitűztük az esküvőt. Ezek után, ahogy szokás, készült a kelengye, abroszok, asztalkendők, lepedők, párnahuzatok, dunnahuzatok, ágyruhák stb.

EGYIK NOVEMBER ELEJI ESTE, alighogy elaludtam, Rezső felébresztett, hogy valamit kiabálnak az utcán. Felgyújtottam a lámpát, éjfél volt. Mint kiderült, berontottak a faluba ROGOV emberei, négyszáz lovas partizán. Néhányan bejöttek a házba, ahol laktunk és puskával a padlót döngetve követelték, mondjuk meg, kik vagyunk. Rezsőnek szép irhabundája volt, szakállat viselt, én is jól öltözött voltam, így azt vélték, hogy fehér tiszték vagyunk. A szomszédok igazolták, hogy magyar hadifoglyok vagyunk és munkával keressük a kenyerünket. November 11-én aztán jött a hír: fehér gárdisták tartanak a falu felé. Erre nagy riadalom támadt és a négyszáz főnyi partizáncsapat menekült, amerre látott. A sok patkolatlan ló csúszott, amíg elérték a hegygerincet. Komikus látvány volt, ahogy a nagy izgalomban meneteltek, maguk után húzva lovaikat.

Tényleg jött egy zászlóalj fehér katonaság. Megszálltak a faluban, senkit nem molesztáltak és két nap múlva továbbmentek. Erre a partizánok visszajöttek. A kántortanítót kivégezték, mert ő látta vendégül a fehér zászlóalj parancsnokát. A templomot is kirabolták, a papot azonban nem bántották, de leintették a szolgálatteljesítéstől. A pap elhagyta a falut és Bijszkbe ment, ahol hivatalnoki állást kapott. Meg kell még említenem a zavaros napok eseményei közül, hogy a zágodnovai papot a partizánok halálra verték, egy másik faluból való kiskereskedőt pedig a piactéren tarkón lőttek. Aztán jöttek a még nehezebb napok, amikor tizenegy módosabb gazdát becitáltak a község házára, ahol törvényt ültek fölöttük: ingre, gatyára vetkeztetve, meztláb kivitték őket a nagy hidegben az udvarra és tarkólövessel végeztek velük. A kivégzők visszamentek a község házára, otthagyták a kivégzetteket, hogy megkeményedjenek a fagyban. Kettő közülük azonban magához tért és hazavergődött. Az egyiket otthon ápolták, vérző sebeit bekötözték, de a partizánok érte mentek, visszavitték és agyonlőtték. A másik, aki anyósom húgának a férje volt, csak a kapuig ment, ott ruhát, bundát, csizmát, élelmet és kötést kért, majd lóra ült és elvágtatott a határba. Belefúrta magát egy szénakazalba, két hétig hiába keresték. Akkor kijelentették, ha előkerül, nem bántják. Tényleg nem is bántották, de szegény mindig rettegett.

Ezek az idők egyébként is veszélyesek voltak, mert senki sem tudta, ki milyen elgondoláson van, ki a forradalmár, és kinek a javára. Így történt, hogy SACKIJ VILOSZTONYI piszár két fiát megölték egy malomnál, ahol bujkáltak. Nagy volt a felháborodás, és a városból a párt kiküldött egy osztagot, hogy az esetet vizsgálják ki és

torolják meg. De kin? A két koporsót én csináltam szegény fiúknak. Az osztagban pedig az én tiszti kaszinóbeli személyzetem néhány tagja is benne volt, köztük Farkas Jóska, a váradi könyvelő, Polacsek, a dicsői bérelszámoló, a trencsényi és a pesti pincér, MAJOROS, a kolozsvári fiú, aki később a pétervári osztrák-magyar követség főnöke lett. A felsoroltak mind szívesen látott vendégeink voltak és ez sokat jelentett akkor nekik, később nekünk. Két hétig lóháton száguldoztak a faluban, aztán elvonultak. Mondjuk, csend lett. Egy ideig. Mert hamarosan két jól öltözött bundás fiatalember érkezett a faluba és át akarták venni a járási hivatalt. Még írást is mutattak. Megbeszélték az illetékesekkel, az ideiglenes vezetőkkel, hogy délután két órakeres lesz az átadás, a község népe előtt. A két fiatalember megjelent a hivatal bejáratánál. Egyikük felolvasta a rendeletet, amit a központban hoztak meg. Mindenki figyelmesen hallgatta. Egyszer csak a tömegeből két puskalövessel leterítették őket. Az egyiket ott temették el, a másik holttestét a felesége elszállíttatta.

A MIKOR 1919 NOVEMBERÉBEN feleségemmel összeházasodtunk, egy másik lakásba költöztünk, ahol egy nagy szobánk és konyhánk volt, a melléképületben pedig már 1920 tavaszán dolgozhattam. Az első nagyobb munkám egy cséplőgép javítása volt, aztán mikor híre ment a jó munkámnak, jött a második cséplőgépjavítás is. Ekkor jutott eszembe, hogy Krasznajarszkban valaki említette, hogy látta PETŐFI sírját. Már akkor eldöntöttem, hogy ha már ennyi időt éltem Szibériában, mielőtt hazamegyek, felkeresem. A sógorom és a cséplőgép tulajdonosa, aki nagyon halás volt nekem, segített elintézni, hogy engedélyt kapjak az utazásra. Az út elég körülményes és fáradtságos volt, de végül csak eljutottam abba a Bajkál-tó északi részén található kis faluba, Kerezs-Körösre, ahol a temetőben már könnyen ráakadtam a sírra. A sír a többi közül kiemelkedett, hiszen, mint mondták, őt tartották a falu alapítójának. Kétméteres kovácsoltvas, ortodox kereszt díszítette a sírt, rajta nyomtatott latin betűs felirat vastáblán:

Alexander Stjepanovics Petrovics

honveg ernagi

Halva itt: 1857. május 18.

Ő csinálta falut: Körözsöt.

A falubeliek elmesélték, hogy 1849-ben, Fehéregyházán, egy kora hajnali ütközetben több honvédtiszt orosz fogságba került, köztük Petőfi is. Egy kukoricás szélén megsebesült, egy kozák járőr pikával megsebezte. 1850-ben Petőfi a többi — akkor már elbocsátott — hadifogoly társával alapította ezt a falut.

Alig akartam hinni a szememnek és fülemnek, hiszen annyi hír keringett Petőfi eltűnéséről, haláláról és feltételes sírjáról. De azt, hogy Szibériában lett volna eltemetve, arról nem hallottam és nem is olvastam soha.

1920 őszén már azt a hírt kaptam Bijszkből, hogy nemsokára kiürítik a fogolytáborot és hazaszállítják a hadifoglyokat. Mindenki mehet ha-

za, viheti a feleségét, gyermekét. Panna biztatott, hogy utazzam Bijszkbe és tudakoljak meg mindent. Közben a faluban jó néhány hivatal, ügyosztály keletkezett, nem sok jóra számíhattunk. Engem és a kovácsmestert is felszólítottak, hogy a leendő közműhelyeknek legyünk a tagjai.

Bijszkben megtudtam, hogy egy vonat indul a volt hadifoglyokkal, de pontos indulási időt mondani nem tudnak. Mire én visszaérkeztem, Panna már felkészült az útra. Gyűjtötte a vaját, száraz kenyeret, tojást, szalámit, sonkát, levágta a tyúkokat, és befa-gyasztotta. Elcseréltük a tehenet és a lovat egy-egy irhabundára, az edényeket, porcelánokat, bútorokat elajándékoztunk. Elindultunk hát Sabinkára, ahol Panna távoli rokonai laktak. Az volt a szándékunk, hogy itt várjuk meg a vonat hírért, hiszen Sabinka csak tizenkét kilométerre volt a várostól. Szívesen fogadtak a rokonok, de egy kis irigység megzavarta ottlétünket. Egy Szent Antal-lánc miatt letartóztattak bennünket és a járási fórum elé vittek kihallgatásra. Vallási propaganda terjesztésével vádoltak. Egyetlen kérdést tettek föl: „Ki volt neked Jézus? Isten vagy ember?” Erre én azt feleltem: „Istennek fia, a mi megváltónk.” Egyebet nem is kellett mondanom, megállapították a „tényállást”: én egy orosz pap vagyok és hamis papírokkal akarok külföldre jutni.

Az összes iratainkat elszedték és pár nap múlva beszállítottak a városba, a Csekába. A Cseka egy olyan fórum volt, amely saját felfogása szerint ítélezhetett, kurta eljárással elítélhette, kivégezhet-e a gyanúsítottat, nem tartozott senkinek számadással.

EGY HOSSZÚ FOLYOSÓ VÉGÉN ÜLT egy fegyveres Cseka-tiszt. Neki adtak át bennünket, meg a lezárt borítékot. Amikor a tiszt át-nézte az iratainkat, odaintett engem. Magyarul kérdezte tőlem: „Maga magyar?” — Igen, feleltem. — „Tudja ezt bizonyítani, öt megbízható kommunista tanúval?” — Már soroltam is a neveket, elsőként Farkas Józsefet, aztán Polacseket stb. A tiszt telefonon hívatta Farkast, aki azonnal megjelent. Így tíz nap után, szombaton délben kiszabadultunk a letartóztatásból, és még délután kigyalogoltunk Sabinkáig. Nagy volt a csodálkozás a rokonságban. Éppen karácsony volt. Az ünnep után visszatértünk Bijszkbe, béreltünk szállást és jelentkeztünk a munkaközvetítőben.

1921. január 2-án beléptem dolgozni a városi üzemek vezető-ségének műszaki irodájába, mint a vasöntöde beosztott rajzolója. Lakást közösen béreltünk BARABÁS DÉNES erdélyi, deményházi molnárral. Vele jöttünk haza később. Lakásadónk férjének filcüzeme volt. Az üzemnek kellett egy épület, amelyben egy cserépkályhasze-rű melegítő asztalt — egy lapos téglalakotmányt — akartak felállíta-ni. Ezen kb. 40-50 fokon göngyölítették, terítették a finoman fésült gyapjút, majd egy teknőben fűrösztötték. Elvállaltam a helyiség épí-tését. Boronákból kellett összeállítani az épületet. Egy ajtaja volt és mennyezete, fedele. A kályhát egy horvátországi fiú vállalta. Segítség-re SZILÁGYI JÓZSEF, egy kanadai fiú volt, együtt emelgettük a boronákat. Hivatal után dolgoztunk. Szilágyi úgy került hadifogság-

ba, hogy 1914-ben az apja hazaküldte Szabolcsba, nősülni. A nagyapjánál szállt meg, és az első este beállított a vacsoránál hozzájuk két kakastollas kalapos úr. Csak annyit kérdeztek: „Maga Szilágyi József?” 1914 májusában besorozták. A diplomáciai bonyolítás még tartott, amikor megkezdődött a háború és ő Szibériába került.

1921. május 24-én indult a vonatunk Pétervárra irányába. Panna hét hónapos állapotos volt. Szegény HORNISCHER FERİ későn tudta meg, hogy a vonat Bijszkból indul. Mire feleségével és kisleányával megérkezett, a vonat már elment. Barnaulban, egy napi vonatjárásra egy hétig vártunk a szemipalatinszki szerelvényre. Ha megtudhatta volna Feri, beért volna bennünket. Martinovában mindent felszámoltak, újra kellett berendezkedniük. Később rajtam keresztül levelezett édesanyjával, Aradra. Aztán meghalt.

A MIKOR JÚNIUS VÉGÉN PÉTERVÁRRÁ ÉRTÜNK, az osztrák-magyar követségen jelentkeztünk. Nem kaptunk valami biztató felvilágosítást. Akkor szedték össze a túszokat a tanácsköztársaságiak cseréjére. Nevem után engem is a túszok közé soroltak. Aztán kihallgatásra mentünk Majoroshoz, aki az egyik vendég volt nálunk, Elcovkán, onnan volt az ismeretség. Ő volt a követségen a főnök. Rögtön megígérte, elintézi, hogy nem leszek túsz és az első vonattal visszamehetünk Szibériába. Mi mindenképpen haza akartunk menni, Erdélybe. Végre sikerült hajóra szállni. Négy napig utaztunk Stettinig. Pár nappal később vonattal Berlinbe, majd Prága és Kassa érintésével Szatmárra értünk. Itt két napot időztünk és Nagybánya-Zsibón át 1921. július 17-én este Désre érkeztünk. DEÁK ZOLTÁNÉKNÁL szálltunk meg és este bekísértük Pannát a szülészetre. Másnap reggel négy órakor megszületett kisleányunk, Gizike. *(vége)*

GEDŐ ILKA: FILLÉR UTCAI ÖNARCKÉP (1940 KÖRÜL)

BEMUTATKOZIK AZ ÚJ MŰVÉSZET

*Szegő György beszélgetése
Sinkovits Péter főszerkesztővel*

SZEGŐ GYÖRGY: *Kik, hogyan és mi végre alapították az Új Művészetet?*

SINKOVITS PÉTER: 1990 elején megszűnt az akkor egyedüli magyar képzőművészeti folyóirat, a *Művészet*, mivel főszerkesztője a Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének választmányi ülésén lemondott. Ekkor a minisztérium kiírta a főszerkesztői pályázatot, melyet megnyertem, s a kuratórium megbízott az új képzőművészeti folyóirat szerkesztőségének szervezésével. Miután létrehoztam a szerkesztőséget, már az újonnan induló műhellyel határoztuk meg a lap nevét és alapvető célkitűzéseit. Hosszas töprengés után választottuk az *Új Művészet* nevet. Felmerült ugyanis a *Magyar Művészet* elnevezés is, mert rendkívül példamutatónak tartom MAJOVSZKY PÁL szerkesztői tevékenységét, aki az egykori lapot 1925-ben beindította, és 1935-ben bekövetkezett haláláig szerkesztette. MRÁVIK LÁSZLÓ második lapszámunkban írta róla:

„Akit szakmája szűkebb érdeklődési területe rászorított arra, hogy a *Magyar Művészetet* használja, az megállapíthatja, hogy ez mindmáig a legátgondoltabban szerkesztett, szakmailag a legértékesebb és még népszerűnek, ismeretterjesztőnek is bátran mondható művészi folyóirat”.

A lap tizennégy évfolyamot élt meg, a régi és új művészettel a legjobb művészettörténészek foglalkoztak. A *Magyar Művészet* címről azonban mégis lemondunk, mert a szakmán kívül kevesen ismerik Majovszky etikus lapszerkesztői gyakorlatát, s 1990-ben a név politikai töltést is kapott volna. Így esett a választás az *Új Művészet* elnevezésre, s ezzel tulajdonképpen kihangsúlyozzuk azt is, hogy rendkívül nagyra értékeljük a LYKA KÁROLY által 1902-től 1918-ig szerkesztett folyóiratot is.

1990 októberében jelent meg az első számunk. Az összeállt stáb, a szerkesztők és rovatvezetők mind ismert művészettörténészek: PATAKI GÁBOR az Európai Iskoláról írt könyvet, a korszaknak, a 40-es évek avantgárd mozgalmainak szakértője, de kritikátörténettel is foglalkozik. ANDRÁSI GÁBORnak a kortárs képzőművészetről és a klasszikus magyar avantgárdról jelent meg könyve és több írása. LÓSKA LAJOS szintén a kortárs képzőművészet értője, főleg grafikai műfajokról szóló publikációi a meghatározóak. Meg kell említenem,

hogy 1990-től 1994-ig TÍMÁR ÁRPÁD, a kitűnő művészettörténész, a magyar kritikátörténet tán legjobb ismerője volt lapunk szerkesztője. Sajnos egyéb elfoglaltságai miatt megvált tőlünk, de azóta is több cikke jelent meg a lapban. Jómagam szintén kortárs művészettel foglalkozó művészettörténész vagyok, 1973 óta gyakorlatilag folyamatosan képzőművészeti lapokat csinállok.

Sz. Gy.: *Maradt valami folyamatosság az 1960-ban alapított Művészettel?*

S. P.: A régi *Művészet*nél hosszú ideig dolgoztam, szerkesztő és rovatvezető voltam, főleg a kortárs egyetemes képzőművészetről szóló írásokat szerkesztettem. Később a *Belvedere* című folyóiratot szerkesztettem, önállóan. 1990-től indítottam el a mostani folyóiratot. Alapvető és lényegi különbséget látok az egykori *Művészet* szerkesztése és a mi lapunk között. Az *Új Művészet*et elsősorban értékorientáltak tekintem. Számomra ez azt jelenti, hogy csakis kiváló minőségű írásokat közlünk, és csakis kiemelkedő minőségű művészek alkotásaival foglalkozunk. Nem kívánunk engedményeket tenni.

AZ 1960-BAN ALAPÍTOTT LAP a hivatalos művészet orgánuma volt, ezt az elhatározását többször deklarálta, s komoly engedményeket tett a hatalom kegyeltjei esetében. Így gyakran az írások megítélésénél is le kellett mondani a szigorú minőségi mérce alkalmazásáról. Tehát a lap szerkesztésében a művészetet kívüli szempontok érvényesültek, sőt időnként domináltak is. Az *Új Művészet*ben arra törekszünk, hogy kizárólag művészeti szempontok érvényesüljenek és a mérce: a minőség. Természetesen, a régi *Művészet*ben is jelentek meg egészen kitűnő írások, de ezek keveredtek a hivatalos művészetet felértékelő dolgozatokkal.

A másik eltérés a korábbi laphoz képest az, hogy nem foglalkozunk sem régészettel, sem néprajzzal, sem a képzőművészethez közel álló más társtudományokkal. Ugyanakkor közeledni kívánunk a műkereskedelemhez, amitől bizonyos képzőművészeti lapok idegenkednek. Pedig a jelentős, nagy, nyugati képzőművészeti folyóiratok jórészt a galériás hirdetésekben élnek. Az éppen éledező magyar műtárgypiacon ez természetesen még elképzelhetetlen, de a kortárs művészeti életben egyre jelentősebb szerepet játszik.

Nagyon fontosnak tartom tehát, hogy ezt a területet is bevonjuk a képzőművészeti lap látókörébe.

Rendszeresen hozunk írásokat külföldi kiállításokról, kiemelten foglalkozunk a közép- és kelet-európai országok képzőművészetével, de a hangsúlyokat az európai kultúrcentrumokban zajló eseményekre helyezzük. New Yorkban több tudósítónk is működik, vannak rendszeres levelezőink Párizsban, Genfben, Kölnben és Ausztriában. A szerkesztőség tagjaival rendszeresen járunk kiállításokra.

Fontosnak tartom még, hogy időről-időre tanulmányokat jelentessünk meg a régi klasszikus művészetről is. Júliusi–augusztusi számunkban pl. URBACH ZSUZSA írt a *Zsuzsanna és a vénekről* ikonográfiai elemzést. A kiindulást a Szépművészeti Múzeum egyik eddig kevésbé ismert gyűjteménye jelenti.

EBBEN A SZÁMBAN FOGLALKOZUNK a híres, német késő reneszánsz kori Praun-gyűjteménnyel, melynek közel teljes grafikai anyaga ESTERHÁZY MIKLÓS herceg kollekciójába került. Bemutatjuk a Magyar Tudományos Akadémia újonnan megnyitott képtárát és éremgyűjteményét is. A régi művészeti blokk mellett a legújabb számunkban a skandináv művészetről szóló összeállítás, és a Stúdió Galéria idei, tavaszi éjszakai kiállítás-sorozatának anyaga is szerepel. A szerkesztésben rendkívül fontosnak tartom, hogy a kortárs magyar és egyetemes művészet bemutatása kerüljön a középpontba, tehát 70-80%-ban ez a témakör tölti ki lapszámainkat. A *Magyar Iparművészet* című folyóirat megjelenésével az iparművészeti témákról nagyrészt lemondunk, és elsősorban a képzőművészetre koncentrálnunk.

Sz. Gy.: *Azt mondd, hogy nem volt tovább vállalható az a nem értékorientált szerkesztési mód, ami többek között kirekesztéssel is jár. Nemcsak arról volt szó, hogy valakik indokolatlanul bekerültek a lapba, hanem valakik indokolatlanul, tendenciózusan ki is maradtak. Ez most megváltozott. Egy-idejűleg a műkereskedelem felé is nyitottatok. Ez a kettőség mintha ellentmondásban lenne. A hazai polgári imázs — nem ideológiai, hanem materiális értelemben — nem tükrözi a Magyarországon történt változást a kortárs művészet megítélésében. Ezelőtt is azt sugallta a lap, mintha minden rendben lett volna, mintha lett volna műkereskedelem, és egy olyan réteg, amelyik helyesen, érzékeny szemmel orientálódik a képzőművészetben. Noha most úgy érzem, e tekintetben fordult a világ, a lap imázsa jelentősen megsemm változott.*

S.P.: Ezzel a megállapítással nem értek egyet. Külsőségekben valóban keveset változott a lap formája, hiszen az A4-ről a B5-re azért csökkentettük a méretét, mert sokkal szűkösebbek az anyagi lehetőségeink, mint az egykori, a pártállam által dotált művészeti folyóiratnak.

A lényegi kérdés számomra az, ami a szerkesztési elvek megfogalmazásában történt. A képzőművészeti lap célja ugyanis az, hogy a minőségi szempontokat figyelembe véve helyes orientációt szerezzen a művészet helyzetéről. A képzőművészet intézményi struktúrájában történt változások súlyosan érintették a művészeket. A támogatási rendszer átalakulása, részbeni megszűnése a művészeti élet infrastruktúrájában elkerülhetetlenül tragikus következményekkel járt. A változásokat csak részben követte az *Új Művészet*. Elsősorban az új képzőművészeti intézmények kialakulásának folyamatát mutattuk be, pl. hogyan lett a Magyar Köztársaság Művészeti Alapjából Magyar Alkotóművészek Országos Egyesülete, de kevesebbet foglalkoztunk a Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének válságával és mai stabilizálódási folyamatával. A változásokat a napilapok művészeti szakértői pontosan megírták, sőt az ellentétes álláspontok is tükröződtek a közzétett vitákból. Kétségtelenül igaz az a megállapítás, hogy azok a progresszív művészek, akiket korábban avantgárdoknak nevezünk, a régi *Művészet*ből kimaradtak,

vagy nem jelentőségüknek megfelelően kaptak helyet. Mi elsősorban a progresszív törekvésekkel foglalkozunk, természetesen mással is, de a lap karakterét az adja, hogy a művészetben és a műtermekben felbukkanó új jelenségeket kísérjük figyelemmel. Mivel nemcsak új folyóirattal, de „tisztá lappal” is indultunk, nem kellett a régi *Művészet*ből semmit sem átvennünk. Az új szerkesztőséggel vállaltam annak a kockázatát is, hogy a régi lap sok előfizetőjét elveszíthetjük. Szerencsére hamarosan újra megtaláltak bennünket, s a példányszámunk rohamosan emelkedett.

A kérdésre válaszolva tehát: inkább szemléletében progresszív a lap, mintsem a külsőségekben.

Sz.Gy.: *Milyen kapcsolat van az Új Művészet Alapítvány és a folyóirat között?*

S. P.: Amikor a lap megindult, még létezett egy kiadóvállalat, az Arany Lapok Kft., ami a minisztérium és a Lapkiadó Vállalat közös kreatúrája volt, s az adta ki az *Új Művészetet*. A kiadóval nagyon hamar meggyűlt a bajunk, s ekkor elhatároztuk, hogy önálló kiadói intézményt hozunk létre, amelyik nemcsak a lapot, hanem a magyar művészeti könyvkiadás egyes feladatait is magára vállalja. A kuratóriumba olyan köztisztviselőben álló szakembereket kértem fel, mint NÉRAY KATALIN, akkor a Műcsarnok, most a Ludwig Múzeum igazgatója, KOVÁCS PÉTER, aki akkor a székesfehérvári Szent István Király Múzeum igazgatója volt (azóta lemondott tisztségéről), és SÜMEGI GYÖRGY művészettörténész, a minisztérium Képzőművészeti Főosztályának vezetője. Tímár Árpád is a kuratórium tagja maradt. A kuratóriumban, melyet évente egyszer-kétszer hívok össze, szerkesztők is részt vesznek. Ilyenkor megbeszéljük a lap helyzetét, valamint eldöntjük, ki kapja az év legjobb esszéjéért járó díjat.

Az alapítvány jelenteti meg a lapot. Mint alapítványi tisztviselőnek, feladatom, hogy a lap működéséhez szükséges pénzeget előteremtsem. Bevételeinknél fontosak a hirdetésekől származó összegek.

1991 óta képzőművészeti könyveket is kiadunk. Bár örülök, hogy a nagy külföldi kiadók elegáns és szakmailag értékes képzőművészeti sorozatokat hoznak a hazai piacra, sajnos, ezáltal a magyar művészettörténészek kitűnő írásai, könyvei hátrányosabb helyzetbe kerülnek, a megjelentetés esélyei egyre csökkennek.

Sz. Gy.: *A magyar művészetről valóban nem ezek a lényegében külföldi kiadók publikálnak. Ezeknek a kiadványoknak a megjelentetését itthon kellene megszervezni.*

S. P.: Az Új Művészet Kiadó önállósulásának pillanatában elhatároztuk, hogy a folyóirattal párhuzamosan képzőművészeti könyveket is megjelentetünk. Elsősorban a kortárs művészek monográfiáit terveztük. Elsőként én írtam meg az akkor 75 éves GYARMATHY TIHAMÉR monográfiáját. Ezután következett FORGÁCS ÉVA FEHÉR LÁSZLÓRÓL, majd FRANK JÁNOS HARASZTHY ISTVÁN RÓL, és And-

rási Gábor VESZELSZKY BÉLÁRól szóló könyve. Augusztusban LOS-SONCZY TAMÁS retrospektív, nagy életmű-kiállítása alkalmával megjelenik a Pataki Gábor által írt kismonográfia.

Ezen kívül megkezdtük a magyar művészettörténészek tanulmányainak közlését is. Mi jelentettük meg KESERŰ KATALIN: *Pop-art-könyvét*. Annak idején keményen támadták a szerzőt, hogy a Műcsarnok költségvetéséből adta ki saját könyvét. Ez tévedés. Még nem is volt a Műcsarnok igazgatója, az egyetemen tanított, amikor ezt a könyvet elfogadtam tőle, és — ezt szeretném kihangsúlyozni — a könyv kiadásához szükséges teljes összeget az Új Művészet Alapítvány teremtette elő. Szép és szakmailag érdekes, vitákat generáló könyv született.

NÉMET NYELVEN, NÉMET KIADÓVAL KÖZÖSEN ADTUK KI ANNA M. EIFERT-KÖRNIGnek a magyar progresszív építészet történetét feldolgozó munkáját, amit német nyelvterületen terjesztenek. Hasonlóképpen francia nyelven, francia terjesztésre tettük közzé GYÖRFFY KATALIN kötetét a magyar várakról. Most indul egy tanulmánykötet-sorozatunk, elsőként SZABADI JUDIT könyve MANET-ről, *A modern élet heroizmusa* címmel. Mire az interjú megjelenik, már boltokban lesz. Új megvilágításba helyezi Manet szerepét a modernizmus történetében. Következő kötetünket PASSUTH KRISZTINA munkáiból válogattuk, aki jelenleg az ELTE művészettörténeti tanszékének professzora. Az elmúlt tizenöt-húsz évben Párizsban élő művészettörténész esszéi kint jelentek meg, francia és angol nyelven. Ezek az írások a magyar művészeti köztudatba nem kerülhettek be. Most a szerző magyar fordításában adjuk azokat közre. További terveink között szerepel a nemrég elhunyt NÉMETH LAJOS professzor tanulmánykötete, és ANDRÁS EDITnek a kortárs amerikai művészet témáit körüljáró munkája. A legnagyobb szenzációnak szánjuk CSONTVÁRY összes írásainak megjelentetését. Már nyomdában van, MEZEI OTTÓ gondozta, ő írt hozzá tanulmányt is. Szeretném hangsúlyozni, hogy Csontváry írásai még sosem jelentek meg teljességükben Magyarországon.

Sz. Gy.: *Milyen szerepet tölt be az alapítvány és elsősorban a lap, illetve a könyvkiadás a magyar képzőművészeti életben, azonkívül, hogy van egy díj, amit évente odaítélnek?*

S. P.: A célkitűzéseinkhez tartozik az a szakmai szempont, hogy az, aki évek múltán előveszi az egyes évfolyamainkat, a kiválasztott év képzőművészeti eseményeiről, művészeti életéről megbízható képet kapjon. Nem csupán a magyar művészetről, hanem az egyetemes művészetben zajló eseményekről is. A szakmai szempont mellett fontos kiemelni, hogy nem csupán kutatóknak írjuk a lapot, hanem a képzőművészet iránt fogékony közönségnek, amelynek ízlését, művészetszemléletét az elmélyült elemző írások közlésével esetleg formálni tudjuk. Azt is remélve, hogy számuk munkálkodásunk nyomán növekszik. Az évente kiadott legjobb esszéért járó díj-

jal a minőségi művészeti kritikát, a műveket új megvilágításba helyező, szépírói gondossággal készült írásokat ismerjük el.

Sz. Gy.: *Kik kaptak eddig díjat?*

S. P.: Elsőként, 1991-ben, Mravik László, az egykori Szovjetunióba szállított, rabolt műkincsekről szóló dolgozatáért. 1992-ben a díjazottunk András Edit, New York-i tudósításaiért, melyekben pontos látletet ad a kortárs amerikai művészet állapotáról. A '93-as évfolyam legjobbja Szabadi Judit rendkívül átgondolt és szépírói eszközökkel megírt BACON-tanulmánya volt. A tavalyi év nyertese LAJTA GÁBOR festőművész PICASSO-esszéje. A könyvtárnyi Picasso-irodalom nem bénította meg a szerzőt, sőt, arra inspirálta, hogy eredetien újat mondjon a század nagy mesteréről. Nagyon örültünk, hogy a rendkívül erős, főleg művészettörténészekből álló mezőnyből ezúttal egy festőművész emelkedett ki. A szeptemberi és az októberi számunkban Lajtától közlünk egy hasonlóan eredeti tanulmányt az angol pop-art-mester, KITAJ művészetéről. Kitaj az idei Velencei Biennálé nagydíjasa.

Sz. Gy.: *Tehát az esszé-díj nem a szűken vett szakma kitüntetése?*

S. P.: A díj elsősorban a kortárs művészettel foglalkozó, s arról véleményüket írásban is megfogalmazó kollégák elismerésére szolgál. Ebben az évben jelentősen felértékelte az a tény is, hogy *Munkácsy-díjat* nem kapott művészeti író. Ezt rendkívül sajnálatosnak tartom. A közelmúltban az MTA Művészettörténeti Bizottsága alapított egy másik szakmai díjat, melyet éppen egyik lapalapító társunk, Tímár Árpád nyert el.

Sz. Gy.: *Jelentős amerikai könyvtárakban járva, a szabad polcon láttam a legfrissebb Új Művészetet is. Milyen visszajelzések vannak az angol reziümék vagy cikkfordítások közléséről?*

S. P.: Azért tartottuk fontosnak, hogy angolul is megjelentessünk néhány, elsősorban a magyar művészetről szóló vezéryanagot, mert szeretnénk kitörni a nyelvi elzártságból. Első pillanattól kezdve lefordítunk teljes írásokat is — mint legutóbb, a Velencei Biennáléről szóló törzsanyagunkból, a JOVÁNOVICS GYÖRGYRŐL szóló cikkeket. Ezt a lapszámot ki is küldtük Velencébe.

A visszajelzésről: a külföldi könyvtárak egyre nagyobb számban rendelik meg a lapot, így Németországból, Svájcban, Franciaországból; Párizsban, a Beaubourg-ban van egy kelet-európai kollekción. Legutóbb például a *Bijutsu Techo* című japán képzőművészeti folyóirat, amelynek formátuma hasonló a miénkhez, bemutatta lapunkat a japán közönségnek, részletesen leírva profilunkat.

Sz. Gy.: *Történt-e áttörés, netán az Új Művészet munkássága során, a hazai művészeti-polgári közéletben? Úgy fogalmaztál, hogy a műgyűjtés, mint a művészetek speciális területe is beletartozna abba a körbe, amit a lap ápolni szeretne. Végeredményben egy olyan országban, ahol egy új polgár-*

ság születését, vagy megerősödését reméljük, feltétlenül meg kellene jelennie bizonyos érték-felhalmozó tőkének. Tehát, hogy pénzt adnak a művészetért. Történt-e már olyan csoda, hogy nem várt helyről az Új Művészet támogatást kapott?

S. P.: Kétségtelen, hogy azok a galériák, amelyek kortárs képzőművészettel foglalkoznak, fontosnak tartják, hogy hirdessenek nálunk. Egyre több ilyen van, természetesen a tőkeerjüknek megfelelően. Ami a művészeti piacot jelenti, láthatóan alakulóban van egy olyan polgári réteg, amely műtárgyvásárlásra költ. Azonban nagyrészt a régi művészeket, vagy a huszadik századi „klasszikus” moderneket veszik. Nagyon szűk az a réteg, amely kortárs művészekről is vásárol. Azoknak a befutott, mai művészeknek, akik eladásból jól megélnék, munkáik 90-95%-a külföldre megy. A hazai piacon nem tudják műveiket értékesíteni, még alig van kereslet. Áraik viszont a nyugati piachoz igazodnak, sokszor magasabbak, vagy többszörösei egy-egy klasszikus modern árának. A kortárs műalkotások gyűjtőiben van némi bizonytalanság, hiszen nagyobb a kockázat, mint a művészettörténeti nagyságok esetében. Mi foglalkozunk ezekkel a piaci kérdésekkel és az aukciókkal is. Rendszeresen járok aukciókra, és figyelemmel kísérem, hogyan alakul a gyűjtés Magyarországon. Be is mutatunk műgyűjteményeket.

A másik kérdésre válaszolva: sajnos váratlan helyről minden aktivitásunk ellenére eddig egy fillér sem érkezett. Minden egyes olvasóért és minden forintért keményen meg kell dolgoznunk.

AZ ÚJ MŰVÉSZET MUNKATÁRSAI. BALRÓL:
SINKOVITS PÉTER, ANDRÁSI GÁBOR, PATAKI GÁBOR

HÁROM INTERJÚ A DUNA TV ESTI KÉRDÉS CÍMŰ MŰSORÁBÓL

PAPSÁG, NEURÓZIS, VALLÁSI KÖZÖSSÉG

Vendég: GYÖKÖSSY ENDRE teológus, pszichológus.
(Szerkesztő-riporter: HORTOBÁGYI ZOLTÁN elhangzott: 1995. július 3-án.)

HORTOBÁGYI ZOLTÁN: *A szocialista diktatúra négy és fél évtizede ugyan-
csak megnyomorította az emberek lelkét. Különösen így volt ez a hazai
papság körében. GYÖKÖSSY ENDRE professzor úr hosszú évek óta foglalko-
zik az egyházi emberek lelki életével. Milyennek látta ezt az elmúlt négy
évtizedet a papság lelki egyensúlyát illetően?*

GYÖKÖSSY ENDRE: Hosszú életem folyamán végigéltem ezt az
öt vagy akár hat évtizedet, nem kívülállóként mondom, amit
mondok, hanem mint ezt a korszakot végigélt öregember.
Sok plusz, sok mínusz történt az egyház életében ez alatt az idő alatt.
A papság egy része, Isten bocsássa meg nekünk, félt, hiszen ember
volt, és a félelem rendkívül nagy erő, hatalom, fenyegető sugallat.
Ezekből lettek a *békepapok*, akik kollaboráltak az elmúlt rendszerrel.
Nincs bennem irántuk semmi indulat, harag, mert mint pszichológus-lel-
késznek, nekem ezt meg kell értenem. Többen eljöttek hozzám, gyónni,
hiszen lelki gondozó vagyok, azaz protestáns nyelvről átfordítva katoli-
kusra, azt mondhatom, hogy gyóntató. Tulajdonképpen paptársaimnak is
gyóntatója vagyok. Ismerem a problémáikat, az akkoriakat is ismertem,
tulajdonképpen sajnálatra méltó emberek voltak. Én mindenkit sajnálok,
szívem mélyéig, aki fél. Nincs félelmetesebb dolog a félelemnél.

H. Z.: *De nem mindenki került a félelem hatása alá az egyházi emberek
közül sem.*

Gy. E.: Nem. Voltak, akik nagyon aktívan igyekeztek ennek
ellenállni, de azokat félresöpörték. Budapestről, vagy Debrecenből,

vagy a nagyobb városokból kicsi falvakba rakták az úgynevezett ellenálló lelkészeket; kicsi falvakban négy-ötszáz embert pásztorolhattak de ott is megállták a helyüket hűségesen. Egyről sem tudok, aki panaszolta volna: ide helyezett az Úristen, most itt hirdetem az igét. Majdnem azt mondhatom, hogy az Isten szétrúgta a parazsat és így következett be az ébredés Magyarországon, az igazi evangélium így fröccsent szét. Ami rosszat akartak, azt az Isten jóvá fordította. Van egy ilyen ígék, hogy *akik az Istent szeretik, minden javukra van*. Tehát a legjobb lelkészeink kerültek kicsi falvakba és vitték az evangéliumot. Ebből is jó származott.

H. Z.: *Ekléziogén neurózis — az ötvenes években terjedt el ez a fogalom. Hazánkban Ön foglalkozik ezzel elsősorban. Milyen hatást gyakorol az egyház a papságra — egészen pontosan úgy kellene feltenni a kérdést, hogy a lelkében beteg pap milyen hatást gyakorolhat a hívekre?*

Gy. E.: Nem az egyház neurotizál. Ha az egyház neurotizálna, nem élne még kétezer év után is. Hanem vannak neurotikus lelkészek. Nincs olyan foglalkozás, ahol nincsenek neurotikusok. Hiszen van ún. jatrogén ártalom, amit az orvosok okoznak egy-egy szóval, mondattal. A saját édesanyámon tapasztaltam, akit megoperáltak. Egy súlyos műtét után az anyám érdeklődött: „el lehet-e evvel valameddig még élni, főorvos úr?” Az orvos azt mondta neki „Akár öt-hat évig is.” És én nem tudtam, hogy hat év után anyám miért kap sírógörcsöket, és miért olyan neurotikus?! A jóslat után több, mint harminc évig élt. Ennyit ér az emberi szó, vagy az emberi tudomány. Ahogy egy orvos egy szóártalommal bajt okozhat, így mi, lelkészek is. Egy neurotikus férj neurotizálhatja a feleségét, és fordítva. És egy neurotikus pap neurotizálhatja a gyülekezetét. Ha depressziós a lelkész (mert én nem tudok egyetérteni azzal, hogy hívó ember nem lehet depressziós. Ez körülbelül olyan csacsiság, mintha valaki azt mondaná, hogy egy hívó embernek nem lehet vakbélgyulladás! A depresszió betegség, fiziológiai elváltozás is történik az agyban, gyógykezelní is kell és verbálisan befolyásolni), a szószéken kivetítheti a saját depresszióját, lehet, hogy valaki olyan igehirdetést tart, hogy hatására az örömhírből ürömhír lesz.

H. Z.: *Hogyan ismerhető föl ez a betegség?*

Gy. E.: A szakember fölismeri. Van, aki bejön az ajtón, és ahogy benyit, már érzem, látom, hogy ez depressziós: van egy sajátos arckifejezése a depressziósnak. Akinek már van bizonyos rátekinetése, az úgy fölismeri, mint a sárgaságot a belgyógyász.

H. Z.: *Ha hívó ember, de nem szakember nem ismerheti föl a betegséget. De vajon az egyház vizsgálja-e a szolgálatra jelentkezőket ebből a szempontból is?*

Gy. E.: Vizsgálnia kellene. Még nem tartunk egészen ott, de majdnem, mert egy év óta nagy jajgatásomra az egyház pszichológiai tanszéket alapított, ahol kedves tanítványom, DR. NÉMETH DÁVID — egyelőre még tatabányai lelkipásztor — pszichológiát tanít.

Ma már a Budapesti Református Egyetem teológiai fakultásán tanítanak pszichológiát. Egyébként Béctől nyugatra mindenütt van pasztorálpszichológia, azaz lelkészi pszichológia tantárgy. Magyarországon egy év óta van először. Én Baselben tanultam a pszichológiát, JUNG volt az én nagy mesterem, akinek a munkáiból tanulhattam. Nem akárkítől!

H. Z.: *Az ekléziogén neurózis kialakulásában lehet-e szerepe annak, hogy a dogmákat túlságosan nagy jelentőségűvé, sőt mindenhatóvá teszi az egyházi ember, a pap, a lelkész?*

Gy. E.: Lehet. Lehet megszállottja egy dogmának, és szinte kiátkozhatja egy-egy hívét, vagy úgy döröghet rájuk, kegyes papi dörgéssel, hogy többet árt, mint használ. Pedig a *Bibliában* egyértelműen az áll, hogy legnagyobb a szeretet. Én ezt menet közben tanultam meg. Én olyan teológiát tanultam, ahol nagyon erős volt a dogmatizmus, a dogmatikai szellem. Ebből nekem Svájcban sikerült kitörni, és rájöttem, hogy igaza van a *Bibliának*. PÁL apostol azt mondja: „Most azért megmarad a hit, remény, szeretet, e három, de legnagyobb a szeretet.” Valóban az. Ha valaki azt kérdezné tőlem: Gyökössy Endre, öregember vagy, mi maradt meg belőled? Annyi, amennyi szeretet van bennem az emberek iránt.

H. Z.: *Mostanában különösen érezhető, hogy az emberek elfordulnak az egyházaktól. Nem okoz-e ez szorongást a papságban?*

Gy. E.: Nyilván igen. De nem Istentől fordulnak el. Hallatlan spirituális szomjúságot érzek azoknak a beszédében, lényében, akik engem fölkeresnek, meg egyébként is. Itt a történelmi egyházaktól fordulnak el az emberek, az intézménytől, a merevségtől, a dogmától, de a hittől nem. Hallatlan szomjúságot, hitbeli szomjúságot érzek. És talán ez okozza, hogy Magyarországon, úgy tudom, ötven és hatvan közötti ún. miniegyház van bejegyezve, amelyek tulajdonképpen azt kísérik meg pótolni, amit a történelmi egyházak elfelejtettek, például a közösséget. Nálunk a nagy templomok közössége olyan, mint egy operai vagy színházi közönség, ahol nem illik a szomszédot megszólítani. Ez képtelenség volt az ősegyházban, ott együtt voltak, egy nagy család. Ezekben a kis közösségekben összeülnek és együtt imádkoznak, együtt könyörögnek, mondhatnám, hogy előlről kezdik a keresztyénséget. Ott, ahol az ősegyház kezdte. Egy történelmi egyház lelkipásztora és tanára nevében, vagy ellenére mondom, hogy nekünk most újra meg kell ezektől valamit tanulni. Túlságosan instituálódunk, túlságosan rutinná váltunk és azt gondoljuk, hogy egy mise, vagy egy istentisztelet ámenje után vége van az istentiszteletnek. Dehogy! Én az ifjú papi generációnak nem tudom eléggé nyüzszíteni, sikítani, kiabálni, hogy ezt tegyék: tegyék személyessé a kapcsolatot a híveikkel.

A MAGYAR-FRANCIA KAPCSOLATRÓL

Vendég: FRANÇOIS NICOUILLAUD nagykövet.

(Szerkesztő-riporter: SEDIÁNSZKY JÁNOS, elhangzott: 1995. július 14-én.)

SEDIÁNSZKY JÁNOS: Július 14-e Franciaország nemzeti ünnepe, mint tudjuk mindannyian, és ebből az alkalomból ez ma az Esti Kérdés témája is. Már a forradalom után egy esztendővel, 1790-ben fényesen megünnepelték Párizsban az eseményt, és azóta, kétszázöt esztendeje ez Franciaország legnagyobb ünnepe. Nagy katonai parádé a Champs-Elysées sugárúton, este pedig utcabálok, városszerte, sőt országszerte. FRANÇOIS NICOUILLAUD úr, a Francia Köztársaság rendkívüli és meghatalmazott magyarországi nagykövete, és felesége vendégei vagyunk. Köszönjük a meghívást és egyúttal gratulálunk nemzeti ünnepükhöz. Beszélhetünk magyarul, ugye?

FRANÇOIS NICOUILLAUD: Nem beszélek jól magyarul, de akarok magyarul beszélni. Olvasom az újságokat, megpróbálok megérteni a címeket, a televíziót is, nézem az esti Híradót. Sajnos nem sokat értek abból. Ezért sokszor kissé csüggedt vagyok, de arra gondolok, amint a franciák mondják, a madár is apránként építi a maga fészket...

S. J.: Nagy megtiszteltetés nekünk, hogy Ön magyarul tanul. Reméljük, hogy sokáig marad közöttünk itt, Magyarországon. De mégis miért tanul magyarul — azért ezt meg kell kérdeznem — hiszen nem világnyelv?!

F. N.: Szerintem szükséges magyarul beszélni ahhoz, hogy megértsük az országot. A nyelv a nép lelke — mondta egy híres német filozófus, azt hiszem, FICHTE. És a magyar nyelv nagyon különleges, nagyon gazdag, tulajdonképpen egy költői nyelv. Nagyon tömör, kevés szóval sokat mond, vagy mondhat. A legjobb példa talán PETÓFI Nemzeti dala: „Talpra magyar, hí a haza! / Itt az idő, most vagy soha!” Egy francia költőnek kétszer annyi szó kellene ugyanehhez.

S. J.: Jó ezt hallani Öntől, nekünk, akik a francia nyelvet és a francia művészetet csodáljuk. Mennyire van alkalma az országot is megismerni? Hiszen a munkája Budapesthez köti...

F. N.: Majdnem két éve jöttem Budapestre, pontosan 1993 októberében, és a feleségemmel együtt remekül érezzük itt magunkat. Vidékre is sokszor elemegyünk hétvégeként, mint turisták. De hivatalos látogatások is vidékre szólítanak néha, és minden esetben nagyon-nagyon kedvesen fogadnak. Ami talán legjobban tetszik nekünk, a magyar puszták, a Bükk-hegység és a szép városok a nyugati vidéken. Minden érdekes, amikor meg akarunk érteni egy országot.

S. J.: Ez az időszak, amit Ön Magyarországon töltött, nagyon fontos történelmi időszak számunkra is, az európai fejlődés szempontjából. Arra szeretném kérni, hogy tekintsük át ennek a majdnem két esztendőnek a történetét, elsősorban a magyar-francia kapcsolatok szempontjából.

F. N.: Talán most engedje meg, hogy franciául folytassam. Könnyebb nekem politikai területen. (A továbbiakban tolmács által fordított szöveg.)

Valóban két rendkívüli esztendő volt. Nagyon fontos eseményeket éltünk meg Magyarországon a parlamenti választások és a kormányváltás idején. Megértem, hogy a magyar lakosság elsősorban a belpolitikai változások iránt érzékeny. De nekünk, diplomatáknak, franciáknak a folyamatosság elemei a legfontosabbak. Ezt szeretném hangsúlyozni. ANTALL JÓZSEF kormányának az volt a történelmi perspektívája, hogy kivételes helyet biztosítson Magyarországot kiegyensúlyozott kapcsolatának Franciaországgal és Németországgal. HORN miniszterelnök úr ezt a koncepciót teljes mértékben követte. A magyar vezetők ezt szilárd következetességgel folytatják. Rendkívüli örömmre szolgált az a kitüntető lehetőség, hogy én szervezhettem meg GÖNCZ elnök úr párizsi látogatását ebben az időszakban, hiszen ő az első magyar államfő, aki közös történelmünk kezdete óta először járt látogatóban francia földön. Ezt követően Horn miniszterelnök úr és KOVÁCS külügyminiszter úr is járt Franciaországban. És remélem, hogy az új francia vezetők is ellátogatnak majd Magyarországra. Jelenleg ezen dolgozunk.

S. J.: *Nagyon fontosnak tartjuk ezeket a politikai eredményeket, együttműködésünket ezen a téren, különösen az Európai Unióhoz való csatlakozás előtt, amelyhez Önök nagyon sok segítséget nyújtanak. De azért sok hétköznapi gonddal is küszködünk, ahogy Ön ezt nagyon jól tudja. Hogyan látja, hogy alakul a két ország gazdasági együttműködése? Mennyire érdekli a francia gazdaságot a magyar gazdaság? Mi történik ezen a téren?*

F. N.: Úgy vélem, Franciaország igen jelentős lépéseket tett a közelmúltban, a Cannes-i csúcsertekezleten, határozottan kiállt az Európai Unióba tömörült baráti országok, és különösképpen a kelet- és közép-európai országoknak való segélyek ügyében. Az utóbbiak egy 6–7 milliárd ECU dollár-segélycsomagot kaptak. Ennek az összegnek 20%-át Franciaország juttatja az érintett országoknak. Persze ez nem elégséges minden problémájuk megoldására. Gyakran hallom Horn úrtól, hogy még több segítségre van szükség, de ami elsősorban ezen felül segíthet e térség országainak, az az egészséges kereskedelem és a beruházások fejlesztése. E téren úgy látom, a francia cégek folytatják intenzív megjelenésük kiterjesztését a magyar piacokon, és magyarországi beruházásaikat is. És ez nagyon jelentős. Megjegyzem, hogy az elmúlt esztendőben még nem történtek nagy vásárlások, nagy volumenű privatizálások, de a francia cégek még így is a legelsőek voltak a magyarországi külföldi befektetések tekintetében. Nagyon örvendetes számomra az is, hogy a Franciaországba irányuló magyar kivitel folyamatosan növekszik. Francia cégek kezdeményező szerepet játszanak egyes áruk exportálásában is. Úgy vélem, a dolgok jó irányban haladnak.

S. J.: *Sokkal régebbi, hagyományosabb, de valamivel könnyebb terület a kulturális együttműködés. Sok minden történik ezen a téren is.*

F. N.: A két ország között valóban speciálisan régi történelmi és szellemi kapcsolatok léteznek, évszázadok óta. És most itt áll ez a nagyszerű Francia Intézet, a Duna-parton, ez is jelzi a francia elismerést és megbecsülést a magyar kultúra iránt. Az intézet a kulturális együttműködés helyszíne is, mert nemcsak az épület különleges értékű, hanem az a rendezvénysorozat is, amelynek otthont ad. Tehát léteznek a klasszikus kulturális együttműködés formái, amelyek kiemelkedő művészi, szellemi találkozásokot eredményeznek. Szeretném azonban az együttműködés olyan új formáira is felhívni a figyelmet, amire az emberek általában nem gondolnak. Ilyen például a rendőrségi munka javítását szolgáló kooperáció, magyar rendőrségi vezetők és szakemberek kiképzése Franciaországban. Öt év óta Magyarország első számú partnerünk a világban. Ugyanígy folyik magyar pénzügyi szakemberek képzése és a pénzügyi vezetés technikájának elsajátítása. És másfelől, a segítségnyújtás más formái a hagyományosokkal együtt közösen készítik elő Magyarországot belépését az Európai Unióba.

S. J.: *Ezek valóban hasznos és szükséges együttműködési formák. Befejezhetjük ezt a beszélgetést, ahogy kezdtük, kicsit személyes jelleggel. Mit szeret Ön a magyar kultúrából? Van-e alkalma részt venni kulturális eseményeken, kiállításokon, koncerteken?*

F. N.: Többféle örömforrás számunkra az igen gazdag magyar kulturális élet. Mindenekelőtt a zene. Hiszen Magyarország a zene hazája. Magyarország a legmuzikálisabb ország a világon. És ami különösen örvendetes ezen a téren, hogy nemcsak Budapesten élénk, színvonalas a zenei élet, hanem kitűnő vidéki zenekarok, előadások vannak a kisebb városokban is. Ezeken, hacsak tehetjük, részt veszünk a feleségemmel. Létezik számunkra olyan különleges élmény is, mint például a budapesti fürdők látogatása. Ezt nagyon szeretjük, mert ugyancsak páratlan, egyedülálló élmény. E fürdők nagyszerű találkozóhelyek a könnyebb, fesztelen, baráti együttlétekre, beszélgetésekre. Higgye el, ez éppúgy hiányozni fog nekünk, mint a magyar zene, ha egy napon elhagyjuk ezt az országot. De szerencsére erre egyelőre még nem kerül sor.

NÉPESSÉGFogyás, Közhangulat, Szociálpolitika

Vendég: ANDORKA RUDOLF szociológus.

(Szerkesztő-riporter: TÓTFALUSI ANDRÁS, elhangzott: 1995. július 19-én.)

TÓTFALUSI ANDRÁS: Az elmúlt évszázadokban, különösen a romantika korszakában szinte mindennapi gyakorlattá lett hogy a szerzők Európa jövőjének megrajzolásakor a nemzethalál vízióját vetítették előre. A borúlátó jóslatok, számos történelmi kataklizma ellenére a magyar népesség csak átmeneti időszakokban csökkent, sőt a lakosság száma kisebb-nagyobb visszaesésekkel nőtt is, egészen az utóbbi évtizedig, amikortól Magyarországon sajnos többen halnak meg évente, mint ahányan születnek. Felmérések szerint, ha a jelenlegi tendencia a következő években is folytatódna, akkor 3-400 éven belül a magyarság eltűnhet a népek sorából, csupán a történelemkönyvek lapjainak érdekes színfoltja lehet.

Mennyire reális ez a veszély?

ANDORKA RUDOLF: Az világos, hogy ha egy családban átlagosan kevesebb, mint két gyermek születik, vagy ha egy szülőképes korú nő kevesebb, mint két gyermeket hoz a világra az élete folyamán, akkor a népesség előbb-utóbb elfogy. Azt nem tudjuk megmondani, hogy az a tendencia, amely Magyarországon már az 50-es évek vége óta kimutatható, — hogy egy nő átlagosan kettőnél kevesebb gyermeket szül —, megváltozik-e, és ha igen, milyen irányban. Igen nehéz lenne megjósolni, hogy a gyermekszám a jövőben nőni, vagy csökkenni fog Magyarországon. De ahhoz nem kell különösen nagy képzelőerő, vagy matematikai tehetség, hogy kiszámítsuk, ha ez a tendencia folytatódik, akkor a népesség lassan, de biztosan néhány évszázadon belül elfogy. Ilyen számítások nemcsak Magyarországon folytak, hanem Európa szinte mindegyik államában, mert ez a helyzet lényegében ma az egész kontinenst jellemzi. Az a felmérésekből egyértelműen kimutatható, hogy az utóbbi években a sokgyermekes családok körében nagyobb a szegénység, mint a népesség átlagát tekintve. Minél több gyermek van tehát egy családban, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy az egy főre jutó jövedelmet tekintve a család a szegénységi küszöb alá kerül. És ha ez az olló a két és többgyermekes családok, valamint az átlag között egyre szélesebbre nyílik, az szinte visszafordíthatatlan jövedelmkülönbségekre utal. Vagyis a gyermekes családok — az arányokat tekintve is — egyértelműen vesztesei az elmúlt években lezajlott társadalmi, gazdasági átrendeződésnek. Csak zárójelben jegyzem meg, hogy Kelet-Németországban kevesebb, mint a felére esett vissza a születések száma akkor, amikor az egyesülés után megszüntették a kisgyermekeseknek juttatott különleges támogatásokat. Amiből persze automatikusan nem az következik, hogy ettől a pillanattól kezdve minden kelet-német nő csupán feleannyi gyermeket szülne, mint ahogy tervezte, hanem csupán az, hogy kivár, későbbre halasztja a gyermekáldást. Azonban azt is tudnunk kell, hogy a születések elha-

lasztása azzal jár, hogy egy adott országban összességében kevesebb gyermek születik, mint korábban.

T. A.: *Tehát ezek szerint kimutatható egyfajta közvetlen összefüggés a gazdasági háttér, a családok anyagi biztonsága, és, mondjuk, a népesség számának alakulása, a gyermeknevelési hajlandóság között?*

A. R.: Abban az értelemben biztosan van összefüggés, hogy a gyermekvállalás családokat érintő többletköltségeinek függvényében vállalnak az emberek több vagy kevesebb gyereket. Ez azt jelenti, hogy kimutathatóan kevesebb gyermek felnevelését vállalják, ha ez aránytalanul magas terheket ró a családokra. Ezt úgy kell elképzelnünk, hogy ha a gyermeknevelés nagyon drága, mert rengeteg kiadással jár, és mert a feleség fizetése ennek következtében kiesik a családi költségvetésből, akkor az egygyermekesek már igencsak meggondolják, hogy vállaljanak-e másodikat és így tovább. És ez megfordítva is igaz: ha a központi családi támogatás jelentős tétel a család kasszájában, akkor a kétgyermekesek többsége, de legalábbis jó részük szívesen vállalja a harmadik gyermeket, akit egyébként szívesen vállalnának, ha az anyagi terhek nem riasztanák vissza a szülőket.

T. A.: *Ismeretes, hogy bár a két világháború között a mai viszonyokhoz képest alacsonyabb volt az életszínvonal, mégis, nemcsak vidéken, hanem értelmiségi vagy polgári körökben is létezett egy öt-hatgyermekes családkép.*

A. R.: A történelmi tendencia nem az, hogy minél szegényebb egy társadalom, annál kevesebb gyermek van. De ebben az esetben sem beszélhetünk közvetlen ok-okozati kapcsolatról. Elindultunk egy premodern társadalomból, amikor még sok gyermek születik, ugyanakkor az életszínvonal alacsony. Ahogy a gazdasági fejlődés következtében az életszínvonal emelkedik, úgy ezzel fordított arányban csökken a gyermekszám. A születendő gyermekek száma azonban több tényező hatására esik vissza. Az egyik legközvetlenebb ok az, hogy az orvosi ellátás színvonalának emelkedésével hirtelen zuhan a csecsemő- és gyermekhalandóság. Akkor, amikor hat gyermek közül három nagy valószínűséggel meghalt a felnőtté válás előtt, akkor egészen más volt a helyzet, mint később, amikor a megszületett két gyermekről szinte teljes bizonyossággal tudható, hogy egészséges felnőttekké válhatnak. A folyamatba belejátszik az a tényező is, hogy korábban kevésbé, vagy egyáltalán nem voltak ismertek a születésszabályozás különféle módszerei. Másrészt pedig a gyermekek felnevelésének, taníttatásának költségei egy modern, iparosodott városi társadalomban aránytalanul megnőnek egy falusi társadalomhoz képest.

T. A.: *Ezek szerint létezik egy olyan paradoxon, hogy minél fejlettebb egy társadalom, annál gyorsabban ássa meg a saját sírját?*

A. R.: Azért ilyen messzemenő következtetéseket nem mernék levonni. Ugyanakkor az is igaz, hogy egyes nyugat-európai de-

mográfusok alátámasztják ezt a nézetet, vagyis véleményük szerint Európa népessége fokozatosan elfogy. Hozzáteszem mindehhez, hogy Észak-Amerikának az eredeti, tehát Európából származó népessége is hasonló csökkenést mutat. Természetesen, ebben a helyzetben óhatatlanul felgyorsul a bevándorlás folyamata. A világban amúgy is létezik egy tendencia, mégpedig az, hogy a szegényebb országokból előszeretettel vándorolnak az emberek a gazdagabbakba. Ha tehát ott népességfogyás következik be, akkor a bevándorlás még jelentősebb méretű, különösen a lakossági arányokat tekintve. Akkor előállhat az a helyzet, hogy húsz-harminc év múlva a fiatal felnőtt nemzedékeknek 20-25%-a bevándorolt, vagy bevándoroltaktól származik.

T. A.: Tehát ha a bevándorlással komolyan számolunk, pl. a magyarországi népesség számának megmaradása érdekében, akkor arról is beszélünk, hogy a környező országokból a határok mentén élő magyarság köreiből települnek át magyarájkúák az anyaországba. Ennek pedig az a következménye, hogy helyüket az illető országok polgárai foglalják el, vagyis szép csendesen megtörténik az az etnikai átrendeződés, amelyet eddig erőszakkal nem sikerült végrehajtani. Mindez persze azzal is jár, hogy az adott térség kultúrája meg kell szűnjön. Ez a folyamat vajon megállíthatatlan?

A. R.: Tény az, hogy egész Európában már megindult, és a következő években még sokkal inkább várható egy Keletről Nyugatra irányuló vándorlás, a már említett gazdasági okokból. Ezt a folyamatot, azt hiszem, rendeletekkel megállítani nem lehet. Nagy különbség azonban, hogy Európa nyugati, illetve középső részén a népesség milyen arányban fogy, így a változatlan népességszám egyszerű fenntartásához mennyi bevándorlóra van szükség. Sajnos azt kell válaszoljam, hogy az etnikai arányok megtartása adminisztratív eszközökkel szinte lehetetlen. Az emberek, egyszerűen gazdasági okokból, sokszor a létfenntartásuk érdekében kénytelenek áttelepülni olyan országokba, ahol munkát találnak. Ez Magyarország és a környező országok esetében is így van. A népesség számának nagyobb arányú fogyása esetén egyre több betelepülő szükséges, mert a fogyatkozás számtalan gazdasági problémával jár.

T. A.: Nemrégiben olvastam egy kimutatást, amelyben az egykori szocialista országok lakosainak közérzetét, a jövőbe vetett bizalmát mérték föl. Ebből az tűnik ki, hogy a térség országai közül a legrosszabbnak a saját helyzetüket mi, magyarok ítéljük meg. Mi ennek az oka? Van-e egyfajta folytonosság ebben a nagy nemzeti pesszimizmusban?

A. R.: Tény, hogy Magyarországon általánosságban nagyobb az elégedetlenség, erőteljesebb a pesszimizmus, mint a legtöbb volt szocialista országban. Ennek az okát elég nehéz megmondani. Egyrészt persze létezik összefüggés a rossz közérzet és a gyenge gazdasági teljesítmény között. Kétségtelen, hogy a lakosság jóval több, mint a felének a rendszerváltozás után romlott az anyagi helyzete. Csupán egy szűk rétegé javult. Talán nem szorul különösebb magya-

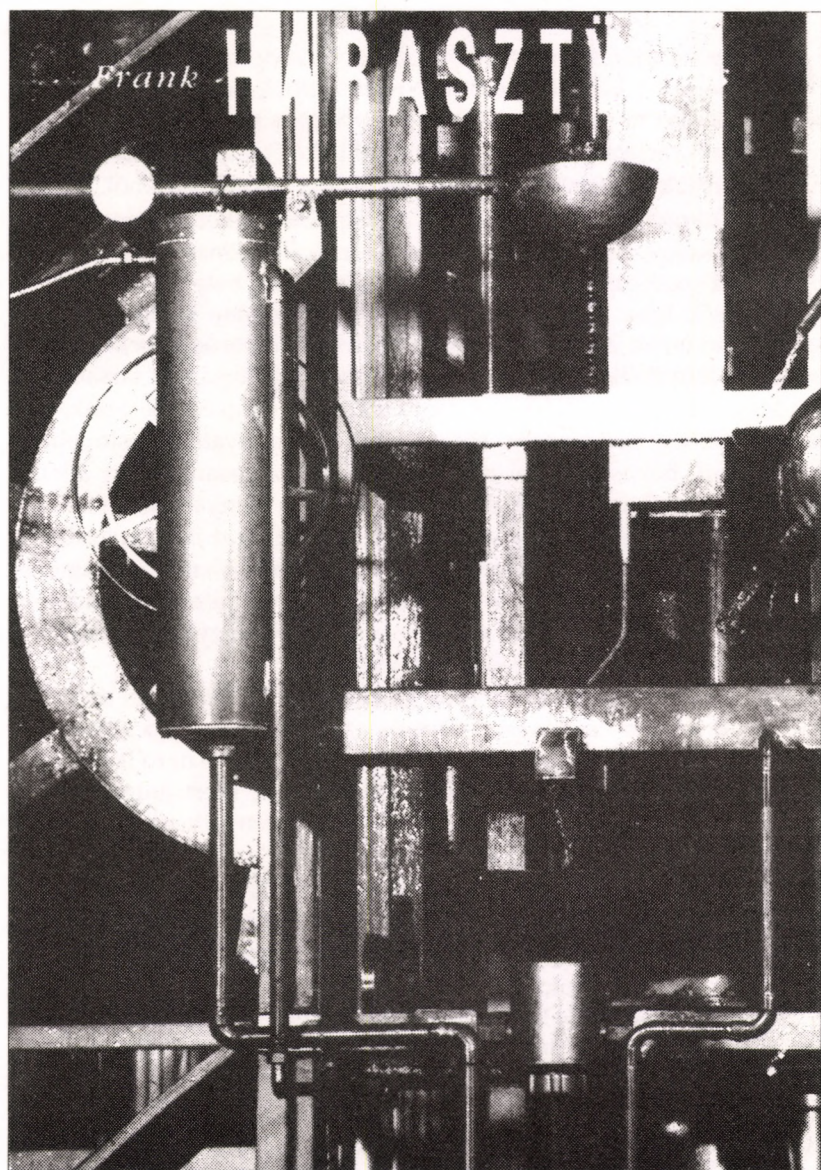
rázatra, hogy az előbbiek, akik ráadásul jelentős többségben vannak, hangot adnak elégedetlenségüknek. Azonban van az éremnek egy másik oldala is. A magyarországi borúlátás nem jelenti feltétlenül azt, hogy a társadalom tagjai beletörődnének helyzetük romlásába. A panaszáradattal párhuzamosan azért a legtöbben mégis lázas tevékenységbe fogtak, hogy valamilyen módon javítsák családjuk helyzetét. Egyértelműen ki lehet mutatni a szociológiai felmérések alapján, hogy mialatt a többség elégedetlen és borúlátó a jövőt illetően, mégis minden erejével megpróbálja saját helyzetét javítani. Persze azt, hogy ez a lelki egészség szempontjából mit jelent, nehéz kimutatni. Én nem hiszem, hogy a társadalom lelki egészsége egyértelmű romlásának jele lenne, hogy ennyien panaszkodnak. Az is igaz viszont, hogy mindenképp szükségünk lenne nagyobb derűlátásra, és főképp helyzetünk reális megítélésére. Ha ez utóbbit tesszük, és a tények alapján igyekszünk felmérni saját helyzetünket, akkor azért korántsem indokolt akkora pesszimizmus a jövőt illetően, mint ami ma Magyarországon tapasztalható. Azt persze nehezebb elérni, hogy a családok a jelenleginél több gyermeket vállaljanak, mint azt, hogy különböző átgondolatlan intézkedésekkel elriasszuk őket attól, hogy annyit vállaljanak, amennyit szeretnének, és amennyit korábban is terveztek.

T. A.: Akkor tehát véleménye szerint mikor állhat be hazánkban a népességi viszonyok alakulásának egészségesebb szintje, amely szint ha nem is növekedést, de legalább a csökkenés megállítást, vagy visszafogását jelenti?

A. R.: Nézze, legyünk optimisták! Remélem a kormányzat szigorító intézkedései csupán átmenetiek lesznek, és idővel újra érvényre jut egy hatékonyabb családtámogatási rendszer. Ha Nyugat-Európát nézzük, ott különben inkább növekszenek a családtámogatások, semmint csökkennének, az előzőekben elmondott kedvezőtlen hatások kiküszöbölése érdekében. Mindez nálunk is bekövetkezik majd, számításaim szerint leghamarabb négy-öt éven belül, és akkor talán elérhetünk egy egészségesebb egyensúlyt.

T. A.: Tehát az ezredforduló környékén?

A. R.: Ismét azt mondom: reménykedjünk. Ha optimisták vagyunk, akkor feltételezhetjük, hogy a kormányzat visszatér egy hatékonyabb családtámogatási szintre, és akkor valóban az ezredforduló táján egyensúlyba lehet hozni a születés és halálozás mostani igen kedvezőtlen arányát. Hozzáteszem persze, hogy a demográfiai hullámvölgyeknek sajnos mindig kínos következményei vannak, mert visszhangszerűen ismétlődnek, amikor is a következő években született csecsemők elérik a felnőttkort. A kevesebb felnőtt szülőtől — természetesen a társadalom egészére vetítve —, kevesebb gyermek is születik. A magyar népességtörténetre ezek a hullámhegyek és hullámvölgyek igencsak jellemzőek, és nagyon is érezzük ezeknek a káros, kellemetlen hatásait az óvodáktól az egyetemekig, a munkaerőpiacig.

FRANK JÁNOS KÖNYVÉNEK BORÍTÓJA

MILYEN KISEBBSÉGEK A SVÁJCI RÉTOROMÁNOK?

SVÁJC SOKAK SZÁMÁRA TÖBB SZEMPONTBÓL IS MODELL. Hiszen kimaradt a két világháború pusztításaiból, világégések, másutt dühöngő társadalmi viharok közepette is megőrizte hagyományos demokráciáját, megtartotta polgári békéjét. Lakói általános jólétükkel kiríttak lerongyolódott közép-európai környezetükből. Magas kultúrszínvonaluk igazolni látszik anyagi fölényüket. Az ország szilárd gazdasága, fejlett ipara, tőkeereje, értékálló pénze, s a gyakorlatias üzleti szellem biztosította az irigylésre méltó helyzet még további javulását. Igaz, a legutóbbi harminc év folyamán viszonylagosak lettek mindezek az előnyök. Behegedtek a háborús sebek és más népek is felfejlődtek. Ugyanakkor a svájci gazdagság és társadalmi rendezettség alapjait többen nyomtatásban is megkérdőjelezték, feltevéleit többen nyilvánosan megbírálták, vívmányait lekicsinyelték. Évtizedünk beköszöntével megugrott a sokszorososan védett állampolgárok munkanélkülisége, elharapódzott a hanyatlástól való félelem. Az államvezetés és a választók jövőképét most összekuszálja az európai integráció miatti nézeteltérés. Mégis kétségtelen, hogy minden nép tanulhat a kis Helvetiától, amely polgárainak kitartó munkája és ügyessége nélkül nem tudná az eddig bevált módon gyümölcsöztetni a földrajzi fekvésben rejlő stratégiai előnyt.

Hol vannak mindebben a kisebbségek? Elsősorban az ő védelmük érdekli a szórványnépeket és azok barátait, így a szórvány-magyarokat és az anyaországbelieket is. Ez a kérdés nem foglalkoztatja a svájci közvéleményt. Valószínűleg azért, mert helyben nem probléma, és a svájciak nem kívánnak eredményeik nevében más népeket kioktatni. Nagyon is tudatában vannak eszközeik végességének, ill. rendszerük különlegességének ahhoz, hogy másokat arra buzdítsanak: formálódjanak az ő képükre és hasonlatosságukra. Kelet-közép-európai megfigyeléseiket elrettentőnek fogják fel és nem nagyon beszélnek róluk.

Modellkeresők kedvéért mi azért kitarthatunk a megpendített tárgynál, amelyet a kevéssé ismert, kis létszámú rétorománok szélsőséges esetén keresztül világítunk meg. Bemutatjuk, kik is ők, milyen múltra tekintenek vissza, milyen jogokat, kiváltságokat élveznek, mi a fennmaradási stratégiájuk, végül vázoljuk kilátásaikat. Az olvasó aztán méltányolhatja magában helyzetüket, ill. azt az elbánást, amelyben részesülnek.

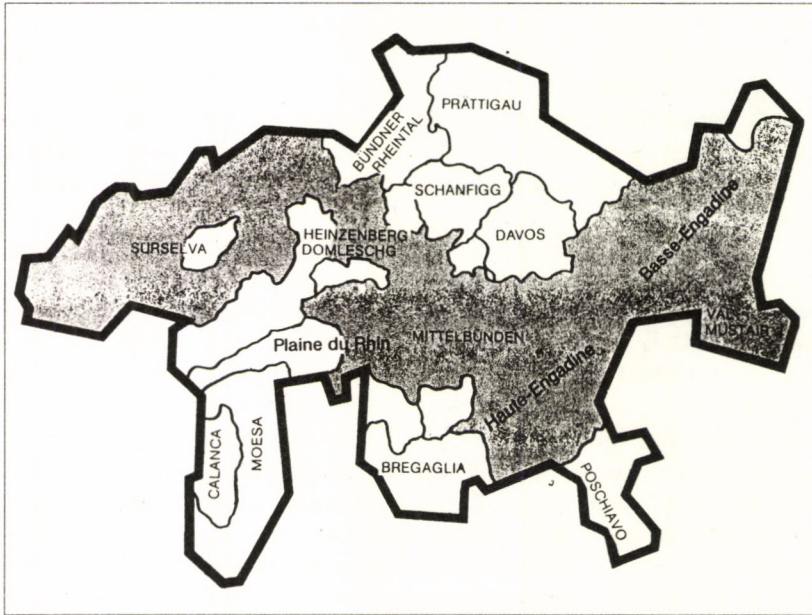
MARGINÁLISAK

A LEGFRISSEBB HIVATALOS STATISZTIKÁK negyvenezer belföldi rétorománt tartanak nyilván. Arányuk az ország össznépeességében még egy százalékot sem ér el. (0,6%). Zömük az általuk Grischunnak nevezett kantonban (konföderált államban) él, kb. egynegyedük a nagyvárosok között oszlik meg.

A németül Graubündennek, olaszul Grigioninak és franciául Les Grisons-nak nevezett országrész Svájc legnagyobb kiterjedésű és egyben leggyéribben lakott kantonja. Északon és északkeleten Liechtensteinnel, ill. Ausztriával, keleten és délen Itáliával határos; 7.109 km²-es területét festői hegyek borítják, romantikus folyóvölgyek szántják (innét a „százötven völgy földje”-elnevezés), erdők és alpesi rétek takarják. Így egyharmada földművelésre alkalmatlan ugyan, de bővelkedik gyógyforrásokban, csodálatos síterekkel büszkélkedik és sok turistát vonz, hatalmas vízierejét kiaknázzák. Földrajzi arculata nem üt el Svájc többi, alpesi, ásványi kincseket nélkülöző, állattartásra berendezkedett tájától és gazdasági lehetőségei sem korlátlanok. Továbbra is folyamatosan csökkenti közlekedési hátrányait, amelyek megnehezítették piachoz jutását, lassították gazdasági fejlődését, de igazán sohasem szigetelték el, nem vetették vissza. Viszonylagos elzártságának szinte teljes feloldódásával párhuzamosan műveltségi elhatárolódásait most az elmosódás fenyegeti.

Ilyen veszélyeztetett sajátosság a kantonban elismert három nyelv, amelyet a tényeken egyszerűsítve 65%-ban németnek, 17%-ban rétorománnak, 11%-ban olasznak (és 7%-ban egyébnek) tekinthetünk. A valóság azonban ennél sokkal bonyolultabb. A német ajkúak meglehetősen szétszóródtak és legalább három nyelvjáráshoz tartoznak: a római Curiából lett főváros (Chur/Coire/Cuira) környéke ugyanis északról németesedett el, számos heyen a nyugatról (Valais/Wallisból) áttelepült walserek alkotnak szigeteket, ill. másodlagos áttételeketet (Obersaxen, Vals, Safien, Rheinwald, Avers, Davos, ill. Prättigau és Schanfigg stb.), míg Samnaunban tiroliul beszélnek. Maselcia, Calanca, Bregaglia és Poschiavo négy völgyében olasz tájszólások dívnak. A rétoromán (rumantsch) nyelv három nagyobb csoportban öt írott dialektusra oszlik: sursilvánra Surselvában, sutsilvánra a Hátsó-Rajna mentén, surmiranra az Albula és Gelgia völgyében, puterra Felső-Engadinban és Bravougn-ban, és valladerre Alsó-Engadinban és Val Müstairben. (Az utóbbi kettőt együttesen ladinaként is emlegetik.) Ezt a tagoltságot a falvak tovább árnyalják.

Írásbeli egységesítését a „Rumantsch grischun” mesterséges szintézise kísérli meg (1982). Az első hallásra is sajátosan hangzó beszélt nyelvet az olasszal szemben a mássalhangzók palatizálása és a magánhangzók diftongizálása jellemzi. Szókincse egyértelműen latin, de sok jövevényszót tartalmaz. Köztük nem egy állattenyésztéssel, tejjgazdasággal, földműveléssel kapcsolatos kifejezést római előtti korra vezetnek vissza, még ha eredetét homály fedi is.

Többségben rétorománok lakta területek Svájcban, 1860-ban

FOKOZATOS ZSUGORODÁS

A rétorománok nyelvi latinsága TIBERIUS és DRUSUS alpesi hódításaira nyúlik vissza, röviddel a nyugati helvét (kelta) szomszédok leigázása után. I. e. 15-ben a római légiókkal Raetiába behatol a latin, népi formáiban összekeveredik a máig sem azonosított helyi nyelvjárássokkal. Ebből az átvételből keletkeznek a vulgáris latin nyelv *rét* változatai, majd fejlődnek önállóan tovább a már említett törésvonalak mentén, jelenlegi állapotukig. 284-ben a tartomány kettéválik. Sváb és bajor részét germánok foglalják el az 5. században. Az akkortájt keresztény hitre tért, germánoktól megmenekült Curia és vidéke félig független egyházi államként, 536-ban a frank királyok fennhatósága alá kerül. Curia, Disentis, Müstair székesegyházait már az ő stílusukban alapítják. Raetia elnémetesedése csak három évszázaddal később, Curia püspökségének a milánói érsekségtől a mainzihez csatolásával kezdődik, s a Német-római Császársághoz kapcsolásával erősödik fel. A kancelláriák munkája és a jogalkotás ekkor már németül folyik, Felső-Engadin kivételével, ahol a jegyzőségek egészen az újkorig latinul működnek. Az egyensúly az őshonosok számára tovább romlik, amikor a csak lazán megművelt magaslatok kihasználására a hűbérurak Felső-Wallisból németajkú walserokat hívnak be. Maga a főváros az 1464-es tűzvész után lemond latin többségéről: az újjáépítéshez északon toborzott kézművesek is végleg itt telepedtek le.

A mostoha természeti viszonyok mellett alacsony a természetes népszaporulat. Mint megannyi alpesi sorstárs, sok rétoromán külföldön keres és talál megélhetést. Sokáig a katonai szolgálat és a

cukrárszipar nyújtja számukra a legmegfelelőbb lehetőségeket. Megtakarított jövedelmüket általában hazaküldik, ill. hazatértükkor magukkal viszik. Távozásuk jobbra csak átmeneti, mégis úrt támaszt, de mindenképp előnyösen hat vissza a helyi viszonyokra. Leglátványosabb példája ennek a palotaihletésű, díszítményes építészet. Svájc déli áttörését a Gothard-alagúton keresztül azonban már nem sikerül ellensúlyozni. Ennek következtében Grischun elveszti korábbi kereskedelmi szerepét az Alpokban, ugyanakkor elárasztják az olcsó importárúk. Az elszegényedés elől némelyek kivándorolnak Amerikába. A fejlett iparosítást idegenből jött munkaerő végzi. Talán nem árt kimondani, még ha nyilvánvaló is: esetükben, mint ahogy az előzetes (el)vándorlások kapcsán sem beszélhetünk az anyaföld iránti feltétlen ragaszkodásról.

ARÉTOROMÁNOK TÖRTÉNELMI HELYVÁLTOZTATÁSAIT nem a végső kétségbeesés váltotta ki, hanem szellemi függetlenségük és technikai felkészültségük tette lehetővé. Úgy hírlík: régebben sem hagyták magukat elnyomni. Se politikailag, se társadalmilag, se műveltségileg. Tudjuk, hogy a 14. sz.-tól kezdve ligákba szerveződtek, önálló községeikből demokratikusan vezetett szövetséget alakítottak ki. Svájccal baráti, sőt szövetséges viszonyt tartottak fenn, de a konföderációra csak 1803-ban, BONAPARTE NAPÓLEON nyomására, öt más állam társaságában álltak rá, s régimódi községi referendumos demokráciájuk („albtündner Gemeindereferendumsdemokratie”) feladásával egészen 1854-ig vártak.

A rétoromán írásbeliség 1200 körül vehette kezdetét. Ebből az időből maradt fenn annak a latin prédikációnak a fordítása, amelyet Einsiedeln kolostorában őriznek. Az első engandini szépirodalmi mű (*Chianzun...*) egy hadműveletet énekel meg. Tekintve, hogy a 14-17. század hitvitáinak tétje a nép felekezeti megnyerése volt, irodalma is a nép nyelvén született. (Lásd JACHIAM BIFRUN puter fordításait az 1552-1560, DURI CHIAMPPEL zsoldáros kötetét valladerül, 1562-ből stb.) A 18. század katolikus barokk színjátékai ezt az anyanyelvi kultúrát művelték tovább. Így a Három Liga Köztársaság nemzetgyűlése 1794-ben kimondhatta a német, az olasz, a ladin, és a sursilvan egyenlőségét. Manapság mégis azt olvashatjuk, hogy 1880-ig Graubünden egyedül a németet ismerte el hivatalos állami nyelvnek.

Az iparosodás és idegenforgalom hullámveréseiben a német nemcsak az egyházon belül, hanem a közoktatásban és a közigazgatásban is eluralkodott. Vagy száz évig tartott, míg visszavágásként beköszönthetett a kezdetlegesnek és haszontalannak bélyegzett eredeti nyelv újjáértékelése, „a rétoromán reneszánsz”. Elismerésére a szövetségi alkotmányban azonban csak 1938-ban került sor, amikor a semleges, de felfegyverzett Svájc politikailag szorongatott helyzetbe sodródott, nem utolsó sorban azért, hogy egységét kikezdte két szomszédjának irredenta propagandája („rivendicazioni”; „Heim ins Reich”...).

AZ ALKOTMÁNYOS JOG

SVÁJC ÁLLAMSZÖVETSÉGÉBEN A VÉGREHAJTÓ HATALMAT 1798-ig kizárólag német ajkúak gyakorolták. Az egyeduralkodó alattvalóihoz azok nyelvén fordult, és feltételezte, hogy a kapcsolat viszonzása nem ütközik nyelvi nehézségekbe. 1798-ban a központosító forradalom a törvényhozásban és a végrehajtási vitákban egyenrangúvá tette a németet, franciát és olaszt, de öt évvel később ezeket a vívmányokat felszámolták. A ma is tartó demokratizálás folyamata csak 1848-ban kezdődött.

1938. február 20-i szavazásával Svájc népe megváltoztatta 1848-1874-es államszövetségi alkotmányának 116. cikkelyét. Az új fogalmazás első bekezdése kimondja: „Svájc négy nemzeti nyelve a német, a francia, az olasz és a rétoromán.” Második bekezdése azonban leszögezi, hogy csak az első három nyelv számít hivatalosnak. Mit jelent ez a kettősség? Főleg akkor, ha az előzőek alapján már tudjuk: a rétoromán nyelv, mint olyan, a gyakorlatban nem létezik, és soha nem is létezett. A kérdést bonyolítja még az is, hogy Svájc nyelvjárási sokrétűsége nem korlátozódik a rétorománra (Romontschia). Nyelvi és oktatási téren a kantonok szuverén jogot élveznek. Bern, Fribourg és Valais kétnyelvű kantonjainak és a háromnyelvű Grischunnak nyelvi problémáit saját alkotmányuk rendezi. Az általános területi elv az országot nyelvi övezetekre osztja ugyan, de azokat pontosan nem határozza meg. Nyelvi egyensúlyváltozás esetén a nyelvi határsávokban a helyhatóságok önállóan járnak el. A lényeg az, hogy a négy nemzeti nyelv elvi egyenrangúságát senki sem vonja kétségbe: a nemzeti és hivatalos megkülönböztetésnek gyakorlati okai vannak. A szövetségi alkotmányba foglalt „nemzeti” megjelölés hozzávetőleges, jelképes, s csak arra szolgál, hogy a pluralitás elvét leszögezve a használatos négy nyelv tiszteletben tartását hangsúlyozza. A gyakorlat pl. azt mutatja, hogy a lakosság 64%-át (és az állampolgárok 73%-át) kitevő német ajkúak voltaképpen eleve kétnyelvűek (diglossia): otthoni és baráti környezetükben, kötetlen helyi kapcsolataikban, sőt még munkahelyükön és a hadseregen belül is (lehetőleg) valamilyen „schwyzertüütsch” dialektust használnak. Az irodalmi nyelvet — amely nem az ő alemannból lett „mittelhochdeutsch” nyelvjárásaikból, hanem másutt alakult ki — formális alkalmakra tartogatják. A 19 (ill. 20)%-ban előforduló, zömükben burgund eredetű tősgyökeres francia anyanyelvű svájciakat a múlt század iskolarendszere által egyöntetűvé tett franco-provence-i — regionálisan csupán enyhén színezett — nyelvezet mentesíti ettől a felemáságtól. Megint más képet mutatnak a 8 (ill. 4)%-ot kitevő olaszul beszélők. A gallo-itáliai csoporthoz tartozó többségük lombard nyelvjárása háromféle: meghitt környezetben az eredeti alakban használatos, tágabb miliőben ultra-regionális szintézisre térnek át, idegenek előtt pedig művelt olaszra váltanak.

A szövetségi alkotmányban lefektetett „hivatalos” minősítés („Amtssprache / langue officielle / lingua ufficiale”) azt jelenti, hogy a

konföderális törvényhozás, kormányzás, ügyvitel és igazsághozatal a bevezetett három nyelven történik. A középkorban kialakult gyakorlatnak megfelelően, a központi kormány a kantonokkal az utóbbiak nyelvén közlekedik. 46. cikkében Graubünden/Grischun/Grigioni/GR 1892-es alkotmánya „garantálja” a kanton három nyelvét — anélkül, hogy erről részletekbe bocsátkoznék. Hatáskörükön túl azonban a kantonális közegek nem szerezhetnek érvényt az alkotmány által előírt német-olasz-rétoromán pluralitásnak (amely hármas hivatalossággal egyenértékű), mivel a kétszázhusznál több község határain belül, szabadon dönt az adminisztráció és iskoláztatás nyelvéről. Vannak olyan rétoromán helyhatóságok, amelyeknek irodáiban mindig is a német járta, s némelyek nem átalították ezt a nyelvet még az elemi(k)be is bevezetni. Miért? Mert rossz hazafiak vagy rossz vezetők? Kikérnék maguknak — mármint, hogy mások belebeszéljenek a dolgaikba.

DE HÁT AKKOR NEM A „NYELVÉBEN ÉL A NEMZET”? A svájci minden bizonnyal igen, amikor nyelvjárásaival tüntetőleg elhatárolja magát szomszédaitól. Csakhogy ez az elkülönülés is legalább annyira bonyolult, ambivalens, mint átfedéseiben a konföderális-kantonális-kommunális illetékesség. Nyelvi műveltségükben az államszövetség három hivatalos nyelvének letéteményesei naponta megtermékenyülnek Németország, Franciaország, ill. Olaszország médiumaiból, olvassák szomszédaik sokrétű irodalmát, gyakran át-rándulnak egymáshoz, könnyűszerrel leveleznek telefonálnak, faxolnak vállalataikkal, intézményeikkel. Ha különböző piacaik nem is mindig, kultúrpiacaik összetartoznak. A felek még bírálataik során, gyűnyolódásaikban is kölcsönösen hatnak egymásra. A közéletben orvosolni lehet a hivatalos szövegek, ill. jegyzőkönyvek nyelvi fogyatékoságait, némileg pótolható a szövetségi beadványok, memorandumok, véleményezések, értekezletek, felszólalások, viták, határozatok illetén hiányossága. Mód van a védekezésre a magukat nem saját anyanyelvükön kifejező szóvivők állandó nyelvrontásai ellen is. (Ez a szempont főleg a politikusok és újságírók reszortja, az egyszerű embert persze aligha érdekli, de azért nem felesleges megemlíteni.)

Nem árt felhívni a figyelmet a nyelvi megoszlás statisztikáinak kétes érvényére. Az „anyanyelv” fogalmának az újabb népszámlálásokon bevezetett értelmezése ui. külön fejtörtést okoz a rétorománoknak. Milyen anyanyelvet valljanak be, ha nem az anyától örökölt számít, hanem a legjobban elsajátított, az, amelyen gondolkozunk? Művelt ember gondolkozhat-e egyáltalán rétorománul? (Mondjuk, ladinul?) Napjainkban minden rétoromán legalább két-nyelvű. (De nem úgy, mint a német-svájciak.)

FENNMARADÁSI FELTÉTELEK

Raetia/Graubünden kivételével a mai Svájc térségének fontos nyelvterületi határai ezer év alatt alig változtak. (Nem azért, mert az em-

berek nem mozdultak ki otthonról, hanem, mert a telepések általában készséggel és gyorsan átvették új környezetük nyelvét és szokásait, azaz általában simán beolvadtak.) Azok, akik síkraszálnak a „Romontschia” kihálásának megakadályozására, ebből a tényből indulnak ki. Szembenéznek harcuk kedvezőtlen alapfeltételeivel: a kis létszám, a földrajzi, felekezeti és nyelvi elaprózódás, a gyakori vegyesházasság, az osztatlanul sajátként elkönnyvelhető városi góc hiánya mind kevés esélyt ad a tartósabb sikerhez. A pusztulók nemegyszer szégyellik közösségi egyediségüket, olykor képtelenek az új munkahelyeket betölteni. A régi megélhetési lehetőségek vagy eltűnnek, vagy gyökeresen megváltoznak: a haszontalanná vált, műemlékjellegű épületeket múzeumokká alakítják, az autentikus népszokásokat pedig, a bevétel kedvéért, idegenforgalmi látványosságokként sütik el.

A különböző nemzetiségi érdekvédelmi társulatok összefogására 1919-ben alakult Lia Rumantscha / Ligia Romontscha (LR) programjának főbb céljai a következők: alapvető nyelvi segéd-eszközök (nyelvtanok, szótárak, antológiák, bibliográfiák) készítése és terjesztése; a rétoromán használatnak hatóságilag támogatott kiszélesítése a közoktatásban, a közszolgáltatásokban és a magánszektor nagyobb intézményeinek tevékenységeiben (bankoknál, biztosító társaságoknál stb.); méltó hely elérése a médiában is; a bevándorlók asszimilációjának elősegítése nyelvtanfolyamok útján; nyelvújítás ott, ahol szükséges; nemzetiségi nyelvű színdarabok és kórusművek népszerűsítése. Hasonló célokért hasonló szellemben működik a mindenki számára nyitott Quarta Lingua (1972) nevű csoportosulás is. Az öt írott nyelvjárás eltéréseinek áthidalására teremtett, vitatott koiné, a „Rumantsch grischun” (RG) 1982 óta a fonetikát, alakképzést, mondatszerkesztést és szóhasználatot úgy hozza közös nevezőre, hogy minden egyes nyelvi formához a sursilvanból, a valladerből és a surmiranból a többségben lévőt veszi át. Ennél szűkebbre szabott igényekkel lép fel az Institut de Cours Retoromontschs, amely államszövetségi szinten is a sursilvan alkotmányosan hivatalossá nyilvánítására törekszik, meg akarja akadályozni, hogy a rétoromán községek a németet preferálhassák, igyekszik lehetővé tenni a rétoromán tanoncoktatást, ill. középiskoláztatást egészen az érettségig, szín-romontsch egyetemet, rádiót és televíziót követel.

ÖNÁLLÓ ÁLLAM LÉTREHOZÁSÁRÓL SENKI SEM BESZÉL. Teljesen nyilvánvaló: nincsenek meg hozzá az alapfeltételek. Az említett szervezetek ügyüket békés eszközökkel igyekeznek előmozdítani. Hiszen nincs azonosítható ellenzékük. Ki ne rokonszenvezne velük? Eredményeik legfőbb akadálya a távolállók tájékozatlansága, kételkedése, ill. takarékosága (ha úgy tetszik: zsugorisága). Az LR és a RG kifejlesztését pl. a kanton mellett a konföderáció finanszírozza egyrészt közvetlenül, másrészt a Nemzeti Tudományos Kutatási Alapon és a Pro Helvetia Alapítványon keresztül. Különbösen is, Svájcban a polgárok ritkán mentek öltre nyelvükért,

talán mert attól soha senki sem akarta megfosztani őket. Belső összetűzéseiket, csatározásaikat felekezeti, ill. politikai vagy adminisztrációs ellentétek váltották ki, amelynek persze lehettek nyelvi velejárói. Mint legutóbb a protestáns, német többségű berni kanton-tól függetlenedni kívánó, robbantgatásoktól sem visszariadó, franciául beszélő katolikus júraiak esetében, az 1815-ben Bernhez csatolt volt Bázeli Püspökség helyén, ahol 1979-ben létrehozták Svájc 26. kantonját.

TÁVLATOK

MIRE MENTEK AZ UTOLSÓ TIZENÖT ÉV FOLYAMÁN a rétoromán ügy, ill. a tényleges svájci négy nyelvűség hívei, milyen jövőben bízhat a „Romontschia”? Két hivatalos jelentés nyomán a rétorománosság fennmaradását elismerték alapvető államszövetségi kívánalomnak, védelmére jogi és technikai intézkedéseket hoztak, s költségvetésileg is egyre több pénzt fordítanak rá. A kései mentőakció — ami már önmagában is eredmény — kimenetele azonban kétséges.

A konföderális vészharangot 1982-ben az a tíz hónappal előbb kinevezett munkacsoport kongatta meg, amely Grischun és Ticino / Tessin kanton rétoromán és olasz kisebbségei fennmaradását alapvető össz-szövetségi érdekeknek minősítette és a kulturális életmentés nevében a konföderális nyelvpolitikát új típusú beavatkozásra ösztökölte. Hét évvel később egy második hivatalos kivizsgálás megerősítette lényeges megállapításait. Az alkotmányos négy nyelvűség két és félre satnyulásának megakadályozására ugyanis szintén elengedhetetlennek tartottak egy összefüggő nyelvterületet, állást foglaltak az önzetlen anyagi áldozatok és szellemi beruházások szükségessége mellett és elmélyítették a 116. alkotmányos cikkely pontosításának követelményeit. Ugyanakkor nem titkolták, hogy a nagysodró gazdasági és technikai folyamatokkal legfeljebb csak idealista elvi megfontolásokból érdemes szembeszállni és azt is hangsúlyozták, hogy a rétorománok nyelvi fennmaradása elsősorban saját áldozatkészségüktől függ: attól, hogy pusztá hazafiságból mennyire ápolják vállalt anyanyelvüket — (tágabb) környezetükbe illeszkedésük (azaz e két- vagy többnyelvűség) elhanyagolása nélkül.

Az előterjesztéseket és javaslatokat is tartalmazó felmérés jogi érvelései a legérdekesebbek. Ezekből emeljük ki a nyelvhez való jog és a „területi elv” íratlan alkotmányos biztosításának árnyalt szembeállítását. Végveszélyben indokolt lehet a kettő önkényes, sőt ellentmondásos korlátozása. Így a bevándorlóktól megkövetelhető, hogy magánszférájukon kívülre (de csak arra!, gyorsítva) átvegyék a veszélyeztetett helyi nyelvjárást. Az anyanyelvileg törekény nemzeti (svájci rétoromán és olasz) kiszolgáltatottakat viszont bátorítani, segíteni kell anyanyelvük művelésében, ill. fejlesztésében. Sajnos a javasolt alkotmánymódosítás mindmáig elhúzódik, mivel a konföderális parlament két háza nem tud megegyezni róla. Elvi tétjei túl

kényesek. Sokan egyébként is úgy érzik: jobb beérni a gyakorlat jelenlegi fokozatos, általában kielégítő javításával, mint az alaptörvény megváltoztatásával kísérletezni. Ez utóbbihoz ugyanis a lakosság beleegyezése kell, márpedig a feladvány jogilag túl bonyolult ahhoz, hogy a közönséges szavazók megértsék. Bármiként is alakuljon a honatyák vitája, 1995 vége előtt a reform semmiképpen sem kerülhet népszavazásra. Egyszerre előny és hátrány is Svájcban, hogy az ecsetelt problémák mindössze két kanton „öslakosság”-át érintik közvetlenül, s hogy a kihalással fenyegetett rétorománok létszáma nem haladja meg a negyvenezretet. Ilyen elenyésző kisebbséget egy gazdag országnak könnyű szubvencionálni akkor, ha a margóra kerültek élgárdája jól tájékozott, realista és nagyjából azonos fennmaradási nézeteket vall.

MARCZELL PÉTER

Irodalom

Office fédéral de la statistique: *Annuaire statistique de la Suisse 1994*. (Az 1994-es népszámlálás adataival), *Neue Zürcher Zeitung*, Zürich, 1993.

Schweiz. Hilfskomitee für die Freiheitskämpfer Ungarns: Svájc. Gennossenschaftsdruckerei, Zürich, é.n. (1957?)

HANS TSCHÄNI: *Profil de la Suisse*. Spes, Lausanne, 1972.

NIKOLAUS FLÜELER: *La Suisse*. Ex Libris, 1975.

GABRIEL MÜTZENBERG: *Destin de la langue et de la littérature rhéto-romanes*. L'âge d'homme, Lausanne, 1974.

ANDRÉ EISELÉ: *SOS Romansche*. CH81 — *Journal Suisse de l'Année*, 1981.

Lia Rumantscha (LR): *Exposition Le Pays Rhéto-romanche*. MG Stampa Ladina, Zernez, 1984.

ISO CAMARTIN: *Rien que des mots?* Ed. ZOÉ, CAROUGE, 1985.

HANS RUDOLF DÖRIG — CHRISTOPH REICHENAU — ISO CAMARTIN: *Le quadrilinguisme de la suisse réduit à 2 1/2?*, Ed. Desertina, Berne, 1983.

Groupe de travail du Département fédéral de l'intérieur: *Le quadrilinguisme en Suisse — présent et futur*. 1989.

LR: *Publicaziuns rumantschas*, Cuir, 1991.

LR: *Il rumantsch — Le rhéto-romanche*, Coire, 1992.

LR — Arbeitsgruppe Sofortmassnahmen: *Bericht 1993*.

LR — Arbeitsgruppe Sprachlandschaft Graubünden: *Bericht 1994*.

M. JOSÉ RIBEAUD, a fribourgi *La Liberté* főszerkesztőjének. M. MARCO GUETG, a *Bündner Zeitung* rovatvezetőjének és M. ALAIN PICHARD, a lausanni *24 heures* rovatvezetőjének több közleménye, valamint M. MANFRED GROSS LR-irodavezető dokumentációi.

Szabadi Judit

MANET

„A modern élet
heroizmusa”

ÚJ MŰVÉSZET KÖNYVEK 6.

SZABADI JUDIT KÖNYVÉNEK BORÍTÓJA

CSIZMADIA ERVIN: A MAGYAR DEMOKRATIKUS ELLENZÉK (1968 — 1988)*

Jó hasznát vettük fejlett, kelet-európai groteszk-érzékünknek, amikor a T-Twins Kiadó könyvheti sajtótájékoztatóján egy reformközgazdász emelkedett szólásra. Valóban nagyvonalúságra vall olyasvalakit kérni fel a demokratikus ellenzék történetéről szóló első összefoglaló munka bemutatására, aki a tárgyalt időszakban még MSZMP-tag volt. LENGYEL LÁSZLÓ néhány meglepetéssel szolgál. A szerzővel ellentétes következtetéseket von le például a nagypolitika változásaiból, és evvel máris igazolja, mennyire viszonylagos minden ítélet, amíg azt ki nem teszik az évek próbájának. Rámutat továbbá a mű egyik alapproblémájára, hogy tudniillik nem arról szól, amit címe ígér. Önkényesnek tekinti a határpontok kijelölését is, ám érdemi megjegyzéseinél fontosabb egy elszólása: „a demokratikus ellenzék vezetése hol így döntött, hol úgy”.

A MAGYAR DEMOKRATIKUS ELLENZÉK CÍMŰ KIADVÁNY három, műfajilag eltérő kötetből áll. Tizenhat életút-interjút tartalmaz az első (többségüket a szerző készítette, 1988 és 1993 között, mindössze KRASSÓ GYÖRGY és TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS beszélgetőpartnere más). Válogatott dokumentumokat kínál a második. Szám szerint száznyolc írásos anyagot, és függelékében tíz olyant, amit a szerző programnak tekint. Csatolja továbbá NAGY CSABA művét, *A magyarországi szamizdat egy évtizedének bibliográfiáját* és MURÁNYI GÁBORnak — eredetileg a HVG-ben megjelent — *Szamizdat folyóiratok Magyarországon* című összeállítását. E forrásközléseket követi a *Monográfia*, ami hat fejezetben, négy és félszáz oldalon taglalja két évtized ellenzéki történetét. Mindhárom kötethez névmutató tartozik, a dokumentumok és a monográfia használatát külön jegyzetapparátus segíti, de eltérő szisztémával: a dokumentumoknál közvetlenül a szövegtest után, a monográfiánál pedig a kötet végén, fejezetek szerinti bontásban. Utóbbinál külön irodalomjegyzék is olvasható.

Méretét tekintve imponáló munka. Ekkora terjedelemben, ilyen részletességgel még senki sem foglalkozott e kérdéssel. Joggal gyaníthatjuk, hogy komoly ambíciók hevítik a szerzőt: roppant felelősséget vesz magára tehát, amikor kijelöli: miről és hogyan gondolkozzanak a jövőendő kutatók, valamint az olvasó. Hiszen könyvki-

*T-Twins Kiadó, 1995.

adásunkat látva kevés a remény újabb monográfiák közeli megjelentésére.

ATÖRTÉNETTUDOMÁNY MŰVELŐI ÁLTALÁBAN VONAKODNAK az eleven múlt feltérképezésétől, kivált annak mérlegelésétől. Rálátásuk híján rendszerint beérik a tények rögzítésével, és vizsgálatával. Úgy tartják, valószínűsíthető, érdemi elgondolásokkal aligha szolgálhatnak még. Érintettségükön felül zavarja őket a látszólagos információbőség, melyben összemosódik a mellékes a fontossal, miközben az ismeretek igazolására nincsen mód. Intézményesen korlátozottak a lehetőségeik: a titokvédelem és személyiségi jogok akadályozzák munkájukat, így addig sem jutnak, ameddig egyébként módjuk nyílna.

A *Monográfia* szerzője könnyedén veszi a gátakat. Aggálytalanul alkot teóriákat és azokat, mint a történetek (egyik lehetséges) verzióját találja. Vajon helyesen cselekszik-e a helyreigazítás eshetőségének híján? A válasz erkölcsi megfontolást igényel. De maradjunk a szakmaiaknál.

Vélhetően az *Interjúk* készítése során szerzett személyes kapcsolatok serkentették további munkára a szerzőt, kinek működését így az ihlet pillanatától nyomon követhetjük. Először KIS JÁNOST sikerült szóra bírnia, s ez meghatározónak bizonyult a későbbiekre nézve. Nemcsak ismeretanyagát és adatait kölcsönözte tőle, nézőpontját is magáévá tette olyannyira, hogy a *Monográfia* lapoztán végig kísért a *déjà vu*.

Annál kevesebbet merít többi forrásából, holott interjúalanyai nemegyszer igen érdekes megjegyzésekkel hozakodnak elő. CSIZMADIA azonban „elmegey” ezek mellett. Különösen azon beszélgetések okoznak csalódást, melyekben sokáig hozzáférhetetlen dolgokról hallhatnánk. KENDE PÉTER hosszan fejtegeti így is az emigráció és a hazai ellenzék kapcsolatának alakulását, ám mennyivel többet mondhatna, ha biztatnák rá! Valószínűleg KENEDI JÁNOS sem csak a pesti „huligánokról” értekezne, amennyiben kellően feljzának a kérdések. Rengeteg információt hagy bennük a kérdező, s ami kibukik belőlük, avval sem igen tud mihez kezdeni.

Monográfiájának lapozgatása közben nemegyszer csodálkozunk majd: hogyan maradhatott ki ez vagy az a feldolgozásból? Miért nem látjuk viszont például az SZDSZ majdani ideológusának kitételeit a „plebejus szárnyról”:

„a politika ezeknek az embereknek életforma volt, amiben jól érezték magukat, de semmi olyan gondolatuk nem volt, hogy bármit el akarjanak érni. Nekik nem voltak politikai céljaik... a Beszélő-kör persze ezeknek nem tett engedményt, mert ezek az ő valóságos politikai szándékaihoz használhatatlan emberek voltak... több kiadvány pedig egész egyszerűen kompromittálta az ellenzéki ügyet, főleg NAGY JENŐ *Demokratája*” (86. o.).

Ilyetén vélemények elemzésével teljesebb képet alkothatnánk a megosztó viszállyról és közelebb jutnánk okainak megértéséhez is. A monográfus pedig helyesbíthetné velük néhány vitatható ténybeli meg-

állapítását, így azt, amit KONRÁD GYÖRGY — SZELÉNYI IVÁN: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című művéről mond, hogy tudniillik senki sem figyelt föl „koherens baloldali pozíciójára” (*Monográfia*, 76. o.). Valójában sokan „tárcákat írtak a műben felvetett kérdésekről. Ez a könyv, talán nem túlzás: megmozdította az országot, és egy abszolút egyértelmű liberális koncepció volt” — nyilatkozza SZABÓ MIKLÓS (76. o.). (Igaz, más emlékező szerint viszont éppen Szabó volt az egyik legélesebb kritikusa korábban — ZSILLE ZOLTÁN szóbeli közlése nyomán.) Annak figyelembevétele pedig, hogy: „ellenzéki-nek számított a népi irányzat is” (82. o.), a tárgy pontosabb körülhatárolásához segítené.

A *Dokumentumok* majd félezer oldala alapos levéltári kutatásokat sejtet, legalábbis ami a hivatalos, azaz állampárti megítéléseket illeti. Ezek a terjedelmes, kimerítő olvasmányok főként a nyelvfilozófiában jártas és stíluselemzések iránt érdeklődő olvasónak szolgálhatnak csemegéül. Ma már nyomát sem érezni ama izgalomnak, ami nyilvánosságra kerülésükkor fogadta őket. Nehéz elhinni róluk, hogy sorsok függtek egyetlen jelzőjüktől. Fogalomhasználatuk is elavulóban, s részletes magyarázó apparátust igényelne.

A VÁLOGATÁS „...természetesen a szerkesztő szubjektivitását tükrözi”, ám sietve hozzáfűzi: „maximálisan törekszik arra, hogy a meghatározó dokumentumok a kötetbe kerüljenek” (11. o.). De mit tekintünk meghatározónak? Ennek eldöntése egyéni megítélés kérdése. Vajon a hatalom válaszai, a terjengős MSZMP-jelentések szükségképpen érdekesebbek-e az újraközlésre, míg az események leírása nem? És miért fontosabb egy lap beköszöntője karakterisztikus cikkeinél? Ha a programokra, valamint az állásfoglalásokra ügyelt, hogy maradhattak ki például azok, amiket a Republikánus Kör publikált? Miként keveredhetett ide ugyanakkor az első nyilvánosság újságíróinak legális felhívása a Nyilvánosság Klub megalakítására? Vajon nem arról van-e szó, hogy egy előzetes koncepció bizonyítására született az összeállítás?

Hatvanhat dokumentuma közül mindössze tizennyolc jelent meg másutt, mint a *Beszélőben*, vagy a *Hírmondóban*, a hat másik program pedig terjedelmében sem ér föl a *Beszélő Társadalmi Szerződésével*. Vajon ezek az arányok nem arra utalnak-e, hogy határozott értékpreferenciák mentén folyt a válogatás? Természetesen joga van ehhez, de miért titkolja, miközben politikai vonzalmainak nyíltan hangot ad bevezetőjében, amikor a „közvélekedéssel” vitatkozva (mi az és hol található?) nemcsak állítja, hogy léteztek már a *Társadalmi Szerződés* előtt programok, hanem — mintegy védekezéséül vakmerőségéért — minősíti is azokat: „nem azt jelenti...”, hogy hatásuk akárcsak megközelítette volna a *Társadalmi Szerződését*” (11-12. o.)? Vállalkozhat-e ilyemire egy forrásközlő?

Nem lel idézni valóra olyan kiadványokban, mint az *Ellenpontok*, *Magyar Október Szabad Sajtó*, *A Duna Kör Hírei*, a '84 előtti *Mozgó Világ*, *Hejettes Szomjazók Magazinja*, *Res Publica Lapok*, *Túlélés*. (Az 1985-ben Münchenben kiadott *Független Fórum* című szamizdat

válogatás korántsem volt ennyire szűkkeblű). Meg sem említi a nyugati magyarság lapjait, az *Irodalmi Újságot*, a *Látóhatárt*, a *Nemzetört* stb., pedig gyakran jelent meg a hazai ellenzék azokban. Hasztalan keressük a BBC, vagy a SZER adásainak anyagát is, noha a Rádió kulcsszerepet játszott az ellenzék életében és sorsának alakulásában, mint véleményének kihangosítója. (Nem fogadható el mentség gyanánt, amire hivatkozik, hogy számára a SZER archívuma nem hozzáférhető. Akadt volna feldolgozható anyag, ha utánanézt.)

„Célom az volt, hogy átfogó képet adjak a magyar demokratikus ellenzék histórikumáról” — mondja *Monográfiája* előszavában. Ahhoz, hogy egyszögűben és folyamatosságukban láttassa a történeteket, félezer oldal kevés, amint kevés volna három vagy ötezer is. Tudatában van ennek a szerző, és azzal mentegetőzik, hogy véges a rendelkezésre álló információ mennyisége, továbbá elkerülhetetlen az „ellenzéken belüli helyi értékek valamiféle meghatározása” (14. o.). Valószínűleg ez az a pont, ahol a történetmondás átbillen ideológia-gyártásba, hiszen a pusztán leírás felül itt jelenik meg az értékelés mozzanata. De nem haladja-e meg ezzel saját kompetenciáját? Gondoljuk meg, mire vállalkozik: földeríti és kiválasztja a megfelelő forrásokat, rekonstruálja az eseményeket, majd a kronológia megalakításán túl, a szereplők érték- és érdekrendszerének feltárásával vizsgálja vélhető szándékaikat, sorra veszi indítékaikat, kifürkészi észjárásukat, és végül meghatározza személyes jelentőségüket. Elvonatkoztatások hosszú folyamata zajlik csupán egyetlen kontroll: a szerzői alatt.

MIT TAKAR A DEMOKRATIKUS ELLENZÉK FOGALMA? Erre nem kapunk választ. Ugyan kik tartoztak körébe és milyen kritériumokat támasztott velük szemben? A negyedik fejezetig kell várunk, mire első jelzését kapjuk egy lehetséges értelmezésnek. Eszerint nem volt elegendő a politikai kiállás, komoly szakmai teljesítményt igényelt az elismerés (158. o.). Bevezetőjében a szerző még azt hangoztatja, nem értelmiségtörténetet ír, itt viszont szellemi produkciókhoz köti az ellenzékiiséget. Diploma híján *ab ovo* elképzelhetetlen tehát, hogy szembeforduljon valaki a hatalommal? Eredeti értelmében a kifejezés nem jelent egyebet pedig, mint hogy valaki az uralkodó nézetekkel ellentéteset vall. Semmiféle megkötést nem tartalmaz a társadalmi besorolást, valamint a műveltséget illetően, így leszűkülése nyilván a csatolt jelző következménye, vagyis a „demokratikus” velejárója. Ám egyetlen demokrácia-fogalmat sem ismerünk, ahol ilyesféle megkülönböztetésre bukkannánk, sőt, éppen antagonistájára, az arisztokratikus felfogásra vall a kiválóság számonkérése. Honnét akkor az orwelli nyelvhasználat?

Sajnos, a valóságból, noha máshonnan, mint ahol a szerző felfedezni véli. Ritkaságnak számítottak a tényleges szakmai teljesítmények. Az ellenzék egyik fele kitűnő művekkel jeleskedett ugyan (gondoljunk PETRI GYÖRGY verseire, RADNÓTI SÁNDOR esszéire), másik fele viszont legföljebb híresztelte, hogy csinál valamit, politikai tevékenységén felül azonban érdemleges munkát nem végzett. Ko-

rántsem a produktum számított, ahogyan a szellemi készség és képesség sem. Valójában más feltételek „biztosíthatnak” felvételt az ellenzék soraiba. Egyre többször is utal a szerző: azonos szubkultúrában kellett felcseperednie a jelentkezőnek, és az ilyen környezet, illetve a neveltetés hasonlósága majdhogynem elegendő is volt a felvételhez. Nem a teljesítmény növelése szempontjából fontos az iskolázottság tehát, hanem a vele járó ismeretségek, az informális rendszerhez való csatlakozás miatt. A másik tényező a személyes becsvágy, és — később — a politikai ambíció. Aki kellő vehemenciával próbálkozott és érvényesülési vágyának rendelt alá mindent (bizarr körülményeink közepette még a negatív karrier is karriernak látszhatott), az csakúgy, mint a formális világban, előre jutott, némiképpen helyesbítve a születés véletlenjén. Zárt világba kukkantunk be, ami nem az illegalitásból adódó elővigyázat következményeként alakult ilyenné, hanem fordítva, ez volt talán konspirációra való alkalmaságának legfőbb oka.

ASZERZŐ MINIMÁLIS FORRÁSKRITIKÁVAL SEM ÉL. Elfogadja adatközlőinek állításait, pedig akár logikai, akár tapasztalati úton könnyen ellenőrizhetné azokat. (Haszonnal forgathatta volna MEDVEGYEV: *A levelezés titkosságát a törvény garantálja* című művének szamizdat kiadását.) Nem az olyasféle — történésztlől szokatlan — szófordulatokra utalok, mint: egy gépirat szerzője „föltehetően Kennedy” (216. o.), aminek tisztázásához elegendő fölemelni a telefont, hanem az összefoglaló, nagy eszmefuttatásokra, melyekkel például az 1976-79 közötti időszak tárgyalásánál készlet töprengésre. Miként lehetséges, hogy a „fővárosi avantgard értelmiség egy része gyanakvással nézte és túlságosan baloldalnak tartotta a LUKÁCS-unokákat” (159. o.)? Vajon azért mulasztották el a csatlakozást, mert közönyösök voltak, s hallgatólagosan támogatták az uralkodó rezsimet, vagy más okuk is lehetett? Mondjuk az, hogy a fennálló körülmények közepette legkevesbé sem bízhattak egy balszélről érkező csoportosulásban? Ha így volt, alighanem át kell értékelnünk mindazt, ami velük kapcsolatban elhangzik, s jónéhány megválaszolatlanul hagyott kérdésről kiderülhet, valójában nem annyira fogós.

Az egészséges szkepszis hozzásegítené a szerzőt, hogy reflektíven közelítsen saját művéhez, és elgondolkodjon építkezésének sajátosságain. Miért kellett egy rendszer ellenzékének történetét éppen legnevesebb apologétájának, LUKÁCS GYÖRGYNEK körében kezdeni, s nem az ellenállás kínálkozó tradíciójánál? Csizmadia monográfiájának első negyvennyolc oldalán másról sem esik szó, mint a Lukács-iskola és -óvoda történetéről, ami talán érdekes a korszak értelmiségi rétegtörténetével foglalkozó kutatóknak, de a címben foglalt témát illetően nem sokat mond. A korcsulai nyilatkozat csakugyan úttörő a maga nemében, és minden tiszteletet megérdemelnek aláírói; ők különösebb politikai szerepet azonban nem vittek a következő esztendőkből. Nézeteik és munkásságuk ismertetése kívül esik Csizmadia választott tárgykörén. Hogy mit olvastunk bele műveikbe, az a hatalmi rendszerre jellemző inkább, mely a sorok közé

szorította a mondandót és így a kifejezéstelenségre kondicionált bennünket. A helleri bölcselet iránti rajongás például annyiban lehetett az ellenállás formája, amennyiben újakkal bővítette az elmélkedésre érdemes dolgok sorát. Utalás- és (részben) állításrendszere az unalomig gyötört hivatalos filozófiával szemben tűnt föl izgalmasnak, de gondosan ügyelt arra, nehogy elmarasztalhassák közvetlen javaslataiért.

Csizmadia szerint „azért nem tehettek ennél többet, mert... a politikának, az elméletnek nem voltak szubjektumai” (47. o.), ami — ha jól értem — annyit tesz: hiányoztak a vállalkozó szellemű, merész társak, a virtus. Lehetséges, hogy így lehetett ez egy zárt kis balos körben, ahol hősei otthonosak, ám éltek mások is a Belváros, a Pasarét és a Gellérthegy vidékein túl, akik egymástól elszigetelten bár, de gyakorlati formában politizáltak. Elegendő lett volna kilesni az ELTE Bölcsészkarának, valamint az Akadémiai Könyvtárnak üvegburája alól.

A Pesti Barnabás utcai épületben és az Akadémia üvegházában fölcseperedtek napjai eseménytelenül telnek, így monográfusuk beéri unalmas szövegismertetésekkel, pedig nem az volna a dolga. Vizsgálhatná szerepüket, fürkészhethé hatásukat, vajon miért és hogyan kerültek a figyelem középpontjába? Szólhatna akár BIBÓRÓL, akár a nyugati emigráció szellemi tevékenységéről, esetleg a BRETTER-iskoláéről, vagy megemlíthethé a többi oktatóhelyet is, mégsem teszi. Hiszen a magyar értelmiségi ellenzék nem csupán a budapesti iskolából került ki, akadt még néhány ellenálló szellemi góc az országban. Késő-pozitivistaként megelégszik annak lejegyzésével, ami kínálkozik, és alig elemez. Vonakodik az okok felderítésétől, az érdekek taglalásától. Keveset törődik a Lukács-óvodisták publikációinak tényleges kisugárzásával, illetve mások tevékenységével.

NEM LELJÜK SEHOL A KÖRNYEZŐ KÉPET. Ahonnt a monográfus széttekint, onnét nem látja a magyar társadalmat. Kerüli a történelmi előzmények firtatását is. Hallgat az 1945-48 közötti időszakról, valamint az ezt követő aktív ellenállásról, és a forradalomról. 1956 csak akkor kerül szóba, amikor az óvodások ráébrednek, hogy ideje fölnőniük. Addig legföljebb az „56-osokról” tett megjegyzések tanúskodnak a népmozgalomról. Mintha a szerző maga sem hinné, hogy „a közösnek vélt filozófiai tradícióhoz való viszonynál fontosabb... a politikai rendszerhez való viszonyuk” (110. o.), hiszen folyvást az előbbiről értekeznek. A korszak egyetlen igazi, közös alapélménye sem kerül szóba, holott valamennyiünk politikai fejlődését befolyásolta. Jellegzetes példája alkotói módszerének, hogy csupán az 1979-81 közötti időszak taglalása során tér ki az 1972-től rendszeressé váló március 15-i tüntetésekre.

Ahol széles panorámát kellene nyújtania, legföljebb annyit jegyez meg (vagy még annyit sem), hogy az általa tárgyaltakon felül léteztek egyéb tényezők:

„1978-79-ben a születőben lévő ellenzék már különféle csoportok és személyek laza halmaza volt, még ha ezekre a csoportokra eddig nem is utaltam” (139. o.).

HA NEM KERÜLHETI MEG, néhány sorban „elintézi” a „tolakodókat”, így a nem-marxista KEMÉNY ISTVÁNT (28. o.), hogy aztán több, mint száz oldallal később térjen vissza hozzá újra. Ekkorra már régen átléptünk egy másik barázdába. Eljárásának következtében szem elől tévesztjük a tágabb összefüggéseket. Nem mérlegelhetjük, melyek fontosak és melyek mellékesek. A szerző állításai mintegy kódolódtak művének szerkezetébe, amelyeket vagy ellentmondás nélkül elfogadunk, vagy egyetemlegesen elutasítunk, az olvasó ismereteinek függvényében.

Csizmadia építkezési módja akkor is rendkívüli veszélyekkel járna, ha ezáltal önálló nézeteket közvetítene, csak hogy felfogása szorosan illeszkedik a Beszélő-körnek nevezett csoportosuláséhoz. Politikai véleményformálóként természetesen jogában áll ez, történésként viszont illenék némi távolságot tartania még a számára rokonszenves vélekedésekkel szemben is. Hiszen nem meggyőzés a célja, hanem a valóság ábrázolása. Kitűnő empátiás készségével behelyezkedik néhány ismert figura világába, és szemszögükből figyeli mások tevékenységét, sorsát. A szembenálló nézetek ismertetése helyett vitába száll az egyikkel, és megvédi a másikat.

„Nagy Jenő önkorlátozónak nevezte az 1985-ös demokratikus ellenzéket... való igaz, hogy az ellenzék meghatározó csoportjai ekkor nem hoztak létre új intézményeket — *csupán* működtették a létező szamizdatokat és kiadókat —, ám ez nem jelentette azt, hogy az ellenzéknek ezek a körei lemondtak volna eredendő céljaikról. Inkább azt mondhatjuk: a megszűnő intézményeket az ellenzék és más csoportok (népiek, reformközgazdászok, és — szociológusok) alkalmi demonstratív föllépései pótolták” (334. o.).

Jellemző érvelés. Azzal mentegeti kedvezményezettjeit, hogy intézményeket működtetnek, ugyanakkor szerinte azok megszűnését kompenzálnák alkalmi akcióikkal. Ráadásul ténybelileg is téved, hiszen az intézmények és kiadók nem feltétlenül e kör sajátjai, így fenntartásukban sem lehet kizárólagos szerepe.

Osztozik választottjainak erényeiben és hibáiban egyaránt: aminek azok nem tulajdonítanak jelentőséget, annak ő sem. Mindössze jegyzetben említi például a Rakpart Klubot, mivel forradalmasító hatásáról nem szerezhett igazolást, a szűkebb kör ugyanis oda nem járt. Olyan ellenzékiek léptek fel helyettük, mint a szókimondásával akkoriban mindenkit lenyűgöző GADÓ GYÖRGY. Az „ellenzék ellenzékének” felbukkanásáról is csak jegyzetekből értesülünk. Majd a diktatúra elleni érdemi küzdelem ismertetésének lezárásával kerülnek sorra, ami azt a látszatot kelti, mintha destrukcióban merült volna ki minden ténykedésük, maguk pedig teljesen jelentéktelen figurák lettek volna.

Érdemes követni, mint alakulnak az egyes szereplők és csoportok elnevezései. A Beszélő-kört mindvégig vezetőként említi, tagjai a *meghatározó* jelzőt érdemlik ki, míg a többieknél hiányoznak a kedvező minősítések, illetve annak arányában fogynak, ahogyan szembekerülnek a „vezetéssel”. Nagy Jenő a 180. oldal tanúsága sze-

rint még „elévülhetetlen érdemeket szerzett” a nyolcvanas évek kezdetén, amikor tevékenységét a kör önszegélyezésének tudhatták be (holott remek helyzetfelismeréssel önszántából ragadta üstökön a szerencsét), néhány esztendő múltán viszont már csak egy „kisebb szamizdat” (393. o.) kiadója. Csizmadia úgy véli, hogy ártatlanul vádolja meg korábbi osztályosait, és véleményével legkevésbé sem dominálja a közfelfogást. Megokolatlanul süllyed mellékszereplővé tehát. Nem derül ki, kicsoda valójában, és az ellenzék tagjának számít-e?

ASZERZŐ ÉRDEME, hogy nem feledkezik meg a nemzetközi összefüggésekről, és tágabb kontextusba helyezi a történeteket. Minduntalan figyelmeztet: a hazai események sohasem alakulnak környezettinktől függetlenül, és vezetőink aggályosan követik a szocialista tábor moszkvai divatvonalait. Kedvelt referenciája Lengyelország, melynek históriája — mint annyiszor az elmúlt évtizedekben — ösztönzően hatott a régióban. Szembesíti az ottani ellenállást a mienkkel és úgy találja, nálunk „csak az számított ellenzéki-nek, aki szervezetiesen az ellenzékhez kötődött” (188. o.).

Mint említettem, tagsági könyvet nem osztottak, választott intézményrendszer sem működhetett az illegalitásban, következésként ez a kötődés egyoldalú, s mint olyan, mélyen antidemokratikus. Nem az érintettek személyes óhaján múltott. A beltágok látszólag megfellebbezhetetlen döntéssel, indoklás nélkül vehették fel, vagy utasíthatták vissza a „jelentkezőt”. Valójában aki „bekerült”, az is csak egy külső körben találta magát, ahonnet bármikor kiebrudalhatták. A belső körbe születni kellett. Vélhetően ennek palástolására rendszeresítették a *demokratikus* elnevezést.

A magyar értelmiségi közfelfogás szerint azonban az ellenzék szoros kötelékek fűzték össze: a diktatúrával való együttes szembeszegülés és a kölcsönös szolidaritás. Bár a nézetek különböztek, az ellenfél azonos volt. Elfogadott vélekedés az is, hogy társadalmunk zöme sohasem rokonszenvezett a hatalommal. Még a névleg hozzá csatlakozók, a párttagok sem kedvelték, mert előnyt nem kínált számukra, legföljebb a többieket érő hátrányok egy része alól mentesítette őket. Kevesen voltak haszonélvezői, a többség csak eltűrte, mert egyebet nem tehetett. Ellenzéki pedig attól vált valaki, hogy nem érte be többé a borközi kesergéssel és józanul is kiállt nézetei mellett. Aktivitásával és az általa igénybe vett nyilvánossággal arányosan nőtt személyes kockázata, s aki egyetlen gyűlésen részt vett, vagy mások szeme láttára szamizdatot forgatott, akár az ellenzék tagjának vallhatta magát, hiszen biztos lehetett abban, róla is készül egy dosszié valahol. Az ellenzéki érzelmű és cselekvőkész polgárok köre tehát szélesebb volt és változatosabb összetételű, mint ahogy Csizmadia véli.

Függetlenedni vágyó, szabadságra áhító elégedetlenek keresték meg egymást, és furcsa lett volna, ha mindjárt egy szoros hierarchiába tagolódással kezdik. Tekintélyt ismertek ugyan, ám az iránta való tiszteletük kettős forrásból táplálkozott: részint tanítványi alárendelődésükből, részint a mesterek vélt, avagy valós heroizmusá-

ból. Csakugyan komoly szellemi segítséget nyújtottak a szabad-egyetemek tanárai (kivált Kis János és Szabó Miklós érdemel említést), és a *Beszélő* cikkírói, amikor megtörték a hatalom információs monopóliumát, és megosztották az idehaza nehezen hozzáférhető ismereteiket. Kevesen firtatták akkoriban, hogy milyen alapállásból teszik ezt. Ebben és csak ebben a vonatkozásban értékelhető a szerző bájosan képzavaros megállapítása:

„A Kádár-rendszer fennálló struktúrája nem tette lehetővé, hogy már évekkel a majdani (és még senki által nem tudott, legfeljebb remélt) rendszerváltás előtt egy sokpólusú ellenzéki paletta jöjjön létre” (395. o.).

A MONOGRÁFIÁBAN SORSSZERŰ A TÖRTÉNET: amint csökken a hősök ellenzéki aktivitása, úgy tevődik át az emiatt viselt felelősség másokra. Csizmadia szerint a Hálózat *Van kiút* című programja már egyenesen arról szól, hogy „a társadalmat nem lehet helyettesíteni, akaratát nem lehet szimulálni” (435. o.). Ugyanakkor az ellenzék egyre inkább „komolyan számba veendő tényezővé válik” (442. o.). Úgy oldhatjuk fel az ellentmondást (a szerző megfedekezik róla), ha a többiek súlyát véljük növekedni. Vajon miért kerül középpontba akkor az ellenzék belső vitája, s miért haladja meg az általuk folytatott rendszerellenes tevékenység ismertetése „a könyv időhatárát” (435. o.)? Bizonyára terjedelmi korlátokra gondol a szerző, hiszen 1987-88 még a maga szabta kereten belül van. Különb magyarázat híján előítéletre gyanakodhatunk: akár a valóságban, eleve eldöntött, kinek mekkora szerep jut. Meglátjuk majd, igazolódik-e föltevésünk.

A *Beszélő*-kör tekintélyét úttörő merészsége alapozta meg. Elsőként szólalt meg akkor, amikor az esetleges hatalmi retorziók még teljesen kiszámíthatatlanok. Bármilyen megtörténhet a kör tagjaival, s ez bizony hősi nimbuszal övezi őket. A monográfus aligha túloz elszenvedett hátrányaik ecsetelése közben, de nem talál elfogadható indokot a hatalom korlátozott válaszingedményeire sem. Feltevéseit az MSZMP irányzatainak küzdelmére alapozza, s remek érzékkel figyel föl a pártiratok fogalmazásmódjának hajszálfinom eltéréseire. A valóság történései, illetve a társadalom bonyolult gazdasági és politikai összefüggései iránt viszont kevésbé fogékony, még utólagos bölcsességét is félre teszi, s nem mérleget. Arra törekszik, hogy a szenvedéstörténet mítoszát kiterjessze és elmélyítse. Természetesen a szigorú rangsor itt sem veszít érvényességéből, mindig a vezető kínjai a legnagyobbak: „végül, de nem utolsó sorban zaklatták a hatóságok Kis Jánost, a *Beszélő* egyik szerkesztőjét is. Vele a többiek-nél durvábban viselkedtek, elgáncsolták, antiszemita megjegyzéseket tettek rá” (231. o.). Csakugyan fölháborító, miként DEMSZKY GÁBOR megveretése is. De hol a többiek kálváriája? Arról nincs sok mondandója. Hosszan értekezhetne pedig, min mentek keresztül NAGY LAJOSTól PÁKH TIBORig, a bulányistáktól az Inconnu-csoportig azok, akik kevésbé férhettek a nyilvánossághoz. Noha többször em-

líti, hogy a *Hírmondó* adatai szerint 1965-ben 5700 politikai bűncselekményt regisztráltak, s idézi a SZETA szolidaritási nyilatkozatát: „ami eddig történt, az még durvább kivitelben mindennapos gyakorlat a névtelenekkel és ismeretlenekkel szemben” (265. o.), kísérletet sem tesz felkutatásukra. Figyelmén kívül rekednek az olyan atrocitások, mint a brassói megmozdulás évfordulóján rendezett Baross téri tüntetés brutális szétverése, 1988 őszén. Igaz, Petri Györgyön, SZILÁGYI SÁNDORON kívül azon „domináns ellenzéki” személyiség nem vett részt.

Más ellenzékiek vegzatúrájának futó említésekor sem feledkezhet meg a figyelmeztető visszatekintésről:

„ezentúl őket követték úgy az utcán, mint Kis Jánosékat 1982 nyarán, náluk tartottak olyan rendszerességgel házkutatásokat, mint korábban a *Beszélő* vagy a *Hírmondó* szerkesztőinél, nyomdászainál” (365. o.),

noha az összevetés nem állja meg helyét. Közszájon forgott, hogy az illegális *Beszélő* fennállásának ideje alatt egyszer sem jelentek meg rendőrök a nevezett lakásán. A körhöz tartozó összes lappal kapcsolatos összes házkutatás együttvéve kevesebb, mint ahányszor Nagy Jenőnél vizitáltak a hatósági emberek. Fellépésük brutalitásáról pedig jónéhányan mesélhetnének még, BOUQUET GÁBORTÓL PESTY LÁSZLÓN át a Batthyány örökméceستől elhurcolt ORBÁN VIKTORIG.

KÜLÖNBÖZTEK A VÉDEKEZÉSI ESÉLYEK. Cszimadia monográfiájának legnagyobb újdonsága az Állástalan Diplomások Segélyegyletéről szóló híradás. Vajon ki tudott róla? Napirenden volt egy biztosítási rendszer kiépítése, mert a foglalkoztatási tilalommal sújtott és feketemunkára kényszerült ellenzékieket egy-egy komolyabb pénzbüntetés egzisztenciális csóddal fenyegette. Hallani lehetett különféle próbálkozásokról (a kommunistáktól átvett mozgalmi néven „vörös segélyekről”), ám ezek hamvukba holtak. Némelyek mégsem estek kétségbe, anyagilag kiegyensúlyozottak maradtak. Mások viszont fülig eladósodtak és — legalábbis lélekben — belerokkantak.

A lapok előállításának, valamint terjesztésének konspirált folyamata sem tűnik annyira titokzatosnak, mint finansiális hátterük. Erről senki sem tud, és e monográfia is hallgat, noha egy ilyen vállalkozás történeténél nélkülözhetetlen az érdekeltségi viszonyok felfedése. Úgy tartja a fáma, eleinte tudományos segédmunkán tengődött a „kemény mag”, kérdőívezéssel, interjúzással foglalkozott, nyelvet tanított és — többnyire álneven, „négerben” — fordított, megfosztva a biztonságtól, a jóléttől és a szakmai előmenetel reményétől. Kieletlen ambíciók, feszültségek gyülemlettek fel tagjaiban. Kezdetben mintegy „társadalmi munkában”, ingyen dolgoztak. Sokszorosítványaik ismeretségi alapon terjedtek, s aki egy napra hozzájutott valamelyikhez, el sem olvasta, míg le nem gépelte újra, legalább öt-hat-hét példányban.

A jóindulaton, bizalmon alapuló és rendkívül fáradságos eljárást hamar fölváltotta az üzleti szerveződés. Csökkent idealistákon kívül mások nem kölcsönöztek többé kéziratos kiadványokat. Pénzért, az általánosan elfogadott forint/oldal as áron kínálták. Valamivel több volt ez az összeg, mint ami a hivatásos gépírói díjból következett, jogosultságát azonban senki nem vitatta, mivel a terjesztés kockázatos volt, és a következő művek megjelentetése érdekében gondolni kellett a tőkeképzésre is. A haszon kérdése akkor merült föl, amikor megjelentek az első nyomdagépek. Nyilvánvalóan zuhanniuk kellett volna az előállítási költségeknek, mivel a stencilek hamar tönkrementek, míg nyomólemezekkel ezres példányszámokat érhetek el. Nem így történt, maradt a régi ár. A gombamód szaporodó kiadók ezt avval indokolták, hogy eszközeik költségigényesek és jelentősen növekedett a hatósági üldözéssel járó rizikó is.

A SZAMIZDAT ÜZLETI OLDALÁRÓL CSIZMADIA ALIG ÍR. Pedig találkozhattunk néhány furcsasággal az ellenzéki lét utolsó fázisában. Különösen érdekes a kockázati teher egyenlőtlen eloszlása... Miközben a *Beszélő* és a *Hírmondó* viszonylag olajozottan működik, a BM szívós figyelmének következtében más kiadók komoly anyagi nehézségekkel küzdenek. Monográfus a nem-konspiratív formák előtérbe kerülését okolja ezért, szerinte elhamarkodottan állottak ki nyílt sisakos küzdelemre: „a tudatosan vállalt, „antikonspirációs” stratégiával Nagy Jenő és köre a rendőrség „kedvenc” célpontjává vált” (279. o.).

Az említettek valóban gyakran sértették meg a tabukat. 56-os megemlékezéseik példázzák ezt. (A „kemény mag” ügyesen el is határolódott az elsőtől, melyet az 1981 októberi szabadegyetemi előadás után szervezett KRASSÓ GYÖRGY). Csakhogy nem a „harmadik nemzedék” privilégiuma volt a nyilvánosság, a *Beszélő* impresszumában éppúgy olvasható a szerkesztők neve és címe, mint a *Demokratában*.

A monográfus mindössze annyit jegyez meg, hogy a *Demokrata* kiadója szerint kevésnek bizonyult tőkéjük, azért kényszerültek veszélyes szükségmegoldásokra, de nem töpreng el a másik vitafél prosperálásának okain, holott azok is közrejátszottak a szamizdatoló ellenzék kettészakadásában. Négy pontban foglalható össze, miből eredt a *Beszélő* körének viszonylagos védettsége a hatalommal szemben. *Első* a pártharcok idején annyit hangoztatott *személyes ismeretség*, amit a szerző szubkulturális tényezőként emleget. *Második* a *nyilvánosság hatalma*, ami részint az addigi tevékenységből táplálkozik, és a jogos hírnév következménye, részint pedig a véleménynyilvánítás monopolizálásának folyamánya. A „kemény mag” hamar ráébredt, hogy úgy a Kelet felé nyitni akaró „demokrata”, mint a Keletet szorongató „konzervatív” nyugati politika egyik aduja a „másként gondolkodás” megszemélyesítőinek sorsa, ezért tudatosan törekedett a képviselőlet kisajátítására, ami állandó közszereplést követelt. Gondosan ügyeltek, kivel lépnek fel, kinek engednek teret maguk mellett. Olyan hírességeket igyekeztek megnyerni, akiknek szakmai hitelével

növekedhet ázsiójuk. Mint az aláírásgyűjtések rítusa mutatja (egyre kevésbé latolgatták: ki volna hajlandó kézjegyével ellátni egy tiltakozást, fontosabbnak tűnt annak mérlegetése, kinek engedjék meg, hogy aláírja) alig nyomott a latban valamit a politikai egyetértés és a cselekvésvágy. A tét: kinek a neve forogjon közzájón? Létezett a hatalmi nomenklatúra „ellenzéki” párja is, és felállítói, akik — merő véletlenségből — mindig az élre kerültek, s ennek következtében tárgyalóképesnek látszottak, betartásán szigorúan őrködtek. Alkupozicióikat leginkább a tömegkommunikáció megnyerésével javíthatták, mindent megtettek ezért a külföldi tudósítókkal folytatott gyümölcsöző viszony érdekében. Amint módjuk nyílt rá, befolyásolták a SZER műsorpolitikáját is, mert annak révén számíthattak belső elfogadásra. Sajnálatos, hogy a monográfus ennek előtörténetére utal csupán

„HARASZTI MIKLÓS... ebben az időben ismerkedett meg KASZA LÁSZLÓVAL, a Szabad Európa Rádió munkatársával, aminek fontos kihatása volt a demokratikus ellenzéknek a SZER-ben való szerepeltetésére”. (113. o.),

és tudomást sem vesz ama gyilkos küzdelemről, melyet a RIBÁNSZKY-Kasza-vonal, folytatott a Krassó-Zsille-vonal ellen a SZER-ben. A súlyos következményeket a saját bőrükön érzékelhették a „védernyő” alól kikerülő vesztesek. Végül odáig fajult a tusakodás, hogy nemcsak a kommentárokat, de a híreket is komolyan cenzúrázták már.

A harmadik tényező egyenesen következett az imént vázoltból. Sikerült megteremteniük gazdasági stabilitásukat, mégpedig inkább külső, mintsem belső erőforrásokra támaszkodva. Külföldi tartozkodásaik során nem csak publikáltak és előadások tartottak, pénzt is gyűjtöttek az ellenzék számára, amihez viszont rajtuk kívül nem férhetett hozzá senki. Csizmadia szerint az ÁDS 1980 és 1985 között működött, azután megszűnt. Ugyanakkor a Cégként emlegetett alap fizette a Beszélő-körösök büntetéseit, valamint — feltehetően — fedezte az egyre inkább csak politizálással foglalkozók megélhetését, és ebben csupán később, átmenetileg váltotta föl a Soros Alapítvány. Az emigránsok véleménye szerint jelentős tőke halmozódhatott föl a kezükben, amiből alakuló pártjuk költségeit finanszírozták. Sikeresen vállalkoztak tehát, a többiek ellenben rossz üzletet kötöttek. Ugyanakkor maradt a közteherviselés szlogenje, és a szolidaritás követelménye is élt, de publicitást egyedül a személyükhöz fűződő veszélyek és diadalok kaptak.

Végül az utolsó, negyedik tényezőt a diplomáciai támogatás jelentette, ami egyre erősödött a rezsim utolsó esztendeiben. Az USA nagykövetsége ellenzéki „munkaebédeket” rendezett, ahol kölcsönös hírcsere zajlott, és megvitatták a teendőket.

Érdekes kettősség figyelhető meg a *Monográfiában*: míg a kialakulás folyamatának ábrázolását háttérbe szorítja a teljesítmények ismertetése, az aktív mozgalom története lassanként elvonatkoztató-

dik produkcióitól, s az irányzatok küzdelmének bemutatására szűkül. Olyannyira, hogy a leírás során a szerző teljesen mellőzi már a tevékenységet. Azt a látszatot kelti, mintha az igazán jelentős tettekkel csupán az előtörténetben találkozhatnánk. Nemcsak szemlélet-, módszer- és stílusváltást tapasztalhatunk nála, hanem megbomlik az ábrázolás egyensúlya is. Amit látni és érteni véltünk korábban, többé nem látjuk, nem értjük. Túlteng a magyarázat és mind körmönfontabb. Az 1985-ös választásokon való részvétel például bonyolult politikai indoklást kap, pedig egy esély kiaknázása csupán, demonstratív fellépés, a másoknál később elítélt „politikai happening”. Hősei-be elég kurázi szorult ahhoz, hogy nyíltan megfricskázzák a hatalmat. A képviselői jelölés körüli eseményekkel is adós marad Csizmadia, és megfélemezik következményeiről, hogy színvallásra kényszerült a '85 táján magát éppen demokratikusnak álcázó rendszer, s megint nyilvánvalóvá lett, hogy mit ért a vélemények tiszteletbentartásán.

AZ IDŐ ELŐREHALADTÁVAL mintha fogatkoznék a rendszerező kedv. Egyre nehezebben illeszthetők össze a monográfia szerkesztőrodott, noha egybetartozó részei. Míg a *Beszélő* bemutatása nem okozott gondot, addig a *Demokrata* ismertetésének vagy háromszor rugaszkodik neki. Mindannyiszor eltérő szemszögből, és változó sikerrel. Kísérletezik történeti megközelítéssel, de kudarcot vall, mert az álnevek ismerete híján sehogyan sem bizonyíthatja a „harmadik nemzedék” meghatározó szerepét. Próbálkozik szociológiai elemzésével is, és arra a következtetésre jut, hogy a *Demokrata* a plebejus ellenzékiesség orgánuma. Ismét elfeledkezik azonban a fogalom meghatározásáról. Eszmetörténeti vizsgálódásai pedig legfőkébb a konfúzió bizonyítására jók; szerinte a folyóirat modern nyugati irányzatok honi követője és népi-nemzeti-nemzetiségi törekvések megnyilatkozása egyszersmind. Harmadik utasnak tekinti, ami terminológiájában alighanem a besorolhatatlan pejoratív megnevezése. Cikkeit figyelemre sem méltatja, csupán 1986-os programtervezetéről emlékezik meg. Szerzőnek föltűnik, hogy a *Demokrata* „saját kritikusa” (álnéven említi csak) is egyetért Tamás Gáspár Miklóssal a tervezet komolytalanságában, és azt „eklektikusnak, programként elfogadhatatlannak” tartja (394. o.), amiből messzemenő következtetéseket von le az orgánium rangjára és komolyságára nézve.

Noha irányzatok küzdelméről szólt korábban és kinyilvánította gyanúját, hogy az említett tervezet előzménye, esetleg forrása a beszélős *Társadalmi Szerződésnek*, arról másként emlékezik meg: „nagy teljesítmény; kritikája érvényes, miként morális nevelő hatása is”. Idézi Kende megállapítását: „az igazi beszéd példája volt”, amivel a *Beszélő* „nagy szolgálatot tett”. Majd úgy folytatja: „számos (fél)nyilvános vitában érték kritikák. Írott formában nincsenek nyomai a demokratikus ellenzék „házi vitáinak”... kritikák a kisebb szamizdatokban (főként a *Demokratában*) fogalmazódtak meg” (393. o.) Vagyis a teljesítmények ismertetését megelőzi a teljesítők minősítése, ami meglepő szakmai újítás. Ráadásul megállapításai nemcsak pontatlanok, de ténybeli alátámasztásukat is nélkülözik (*Demokrata* 87/IX.1-3.l.).

(Egyébként a *Demokrata* tervezetéről sem csupán az az egyetlen írás jelent meg a lapban, két további szám közölt hozzászólásokat még: a 86/V-ös és a 86/VI-os.)

NEHEZEN KÖVETHETŐ, hogy milyen logika szerint jut el konk-lúziójához Csizmadia, aki elismeri, hogy a kérdéses program nem az egész ellenzéki, egyedül a *Beszélő*, a benne foglalt követelések pedig meglehetősen lagymatagok. Amennyiben igaz, hogy „a hatalom keményebb vagy puhább reakcióinak kiváltója a közegellenállás mértéke” (391. o.), mit tegyen dicső ellenzéki: lágyuljon, vagy szilárduljon inkább? Alkalmazkodhatik éppen, és így számos kellemetlenségtől megóvhatja magát, de vajon az-e a dolga egy diktatúrában, hogy konstruktív legyen, és nem a lehetséges alternatívák kipróbálása?

Nézetkülönbségek esetén érvelhet egyik vagy másik helyes-sége mellett, bemutatásuk során azonban célszerűtlennek látszik későbbi szerepük és jelentőségük visszavetítése. Jellemző momentum a mai politikusokra való unos-untalan való rácsodálkozás: „ugyancsak itt dolgozott SOÓS KÁROLY ATTILA, aki csak jóval később, már a nyolcvanas években közeledett a demokratikus ellenzékhez” (165. o.). A történetmondó aktívan beavatkozik a diskurzusba azáltal, hogy kicenzúrázza a neki nem tetsző replikákat. Korábban is akadt precedens erre: az 1983-as időszakban részletesen ismerteti a *Beszélő* cikkeit, míg Krassó *Hírmondó*-beli megnyilatkozásairól legföljebb a jegyzetekből szerezhetünk tudomást (lásd 276. o.). Művének zárófe-jezeteiben mind gyakrabban él ilyesmivel. A Hálózat bemutatásánál olyannyira visszhangozza a *Beszélő*-kör véleményét, hogy még az esetleges fenntartásokról is csak interpretációjukból értesülhetünk. Itt idézi Szabó Miklóst:

„üzenetet és esetleges garanciát jelent a szervezet létrehozása arra, hogy most nem folytatódik vagy nem reprodukálódik a *Beszélő*-csoport uralma az ellenzéken belül” (432. o.).

Szerinte az ellenzék „továbbra is ódzkodott attól, hogy fölülről próbáljon programot és cselekvést oktrojálni” (432. o.) a többiekre, ho-lott éppen azzal vádolták.

Dialógust felidézni nehéz az egyik fél szavaival csupán. Bo-nyolult magyarázatokat követel az eljárás, és előbb-utóbb önellent-mondáshoz vezet. Elakadunk például azon, hogy a *Bibó-émlékkönyv* sikere miatt követeli Zsille Zoltán dolgozatának (valamint a szerző által nem említett RÁCZ SÁNDOR-írásnak), illetve a teljes emigráció-nak a kihagyását (201. o.). Ki kérte ezt az árat? Kinek tartoztak vele? Később azt olvassuk:

„a Hálózat azonban 1988 tavaszán mégis valamiféle elmozdulás volt az ellenzékiesség zártabb formáitól a nyilvánosabb politizálás felé. Ez a lépés ugyan sokaknak nem nyerte el a tetszését... ide sorolhatjuk... Nagy Jenőt, utóbbi ekkoriban szervezte meg a Repub-likánus Kör” (435. o.).

Eszerint a nyilvánosságtól való félelem és irtózás jellemzi az ellenzék azon felét, amelyet konspirációval keveset törődő akcionisták gyülekezeteként írt le eddig. És az említettek éppen egy nyilvános szervezet létrehozását kezdeményezik...

A Hálózattal egyébként sincsen szerencséje Csizmadiának, képtelen indokolni működésének sajátosságait és megszűnését, hiszen ahhoz behatóan kellene ismernie az ellenzék Beszélőn kívüli csoportjait, melyekről viszont — tulajdon műve tanúsága szerint — szórványos információkat szerzett. Szerinte úgy alakul minden, ahogyan alakulnia kell, s alig játszik szerepet olyan szubjektív tényező, mint érdekkövetés, téves helyzetmegítélés, vagy mások tudatos megtévesztésére irányuló szándék. Így a sors kifürkészhetetlen akaratából, illetve a dolgok természetéből következően alakul meg az SZDSZ, s nem puccs-szerűen, miként azt egyesek föltételezik. Erkölcsi dimenziók sem igen kerülhetnek szóba tehát. Történt, ami történt, ne firtassuk: hogyan és miért. De akkor minek írunk monográfiát?

EGY MOZGALMAT NEMCSAK FORMÁLÓDÁSA, szándékai és eredményei jellemezhetnek, hanem környezetéhez fűződő viszonya is. Nem mellőzhető körülhatárolása: annak tisztázása, mi nem fér az ellenzék gyűjtőfogalmába, s hogyan vélekednek róla ellenlábasai. Csizmadiának csak ez utóbbiról van mondandója. Tézisei akár helytállóak, akár nem, bizonyításuk és főként ellenőrzésük nehéz. Szívesen olvasnánk részletesen ama tárgyalásokról inkább, melyet ACZÉL és DONÁTH FERENC folytatott 1983-ban ÚJHELYI SZILÁRD lakásán (273. o.), továbbá érdekelne a BENCE GYÖRGY és Kis János ellentétét elmélyítő megbeszélés KNOPP ANDRÁSSAL, amire mindössze egy jegyzet erejéig tér ki (lásd. 151. sz. 501. o.).

A kapcsolatok rendszerének vizsgálata a népiekre korlátozódik, mivel úgy véli: ez az a bokor, amibe az ellenzék és a hatalmon lévők viaskodásán kívül rekedtek gyűjthetők. De nem írja le, kicsodák valójában. Vitatható az is, hogy a mind kritikusabb hangot megütő, s a nyilvánosság felé törekvő „népiek” miként minősíthetők a rendszer iránt semleges, vagy azt támogató harmadik erőnek. Olykor kifejezetten zavaró a tisztázatlan fogalomhasználat. Kapcsolatot sejtet például CSÓRI SANDOR szilenciuma és a *Mozgó Világ* főszerkesztőjének leváltása között (258. o.), továbbá a „népiesség” befolyásaként említi, hogy az '56-os megemlékezéseken ILLYÉS versét hallgatták a tisztelgők (261. o.) Nehéz volna felelni a kérdésre, miféle nacionalizmus sejlik föl az *Egy mondat a zsarnokságról* című versben, melyet Krassó György sokszorosított kazettán, és az sem állítana csekély feladat elé, ha — a *Monográfiában* egyébként teljesen mellőzött — *Mozgó Világ*, vagy a FIJAK, később JAK politikai arculatának túlzó nemzeti vonásait kellene elősorolni.

A népiesség értelmezésének gondoljai is a Hálózat történetéhez kötődnek leginkább. Csizmadia fejtegetései a Demokrata Fórum esetleges belépése körüli illúziókról nehezen követhetők. Föl sem ötlük benne, hogy érdemes volna megvizsgálnia a helyzetet abból a szempontból, nem lépett-e túl az már a szerveződések határán.

Miközben egyre sűrűbben ébrednek megválaszolatlan kérdések az olvasóban, elvékonyul a monográfia mondandója, és az eseményekben dúskáló, zsúfolt 1988-ban úgy búcsúzik el tőlünk a szerző, hogy szinte alig idéz valamit az esztendő krónikájából, még a Jurta Színházban hosszú ideje először fölcsendülő szabad hangokról sem tesz említést. Nem öleli föl műve az ellenzék történetét. Olyan szereplőket mellőz, mint a legnagyobb tüntetéseket szervező Duna-kör, vagy a nem lebecsülendő hatást kiváltó szentendrei Petőfi Hagyományőrző Egyesület. Beéri egy szamizdat történetének fölvázolásával. Így már az ellenzék sajtóbéli történetének sem tekinthető.

ACSELEKVŐ HŐS PROTOTÍPUSÁT Demszky Gábor személyében alkotta meg a *Beszélő* köre az évtized fordulóján. Ő lett a *par excellence* forradalmár. Ha végiglapozzuk a korabeli sajtót, vagy megnézzük a televíziós felvételeket és végighallgatjuk a rádióadásokat, meggyőződhetünk arról, hogy egyedül benne öltött testet a szembenállás kurucos eszméje. *Egy csak egy legény volt talpon a vidéken.* Ő konspirált. Ő készített szamizdatot, és ő szenvedte ezért a legtöbb hátrányt. A média megszemélyesítési igényének sikerült így maradéktalanul eleget tenni, ezzel pedig „örök időkre” kisajátított sokak áldozata.

A következő lépést a *Beszélő* szamizdat számainak reprint kiadása jelentette. Az önmagában dicséretes vállalkozás célja több volt, mint hogy végre a szélesebb közönség is megismerkedhessen az annyit emlegetett, ám oly kevesek által forgatott lappal. Nem érték be egyszerű forrásközléssel a szerkesztők, többre vállalkoztak: a feltárására. Olyan foltos emlékezetű jegyzetapparátussal fejték meg három kötetüket, amivel inkább félretájékoztadják az olvasót, semmint elkalauzolnák a múlt rejtelsei között. Sikerült a kizárólagosság látszatát kelteniük: ez volt a szamizdat és semmi más.

És most befejezték, amit elkezdtek. Megszületett a Kör története. A „kemény mag” saját mennybemenesztésével zárta le és adta át a történettudománynak mindazt, amit a múltból említésre méltónak ítélt. Immár tudnivaló, hogy az ellenzék azonos vele, rajta kívül más nem élt és nem küzdött a diktatúra ellenében soha.

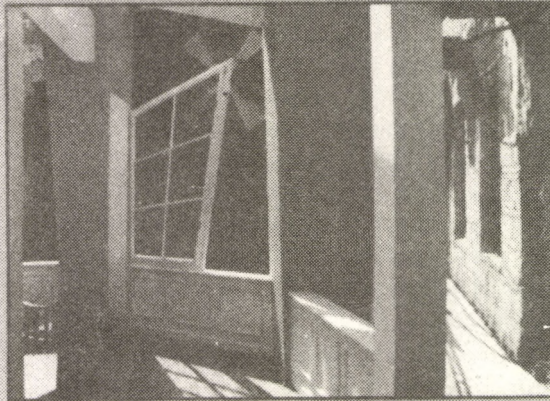
Fantomok voltunk, hasztalan fáradtunk és kihullunk az idő rostáján, barátaim.

SNEÉ PÉTER

ANNA M. EIFERT-KÖRNYG

**DIE
KOMPROMITTIERTE
MODERNE**

STAATLICHE BAUPRODUKTION
UND OPPOSITIONELLE TENDENZEN
IN DER NACHKRIEGSARCHITEKTUR
UNGARNS

ÚJ MŰVÉSZET
REIMER

ANNA M. EIFERT-KÖRNYG KÖNYVÉNEK BORÍTÓJA

TÁJKÉP SZÍNHÁZ UTÁN

HOL TART MA A MAGYAR SZÍNLMŰVÉSZET? Társadalmi-történelmi összetevői éppúgy meghatározzák, mint (közismerten szűkre szabott) anyagi feltételei, és, mindenekelőtt esztétikai, kultúr-történelmi háttere. Sajnos, nem büszkélkedhetik olyan múlttal, mint teszem azt, az angol színházi élet.

Leegyszerűsítés volna azt állítani, hogy ott tart (mert ott tart hat), ahol a polgári demokrácia Magyarországon. De, hogy egyértelműen függvénye az adott társadalmi közegnek, az vitathatatlan. A pénzügyi megszorító intézkedések köztudottan zsugorítják egy ország szellemi, s így kulturális szférájának fejlődési esélyeit, márcsak annál fogva is, hogy (esetünkben) megcsappan a színház közönsége, nem tudja fenntartani (vagy legalábbis kellő színvonalon) hatékony működését, s ennél fogva nem tehet eleget hivatásának, hogy elhivatottságát ne is említsük. A Nyugaton gyakorolt szponzorizáció kialakulása híján előáll a kétségbeesett kapkodás a csekély költségvetési források pótlása végett. Többek között, a művészi minőség rovására, az okkal, ok nélkül alacsonynak vélt közönségigényre való hivatkozással. Mi más lehetne a megoldás, mondják a színházi vezetők, mint a (nálunk igencsak gyatra) zenés szórakoztatóipar „beemelése” a repertoárba. Természetesen, az igényes drámairodalom és korszerű játék kiszorításának árán. Mégsem tudom pusztán ezzel a kézenfekvő indoklással fölmenteni a színházak utóbbi évekbeli — szemlátomást megromló — művészi minőségét, ha nem is éppen hanyatlását. Mert e sorok írója makacsul hisz a közönségnevelésben. Igazán vonzó, ám igényes drámairodalmi repertoárral, a néző önazonosulási vágyára építve, önképének, helyzetéből fakadó belső kérdéseinek kivetítésére vállalkozva — áttekinthető, átütő erejű, ha úgy tetszik, érzelemmozgósító színrevitelek sorában — lassacskán teret nyernének a koncepciózus színházi műhelyek a jóféle közönség kinevelésére, megnyerésére. Való igaz, még ki se alakult a nézők természetes műfajhoz vagy adott színházhoz kötődő rétegződése. A kulturálatlan újjazdag nem CSEHOVRA kíváncsi, hacsak nem sikk egyik-másik színház premierjén megjelenni. Tódulnak a kétes minőségű zenés produkciókra? Lelkük rajta. De legyen nívós musicalszínházunk, amely óhajuknak eleget tesz. Ám a kispénzű diák és az úgynevezett középréteg színházjegyre spórolt pénzcsekjét ne legyen kénytelen elfecsérelni bulvárelőadásokra. Tudatosítsassék benne, hogy van érdeklődésének megfelelő választási lehetőség. És ne a lagymatag, ide-odakacsintó közepszer, a gombamód szaporodó musicalprodukciók jelentsék az alternatívát. De ehhez tehetség és tettekszség is kell. Mármost a színházak részéről.

PERSZE, NEM VAGYUNK NAIVAK: mindezt csakis a lehetőségeken belül képzeljük el. Tény, hogy megcsappant, illetve megszűnt a művészetek politikai szelepszerepe. Tagadhatatlan, hogy ezzel csökkent vonzerejük is. Nincs már szükség a kimondhatatlan tények és igazságok áttételes játékokban való közzétételére. És mégis, a kultúrszomjat a színházak által is föl kell kelteni az emberekben. Egyrészt a fiatalság igényességre nevelésével, másrészt, klasszikus mércékkel mérhető, kiváló előadások létrehozásával. Persze, ez nem megy a kényelmesség föladata nélkül. A gondolkodás, alkotás restségének leküzdése nélkül. Mert, mi tagadás, ezzel is szembesülünk. Csak körül kell nézni a színházak táján. Az a kritikus ugyanis, aki átlag évi kilencven előadást végigül —, mert úgy nem fogalmazhatok, hogy ebben az élvezetben van része —, jó esetben a két kezén, de leginkább az egyikén megszámolhatja, hány gondolatébresztő, élményszerű előadást látott, műfajtól, stílusirányzattól függetlenül. És hányat láthatott egy-két évtizeddel korábban. Ne áltassuk magunkat: igen, művészi válságban is van a színház. Annak ellenére, hogy az önáltatók azzal szoktak védekezni, hogy a kritikusok szerint mindig is válságban volt.

Bármely művészetnek, már ha be nem éri a tisztas ipar gyakorlatával, saját korát kell kifejeznie. Színházaink, kevés kivételtől, s inkább egyedi produkciótól eltekintve, nemigen „vádolhatók” azzal, hogy vállalnák ezt a hivatást. Legyen az hagyományos játékmód, vagy úgynevezett avantgárd, legfönnebb poros illusztrációk, vagy mesterkéltséggel, önmutogató, öncélú utalások esnek a tulajdonképpeni „természetnek való tükröt tartás” helyett. Vajon miért vonzotta az Erzsébet-kori közönséget saját korának viszonylatrendszerére Shakespeare drámáiban? Vagy a Napkirály alattvalóit MOLIÈRE komédiáiban? És miért marad távol a magyar publikum a ma égető kérdéseire utaló műves klasszikusoktól, vagy a jelenkori magyar dráma létünket boncolgató, ecsetelő kísérleteitől? Minden bizonnyal része van ebben az áhított élmény elmaradásának. A karzat és a zsöllye koronként egyként méltányolta a remekműveket, a színpadi értékeket. Miért ne lehetne „kitapogatni” e „keresletet” a drámai műfaj „eladására”? Túl sok erőfeszítéssel járna? Nem szólva a nyilvánvaló tehetségről a mindenben eluralkodó középszerűség helyett, és az érdekösszefonódások elsöpréséről... Ehhez persze igazi korszerű drámákra, jó társulatokra, mindenre érzékeny rendezőkre, színészekre lenne szükség. Nem tagadhatjuk, hogy ilyenek igenis léteznek. De többnyire szét-szórva, alkalmi kezdeményezésekre korátóva, vagy színházi műhely híján — kivált, drámaírók esetében — társulatok nélkül „pendlizve”... Való igaz, akadnak „művészileg tőkeerős” színházak is, ám az utóbbi években a kifáradás jeleit mutatják. S az újonnan alakult társulatok, ezernyi gonddal küszködve, a pályakezdés keserves vajúdjában nem igazolták még reményeinket, nem kerekedtek fölibe deklarált törekvéseik nyomán kelt elvárásainknak. Túlságosan is emlékeztetnek a nagy múltú színházak színvonalbeli ingadozására, tendenciáira vagy éppen bizonytalan kimenetelű útkereséseire. Persze, a reményt nem adhatjuk föl: előbb-utóbb talán magukra találnak.

A MAGYAR SZÍNHÁZTÖRTÉNELMI okok folytán, a Monarchia asszimiláló törkevései ellenében, de egyéb mintá híján, mégis csak annak esztétikai hatása alatt „kapott lábra”. Európai viszonylatban meglehetősen későn, a kallódó, gyakorta leigázott kisenépek sorsát osztva. Színháztörténeti szakaszait tekintve, majd hogyan mindmáig a hajdani osztrák színházeszmények folyamatossága „mentén” gyarapodott. A romantikus pátoszt lassacskán fölváltotta a naturalizmus, a két világháború közt úrrá lett a csaknem leküzdhetetlen társalgási stílus, majd a Sztanyiszlavszkij fémjelezte orosz realizmus üdvözült — mindenkor óvatosan kikerülve az Európa-szerte kisarjadt igényes avantgárd irányzatokat, melyek szervesen beépültek a művészetek, így a színház történetébe is. Gondoljuk csak el, hol tartana a pikktúra az életében kiátkozott, holtában ünnepeelt VAN GOGH nélkül? Vagy az impresszionisták, később az orosz avantgárd, CHAGALL, MALEVICS, EL LISZICKIJ és mások nélkül, hogy PICASSO, LÉGER, BRAQUE és társaik műveiről ne is szóljunk. Hogyan fogadná a szakma, vagy az értő közönség, ha valaki manapság MUNKÁCSY MIHÁLY modorában festene, s ha tudomást sem vettünk volna CSONTVÁRYRÓL? Miért hát a makacs megrögzöttség a szellemileg rest, csupán illusztratív, mondhatni pusztán „szövegértelmező-felmondó”, földhöz ragadt realizmushoz? Mert ez is visszahúzó erőként gátolta a kor követelményeivel lépést tartó, kihívásaival farkasszemet néző, gondolatébresztő, érzelemmozgósító színművészet általános kialakulását Magyarföldön. Nem, korántsem a „lila”, agyonspekulált színpadi leleményekre gondolok, amikből, sajna, másik végletként szintén részesülünk, s amely elijeszti a publikumot mindennemű megújulás elfogadásától. A belülről fakadó, tehetségben fogant kifejező erőt hiányolom, amely szétfeszíti a kiüresedett színpadi sémákat, tartalommal helyettesíti a közhelyszerű megoldásokat, friss szemlélettel söpri el a semmitmondó rutint — mindezt a darabbeli gondolatok, s a rendezői világkép minél szuggesztívebb tolmácsolása érdekében, legyen ilyen vagy amolyan stílusú, indíttatású a produkció, az adott előadás.

A magyar színháztörténetben sajnálatosan háttérbe szorult a játéköröm, a játékban fogalmazott érzés vagy gondolat, de bizony a metaforikus színháztörténet is, mely a kelet-európai „kemény” diktatúrák nyomorította színházaknak (és hálás, üzenet-értő közönségüknek) „gyógyírként” olyannyira jót tett. Kifejezőerejüket, célratoró színpadi eszközeiket gyarapította, csiszolta. Igen, ahhoz, hogy élményszerűvé nőjön egy előadás, a színészen „be kell indulnia” a maximális testi, gesztusbeli kommunikáló készségnek. Hogy a néző szinte szavak nélkül is értse a helyzet drámaiságát, hogy egyetlen fölös, rutinos taglejtés nélkül is megérezze a belső izzást, indulatáramlást. A megrendülést manapság — megannyi elunt áldinamizmus, trükk, agyondíszletezés, műtevékenység helyett — sokkal több eséllyel váltja ki, teszem azt, a puritán, a cselekmény lényegére összpontosító rendezés. Amivel a középszer bizony örökösén adós marad. Ahhoz, hogy a mű gondolata fölerősítve eljusson a nézőhöz, empátia,

ugyanakkor önálló rendezői világgép és megfelelő alkotócsoport „szűrőjére” van szükség, mely a látvány és a játék egybehangolt közvetítése révén a lélek legfogékonyabb (s remélhetőleg, legnemezebb) húrjait érinti meg a nézőben.

ESZMEFUTTATÁSOM JELLEGENÉL FOGVA mindeddig a honi színjátszás általános gondjairól elmélkedtem. Persze, mindez nem értendő egységesen valamennyi színházra. Társulati összetételük, múltjuk, művészi céljaik, minőségük, közönségvonzatuk sokfélesége okán sem.

Annyi azonban bizonyos, hogy (kivált, az ún. művész-színházak esetében) meghatározó erővel alakította profiljukat a közelmúlt. Mert akkor, amikor a napi pártpolitikához, a marxista ideológiához való tematikai csatlakozást egyenesen megkövetelte az ötvenes évek politikai hatalma — csodaszámba ment, hogy némely jeles rendezők bátorsága folytán mégiscsak születtek torokszorító, klasszikus produkciók, melyeknek „áthallását” az ügyeletes „fülek” nem érzékelték, ám annál inkább honorálta a publikum. Ilyen színháztörténeti esemény NÉMETH LÁSZLÓ *Galilei*-bemutatója az '56-os forradalom előestéjén, a Nemzeti Színházban.

A tragikus letargiából ébredő nemzet, a drámairodalmi és színpadi sematizmus béklyóit is letörve, történelmi önvizsgálatba fogott. S egyes színházak kitárták kapuikat Németh László, ILLYÉS GYULA, a groteszkkal kacérkodó WEÖRES SÁNDOR, és FEJES ENDRE, SARKADI IMRE, HUBAY MIKLÓS, CSURKA ISTVÁN, GÖRGEY GÁBOR színjátszéi előtt. Színházművészeti fordulatot hoztak ÖRKÉNY ISTVÁN groteszk darabjai is. Rendezők a kor s a közelmúlt felelős szembesítésével váltottak ki színpadi izgalmat. Később, az anyaországi szerzők darabjain kívül elismerésben részesül PÁSKÁNDI GÉZA *Vendégsége*, melyet VÁRKONYI ZOLTÁN rendezésében korszaknyitóként emleget a korabeli sajtó. Majd SÜTŐ ANDRÁS: *Egy lócsiszár virágvasárnapja*, a kaposvári színházban, továbbá SZÉKELY JÁNOS: *Caligula helytartója* című történelmi játéka, a Gyulai Várszínházban, HARAG GYÖRGY legendás színrevitelében. Kaposvárott ZSÁMBÉKI GÁBOR, Szolnokon SZÉKELY GÁBOR döngeti a kapukat. A drámai gondolat színpadi érvényesítésének újabb eszközökkel való kifejezésmódját keresi az újabb rendezőnemzedék: SZÓKE ISTVÁN, ASCHER TAMÁS, VALLÓ PÉTER, IGLÓDI ISTVÁN, CSISZÁR IMRE, LÉNER PÉTER, ÁCS JÁNOS, GOTHÁR PÉTER, PAÁL ISTVÁN, SZIKORA JÁNOS, a kilencvenes években pedig a Romániából áttelepült, sajátos szemléletmódjával kiérlelt produkciókat teremtő TAUB JÁNOS.

Némi látásmód- és eszközbeli megújulást eredményezett a külföldi „nagy” előadások turnéja Budapesten. Bár a metaforákkal átszőtt, testi kifejezőerőben gyarapodó színművészet mégsem sarjadt ki mifelénk, mint mondjuk, a moszkvai Tagankában, vagy Krakóban, Varsóban, Prágában, Belgrádban és Bukarestben. A szomszédok fogékonyosságát, rugalmasságát, kifejező erejük fokozódását paradox módon elősegítette a keményebb kulturális diktatúra bumeráng-effektusa.

SZÍN-MŰVÉSZETÜNK JELENLEGI ÁLLAPOTA szorosán kötődik e fönt vázolt, korábbi időszak felemás eredményeihez. Közhelyszámba megy, hogy a kaposvári színház évtizedeken át jobban kihallotta a kor szavát, mint a legtöbb fővárosi társulat, s az is, hogy a Katona József Színház erős csapatként, magas minőségi követelményeknek eleget téve nevelte ki a maga közönségét, s az Európai Színházak Uniójának tagjaként, meg annak előtte is járta a világot. A kifáradás jelei azonban rajtuk is megmutatkoznak. Hajdani szuggesztív előadásait — *A manó*, *Catullus*, *A három nővér*, *Übü király*, *Coriolanus*, *A revizor* stb. — lankadtabb produkciók váltották föl, a társulat mintha elvesztette volna korábbi önmagát. Tematikai és stílári szibonytalanság lett úrrá rajta. A *Ma este improvizálunk* című PIRANDELLO-átdolgozás frissességének ellenére üres a *Szentivánéji álom* tartalmatlan formalizmusa, *A fősvény* felemás, erőltetettnek ható „újragondolása”. Jeles színészei távozásával nyilván nagy vérveszteség érte a színházat. Hiányérzetet mégis inkább a művészi tétovaság kelt bennünk.

A Katona József Színházzal rokon törekvések folytatójaként mutatkozott be az Új Színház, SZÉKELY GÁBOR vezetésével. Márcsak annál fogva is, hogy társulatának java épp a Katonából jött át, hajdani rendezője hívására. És mindkét színház jobbra fiatalokkal, ha nem éppen pályakezdő színészekkel egészült ki, aminek hosszú távon remélhetőleg meg is lesz a foganatja, de eddig inkább az éretlenség, tapasztalatlanság irányában hatott. Székely, szemlátomást konok pedagógiai meggyőződésből, kezdőkre bizta első évadjuk három előadását. (*Csongor és Tünde*; *Homburg hercege*; *A patika*) Persze, vitatható az eredmény. A tiszteletre méltó törekvés még nem rajzolja ki a határozott jövőképet, sem a rendezőkét, sem a színházét. Erőteljesebb, expresszívabb játékmód rajzolódik ki viszont BRECHT: *Jó embert keresünk* című művének előadásában. S a rég várt Székely Gábor-rendezés, a *Don Juan* nem lépte túl alkotójának árnyékát, akinek nevéhez hajdan sokkal szuggesztívebb előadások fűződtek.

A szakma folyamatos türelmetlensége, elégedetlensége, olykor épp gáncsoskodása kísérte a Művész Színház két évadját, melynek igazgatásába, okkal, ok nélkül, végül is belebukott TÖRŐCSIK MARI. Holott a magyar színjátszás színe-virága szerződött az új társulathoz. Az „álomcsapat” egymástól merőben különböző rendezők keze alatt nemigen kovácsolódott össze. A jó repertoár, a megcélzott művészi minőség, s a kitűnő társulat ellenére művészeti törekvéseiket, profiljukat körvonalazni szinte lehetetlen. Nehezen kerültek egyazon hullámhosszra Taub János *Koldusoperájának* stilizált persziflázsában, eljelentéktelenedtek az *Üvöltő szelekben*; kimagasló előadást nyújtottak — az érthetetlenül letaglózó bírálatoktól függetlenül — a *Szajkosárban*, bravúros teljesítményt nyújtott DARVAS, GARAS és IGLÓDI a különben zavaros szemléletű *Godot-ra várva*-produkcióban; nemigen lelték helyüket a színészek VLAD MUGUR merőben szokatlan jelrendszerű *Vízkeresztjében* és *A hazugban*. Itt is a magyar színművészet tehetetlensége, jobb esetben bizonytalansága mutatkozik meg a korszerű, tartalmas, gondolathordozó színpadi kifejezőeszközök birtoklásában.

A Budapesti Kamaraszínház stúdiószínpadai ezzel szemben reményre jogosítottak. A Károly körüti parányi termekben megengedhették maguknak a szellemi szabadság és a színházművészeti kísérletezés párosítását — anélkül, hogy „lila ködökbe” fúltak volna. Ilyen produkciókat fogant a *Leonce és Lena* (ESZENYI ENIKÓ rendezésében), *RUSZT JÓZSEF II. Edwardja*, a *De Sade márkié* és a *Ványa bácsi* (CSISZÁR IMRE rendezései), az *Oleanna* (DEÁK KRISZTINA színrevitelében). Lehetőséget minderre talán a Józsefvárosban népszerű előadásokkal szerzett anyagiak adtak.

A Vígszínház halad tovább a maga ún. társalgási stílusban fogant játékmódja mentén, leszámítva néhány előrelépést, mint az *Oidipusz* (ha kissé erőltetett is a stilizáció), a *West Side Story* és az *Össztánc* mozgásművészeti bravúrja, mely tartalmat is kínált, vagy Taub puritánul célratoró *Szent Johannája*.

A Madách Színházat annyira elárasztotta a musical és a kommersz, hogy a rangosabb darabok előadását is sajnálatosan lehúzza az igénytelenebb színházszemlélet. Vajon mikor „bújik vissza bőrébe”, a *Csiksmolyói passió*, vagy DÜRRENMATT: *János királyának* dús tehetségű rendezője, KERÉNYI IMRE — a jelenlegi igazgató?

ÉS A GORDIUSZI CSOMÓ: A NEMZETI SZÍNHÁZ. Tekintélyes múltjával, hajdani presztízsével, politikai csatározások metszéspontján — átokként hordozza magán különleges státusát. E néhány sorban nincs mód az ún. „kritikusi blokádnak” taglalására (s helyénvalónak sem találok), melyet a társulat nem minden ok nélkül a szakbírálat s a hatalom szemére vet. Vannak bővíben, akik megkérdőjelezzik elhivatottságát a nemzeti drámairodalom ébrentartásában, a klasszikusok s a kortárs magyar művek élenjáró bemutatásában. Holott épp e nemes törekvések írhatók a javára, no meg a repertoár igényességének, sokszínűségének célul tűzése. Ellene szól azonban (az igazgatócserék során halmozódó) heterogén társulat, a színészvilág legendás nagyjaitól a tucatszínészekig. Rontja a színvonalat a rendezői folytonosság, illetve a fölfrissülés évek, ha nem évtizedek óta húzódó hiánya. A meghívott rendezők többnyire kitértek az igazgatóság fölkérései elől, a vállalkozók pedig felemás eredménnyel dolgoztak. Részben önhibájukból, részben a társulat merevsége és szereposztási gondok miatt, s nem utolsó sorban a színház körül „megfagyott” légkör okán. Mi tagadás, igencsak ráfér a Nemzetire a művészi megújulás, hisz az előadások minősége sokszor valóban nem felel meg a korszerű követelményeknek. Tehetséges rendezők, jó társulatépítés nélkül nincs esély az előrelépésre. A nemzet színháza nem engedheti meg magának, hogy avitt legyen. Evégett történetek is itt-ott kísérletek: IVÁNKA CSABA rendezésében *A tanítónő*, Iglódi István *Szentivánéji álomja*, BODOLAY GÉZA *Úri murija*, s ide sorolnám a méltánytalanul agyoncsapott WAJDA-előadást, a *Mennyegzőt* is, a maga (kisebb szerepekben kirívó) megoldatlanságaival. Az új főrendezőre, bárki lenne is, a jó hagyományok, s a kor kihívásaival való színházművészeti szembesülés, egyszóval, a megújítás vár.

Tévedés ne essék, nem az ún. hagyományos játékmód ellen emelek kifogást!

NEM EJTETTEM SZÓT EZIDÁIG AZ ÚN. ALTERNATÍVOKRÓL. Holott világszerte hozzátartoznak immár a színházi palettához. Elsősorban a réteggözönség (kivált a fiatalok) igényét szolgálják ki, a maguk sajátos kifejező eszközeivel, szemléletmódjával. Nagy elődeik — például az amerikai Living Theater, az angol PETER BROOK világhírű kísérleti csapata Párizsban, vagy MNOUCHKINE utólérhetetlen színházi közössége, a Théâtre du Soleil a maga negyedszázados diadalúttal — a színházművészet csúcsteljesítményeit produkálták. Eredményeik beépültek az egyetemes színházművészet jelenébe, s gazdagították a produkciók javát. Nem idegen testként hatottak az egyes nemzeti színházművészetek organizmusában, hanem serkentőleg: ez utóbbiak vérkeringését frissítették föl. Hamis volna hát arra a konklúzióra jutni, hogy a magyar színjátszást meg kell óvni az efféle áramlatok hatásától (amennyiben „testidegen” elemeket hoznának), mint ahogyan mélységesen hamis az az álláspont is, hogy többé-kevésbé, vagy egy az egyben át kellene vennünk a nyugati mintát. Nem. A magunk (társadalmi, történelmi, kulturális) feltételeinek megfelelően kell megteremtenünk egy sajátos, ám korszerű színjátszást. Harag György, a legendás erdélyi előadások néhai rendezőjének szavaival élve, a szülőföld sajátosságait figyelembe véve kell megújítanunk — a kor követelményeinek parancsára — a színházművészetet. S ehhez igenis jobbnál jobb színészeink vannak. Legkevésbé sajnos a rendezőinkre támaszkodhatunk, akiknek csak töredéke mentes a rutin rozsdájától, vagy a mesterkélt agyszülemények és mutatványok riasztó különcködésétől. Áldatlan vállalkozás, megvallom, honi színjátszásunk megannyi komponensét, adott helyzetét latolgatni. Egész kultúránk mérgező megosztottságáról, szekértáborokról, érdekcsoportokról itt legalábbis érintőleg essék szó, ugyanis a színházak sem mentek e „nyavalyáktól”. Nem hagyja érintetlenül e kórság a drámaírók foglalkoztatását sem. Érezhető a „finom tartózkodás” bizonyos alkotóktól. Úgy tetszik, ahogy a lapoknak, a színházi műhelyeknek is megvannak a maguk csaknem kizárólagos favoritjai. Pedig az értékmentés soha nem volt fontosabb. A színházaknak — török-szakad — történelmi kötelességük a kortárs dráma átkos megosztottságtól független fölkarolása. Talán épp az új művek hatnak majd serkentőleg a színpadi eszközök megújítására is, ahogy annak idején, szemtanúként vallhatom, Harag György utánoszthatatlanul puritán, expresszív, erdélyi magyar színházművészete is a hazai drámák színpadra segítése közben kelt életre. Elsőként Páskándi Géza korszaknyitó *Tornyot választok* című, igencsak „áthallásos” történelmi drámájának kolozsvári ősbemutatójával. S ha már itt tartunk, nem állom meg, hogy szóvá ne tegyem, a többkötetes drámai életmű birtokosának, a nemrégiben elhunyt, Páskándinak két évtizedes magyarországi munkálkodása során meglehetősen vékonyka szelet jutott a kortárs drámaíróknak kijáró figyelemből: legjobb, legigazabb művei bemutatlanok maradtak, s ha mégis rájuk kapott valaki,

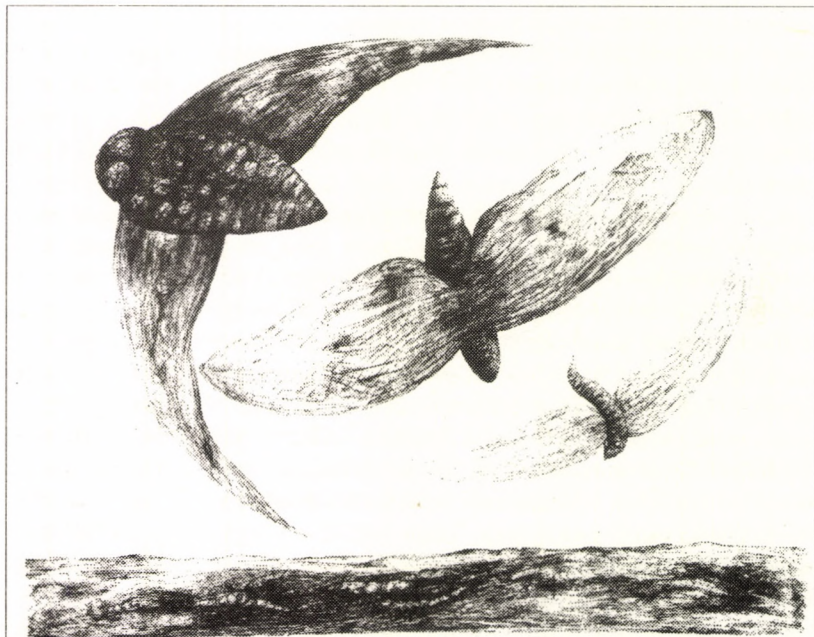
a kevésbé „tömény”, kevésbé korszerű darabjait választotta. Nem kerültek közönség elé abszurdjai, vagy újabb történelmi drámái. Holott egyetemes érvényű, gondolatgazdag színjátékai európai mércével mérhetők. S persze, sorolhatnám a példákat. Sorolhatnám az érdektelenül színre kerülő művek, szerzők nevét is...

Hadd vessem itt közbe CZÍMER JÓZSEF, a tekintélyes dramaturg megállapítását, melyet a minap interjúban fejtett ki nekem:

„... a fiatal írók kissé alacsonyra teszik a mércét maguknak. Nem annyira minőségben, mint inkább szemléletmódban. Igazi nagy dráma ugyanis akkor születik, amikor az író sorskérdéseket vet föl... Arra a dramaturgiai szempontra utalok, hogy a szereplők drámája önmaguk számára élet-halál kérdés. Még Molière-nél is a figura sorsa dől el azon, hogy megnyeri-e a küzdelmét vagy sem... A lakás-megoldatlanságról, s hasonló, mulékony gondokról nemigen lehet drámai igényű művet írni, s ennek nemegyszer tanúi voltunk. Azt csak remélem, hogy ha a színházak magasabbra teszik majd a mércét, akkor ugyanazok az alkotók sokkal értékesebb drámát teremtenek.” (*Új Magyarország*, 1995. III. 21.)

MONDHATNÁK NÉMELYEK AZT IS, mindig így volt e világi élet: KATONA *Bánk bán*-jától FÜST MILÁN visszautasított drámáiig. De nem sáfárkodhatnánk már egyszer jobban értékeinkkel?! Amikor amúgy is veszélyben a kultúra sorsa — nem tehetnénk többet érte magunk, mindnyájan, közösen, s egyben egymásért, s a jövőért is?!

METZ KATALIN

ROGER LOEWIG: ROVAROK

HATALMI SZÖGFÜGGVÉNYEK A TÁVOL-KELETEN

EGYSZER VOLT, HOL NEM VOLT, amikor az amerikaiak a kínaiakat a vörös csillagos sárga veszedelem, a kínaiak az amerikaiakat a fasiszta imperializmus elszánt képviselőinek minősítették, amikor az oroszok és a kínaiak együtt támogatták a vietnamiakat az amerikaiakkal szemben, majd amikor az oroszok és kínaiak összecsaptak egymással az Usszuri folyónál, a kínaiak pedig támadást intéztek Vietnam ellen, és Kambodzsában a vörös khmereket segítették a vietnamiakkal szemben, amikor Kína és Vietnam ellenében megalakult az ASEAN, a délkelet-ázsiai nemzetek szövetsége, majd jött 1972, amikor az amerikaiak kibékültek mind az oroszokkal, mind a kínaiakkal és igyekeztek saját érdekükben kijátszani az egyiket a másik ellen.

Most, 1995 nyarán a távolkeleti sokszög újabb alakzatot vett fel, a főszereplők — Amerika, Kína, Oroszország, Japán — mellett újabbak léptek a színre: Vietnam, a két Korea, Tajvan, valamint az ASEAN-partnerek — Indonézia, Szingapur, Brunei (Borneó), Malajzia, Thaiföld — és érdekeiknek megfelelően átcsoportosították kapcsolattrendszerüket.

Miközben Európa egyre mélyebbre süllyed a boszniai háború ingoványába és az Egyesült Államok semmiféle hajlandóságot nem mutat az ügyek rendezésére, figyelmét mindinkább a Távol-Keletre irányítja, ahol az ezredforduló jelentős döntései és változásai érlelődnek.

A felek óvatosan méregetik egymást. Az amerikai-kínai kapcsolatok gyorsan fejlődtek 1972 után, de a tizenhét éves barátkozásnak véget vetett a Tienanmen-téri vérengzés? 1989-ben. Azóta Washington politikája állandóan ingadozik a Kína nyújtotta óriási gazdasági lehetőségek, valamint a politikai demokrácia és az emberi jogok követelése között. Jelenleg több rétegű diplomáciai feszültség is zavarja a viszonyt, mindkét ország visszahívta nagykövetét.

Újabb bonyodalmat okozott HARRY WU ügye. Az emberjogi aktivista tizenkilenc évet töltött a kínai börtönökben. Kiszabadulása után amerikai állampolgár lett, s idén június 19-én egy félreeső határállomáson érkezett Kínába, azt híven, hogy nem akad fenn a vizsgálaton. Azonban rajtavesztett, s most kémkedés gyanújával tartják fogságban.

A látványos gazdasági fejlődés során megerősödött Kína nemegyszer mint regionális szuperhatalom lép már fel, így elfoglalt

néhányat a Brunei és a Fülöp-szigetek között fekvő Spartly-szigetekből, ami már — a korábban Vietnamból elragadott Paracel-szigetekkel együtt — szinte teljes ellenőrzést biztosít számára a Dél-kínai tengeren. A Japántól és Koreától Dél-Ázsiába vezető rendkívül forgalmas hajóúton bonyolódik le a távol-keleti kereskedelem nagy része. Az amerikai kongresszusban „agresszióknak” minősítették a kínai lépést, ami nyilván nem fog segíteni abban, hogy Kínának megadják a legnagyobb kedvezményt az amerikai piacon. Washington már egy éve állandóan kifogásolja, hogy Kína a legfejlettebb technológiát képező rakétaalkatrészeket szállítja Iránnak és Pakisztánnak. Kína felvételre jelentkezett a WTO-ba, a Világkereskedelmi Szervezetbe, de az amerikai ellenállás miatt tagsága még függőben van.

Ilyen légkörben történt aztán, hogy Washington először fogadta államfóként Tajvan elnökét, LI TENG-HUI-t, ami érthetően arculcsapásként hatott Pekingre. A kínai sajtókommentárok szerint „a két ország viszonya veszélyzónába került”, egy amerikai Kína-szakértő pedig érthetetlennek tartja, hogy az USA „miért akar ellenségévé tenni egy olyan országot, amely a 21. században szuperhatalom lesz?” Nem is olyan régen, a 70-es és 80-as években a kínaiak engedélyezték, hogy a Szovjetunióval határos Szincsiáng tartományban amerikai megfigyelő állomásokat telepítsenek a szovjet katonai mozgások észlelésére. Most pedig Washington olyan személyt akar kinevezni nagykövetségbe Pekingbe, aki közismert Tajvan-barát.

A feszültség egy olyan időszakban éleződött ki, amikor Kínában már megindult az utódlási küzdelem TENG HSZIAO-PING pozíciójáért és befolyásáért, s egyetlen számbajöhető kínai vezető sem engedheti meg magának a „gyengeség” látszatát. Az USA-ban jövőre pedig választások lesznek, s az eddigi demokratapárti kormánnyal ellentétben a kongresszus mindkét háza a Kínával szemben kemény vonalat követelő republikánuspárti ellenőrzés alatt van.

ASZOVJETUNIÓ SZÉTHULLÁSA UTÁN nagyfokú bizonytalanság lett úrrá az oroszok, illetve a FÁK Kína-politikáján. Amint azonban Moszkva visszatért Európában a nagyhatalmi politizáláshoz, így történt ez Oroszország és Kína kapcsolataiban is. A változás látványos eleme volt KOZIRJEV orosz külügyminiszter és GRACSOV védelmi miniszter pekingi látogatása. Mindkettőjüket kitüntető szívélyességgel fogadták a kínai fővárosban. Hasonlóképpen LI PENG miniszterelnököt és CSIANG CÖ-MIN államelnököt Oroszországban. Vajon mi következik a jeges fuvallatokat árasztó hosszú, harmincöt-estendős korszak után? Az érdekvonalak érzékelhetően kirajzolódnak. Oroszországnak, amikor nyugati határainál a NATO kiszélesítésének lehetőségével kell szembenéznie, nagyon is érdekében áll a távol-keleti nagy szomszédal való kapcsolatok javítása. Kínának hasonlóképpen politikailag-diplomáciailag biztosítania kell „hátát” az Egyesült Államokkal folytatott vitában. Oroszország emellett jelentős szerepet játszhat a kínai hadsereg fegyverzetének modernizálásában, mivel 1989 után gyakorlatilag leállt az amerikai-kínai űrtechnikai-úrtechnológiai együttműködés. Kína Gracsov látogatása alkal-

mával hosszú listát állított össze a vásárolandó fegyverekről és technológiáról, s az oroszok tudatában vannak, hogy Kína évente 30 milliárd dollárt költ fegyverkezésre (legalábbis a hivatalos adatok szerint). Az újkeletű barátkozás mögött azonban továbbra is ott sötétlenek a régi geostratégiai ellentétek. Az oroszok ismerik azokat a kínai térképeket, amelyek nagyjából egymillió négyzetkilométernyi szibériai területet jeleznek kínai követelésként, s ezért a kínai hadsereg felfegyverzését csak korlátozottan akarják támogatni. Jelenleg viszont a nemzetközi politikai együttműködés már kialakult olyan kérdésekben, mint Irak, Irán vagy Kis-Jugoszlávia.

Pekingnek jól jön az orosz adu a Tokióval fenntartott, meglehetősen különös viszonyban is. Japán félelmetes gazdasági-katonai-politikai vetélytársat lát Kínában, s hozzátehetjük, nem alaptalanul. Hiszen ha az egyik távol-keleti „kis tigris”, Hongkong rövidesen visszatér Kínához, óriási korszerű kapacitással erősödik a kínai gazdaság. Máris folyik Kína és Japán között a versengés a sokak szerint belátható időn belül megvalósuló egységes Korea befolyásolásáért. Szóul épp úgy próbál egyensúlyozni és felkészülni a jövőre, mint Phenjan, amely az amerikai kapcsolatok rendezésének küszöbén áll. Japán számára állandó nagy kérdés az amerikai piac és a világméretű, nagyrészt amerikai ellenőrzés alatt álló pénzügyi szolgáltató- és bankrendszer. Az amerikai-japán autóalkatrész-háborúban annyi már történt, hogy három nagy japán autógyár, a Toyota, a Nissan és a Mitsubishi jelentősen növelte vásárlásait az Egyesült Államokban.

A távol-keleti fejlemények mellett Kína növekvő érdeklődést tanúsít Európa, különösképp az Európai Unió iránt. Július első dekádjában nálunk járt Csiang Cö-min kínai államfő. A szinte korlátlan kínai piac feltételei között esetleg sokat is jelenthet az a kijelentés, amely szerint „azonos feltételek mellett Kína és Magyarország kölcsönös elsőbbséget biztosít egymásnak a gazdasági kapcsolatokban”. A jellegzetes kínai udvariassági szöveg („Szívünk közel van egymáshoz”) természetesen jó hatást keltett nálunk, de nem vált világhíressé, hogy a kétoldalú kereskedelemben mutatkozó hatalmas magyar deficit miképp lesz csökkenthető. Pedig a kínai elnök távlatában is jelentős üzletet kötött Németországgal. A német nagyvállalatok mintegy 4 milliárd márka értékben szállítanak Kínának, s a Mercedes Benz épít autógyárat a távol-keleti országban, kiütve így a két amerikai óriást, a Chryslert és a Fordot.

HÚSZ ÉVVEL A SAIGONI VERESÉG UTÁN, a még mindig létező Vietnám-szindróma ellenére az Egyesült Államok elérkezettnek látta az időt, hogy rendezze kapcsolatait az egykori ellenséggel. CLINTON elnök 1995. július 18-án, a Fehér Házban a kongresszusi vezetők, a fegyvernemek tábornokai és a veteránok képviselői előtt mondott beszédében kijelentette, hogy az Egyesült Államok teljes diplomáciai elismerésben részesíti Vietnámot és nagykövetet küld Hanoiba. WARREN CHRISTOPHER külügyminiszter pedig még augusztusban ellátogat a dél-kelet-ázsiai országba. A térség országai üdvözölték az amerikai lépést, helyeslően nyilatkoztak Pekingben,

Tokióban és Moszkvában is. VO VAN KIET vietnami miniszterelnök szerint az amerikai döntés összhangban áll a korszak fejlődési tendenciáival. Hozzátette azonban, hogy a kapcsolatok normalizálása nem módosítja az ország politikai rendszerét. Az amerikai döntés mögött félreérthetetlenül felismerhetők a gazdasági megfontolások, hiszen Vietnam dél-koreai, japán, tajvani és nyugat-európai segítséggel máris Kínához hasonlóan a gyors fejlődés útjára lépett. De még fontosabb a két ország érdekazonossága a kínai tervek korlátozásában. Vietnam emellett rövidesen tagja lesz az ASEAN-nak.

Így változnak a hatalmi szögfüggvények a Távols-Keleten.

PETHÓ TIBOR

ERNST LUDWIG: KIRCHNER INTERIEUR II.
(TUS, NÁDTOLL, 33,5 x 28,5 cm, 1911)

SUMMARIES

TIBOR RÁSZLAI, cultural historian, Budapest. *Europe in Esztergom*. The foreign policy considerations and the domestic background behind the marriage of ST. STEPHEN, first king of Hungary (1000-1038) and GISELLA OF BAVARIA.

LÁSZLÓ ZÁBORI, politologist, Budapest. *Conservatism and Capitalism*. A strict neoliberal critique of deviations from the pure free market approach to reform.

GERGELY EGEDY, politologist, School of Public Administration, Budapest. *A Market Economy — But What Kind?* A response to László Zábori's piece argues that local traditions and values and a social sensitivity are indispensable in carrying out the present transition in East Central Europe as they were elsewhere in the world.

GABRIELLA HEDRI-IZIK, Professor at the Budapest University of Economics. *A wider View of Economic Policy*. A rejoinder to JÓZSEF KINDLER's article in our June issue, emphasizing local possibilities and the environmental situation as against narrow theoretical approaches.

First World War Memoir of an Unknown Soldier. Second part. Fragments from a diary of action on the Russian front and of a Russian camp of prisoners of war by an unknown Hungarian soldier from Transylvania.

GYÖRGY SZEGŐ, art critic, Budapest. *An Introduction to Új Művészet*. In an interview with PÉTER SINKOVITS, editor-in-chief of Hungary's leading art review, the first four years are assessed, as well as the changed art scene.

An Evening Question. In our new series three interviews are printed from the program of Duna Television, the Hungarian satellite channel. The interviewed are ENDRE GYÖKÖSSY, pastor and psychotherapist, RUDOLF ANDORKA, President of the Budapest University of Economics, and FRANÇOIS NICOUILLAUD, Ambassador of the French Republic to Hungary.

PÉTER MARCZELL, economist, Geneva, Switzerland. *What Sort of a Minority Rheto-Romans are?* A case study of the peculiarities of a minority community, and its legal situation in Europe's oldest multicultural republic, Switzerland.

PÉTER SNEÉ, film critic, Budapest. *Ervin Csizmadia's History of the Hungarian Opposition*. In a meticulous review of the new book, Sneé criticizes the way in which the samizdat opposition of the Seventies and Eighties is being made to appear as the sole opposition movement in Communist Hungary.

KATALIN METZ, drama critic, Budapest. *Landscape After Theatre*. In a survey of the past season, the lack of edge of originality, the general unrelatedness of present-day Hungarian theatre comes under examination.

TIBOR PETHŐ, Chairman of the Board, *Magyar Nemzet* daily, Budapest. Our foreign policy columnist takes a look at the intricate power relationships in the Far East.

INHALT

TIBOR RÁSZLAI, Kulturhistoriker, Budapest: *Europa in Esztergom*. Die außenpolitischen Hinsichten der Heirat des ersten ungarischen Königs, SANKT STEPHANS (1000-1038) mit GISELLA AUS BAYERN.

LÁSZLÓ ZÁBORI, Politologe, Budapest: *Konservatismus und Kapitalismus*. Neoliberalische Kritik aller Abweichungen vom Freimarkt-System.

GERGELY EGEDY, Politologe, Budapest: *Marktwirtschaft — aber was für eine?* Bemerkungen zum Aufsatz von László Zábori welche die Bedeutung der örtlichen Traditionen und Werte betonen.

GABRIELLA HEDRI-IZIK, Ökonom, Universitätsprofessor, Budapest: *Bemerkungen zum Aufsatz von József Kindler* (veröffentlicht in unserer Juni-Nummer).

Erinnerungen eines unbekanntes siebenbürgischen Soldatens über den I. Weltkrieg, über die Kämpfe und über die kriegsgefangenen Lager in Rußland. II. Teil.

GYÖRGY SZEGŐ, Kunsthistoriker, Budapest: *Die Zeitschrift Új Művészet (Neue Kunst) stellt sich vor*. Ein Gespräch mit Chefredakteur PÉTER SINKOVITS.

Drei Interviews aus dem Programm Abendfrage des DUNA Fernsehsenders, des ungarischen sateliten Kanals. Gefragt sind: RUDOLF ANDORKA, Rektor der Ökonomischen Universität von Budapest, ENDRE GYÖKÖSSY, Theolog und Psycholog und FRANÇOIS NICOUILLAUD, Botschafter der Französischen Republik in Ungarn.

PÉTER MARCZELL, Ökonom, Genf, Schweiz: *Was für Minderheiten sind die schweizerischen Rätromanen?* — ihre Lage und die Chancen ihrer Erhaltung.

PÉTER SNEÉ, Filmästhet, Budapest: *Die ungarische demokratische Opposition (1968-1988) veröffentlicht von Ervin Csizmadia*. Kritik der Einseitigkeit und Subjektivität dieser Geschichte der antikommunistischen Opposition.

KATALIN METZ, Theaterkritikerin, Budapest: *Posttheatralische Landschaft*. Ein Überblick der ungarischen Theatervorführungen der vergangenen Saison.

TIBOR PETHŐ, Vorsitzender des Redaktionsausschusses des Tageblattes *Magyar Nemzet*, Budapest, *Machtbeziehungen im Fernen Osten*.

SOMMAIRE

TIBOR RÁSZLAI, historien de la culture, Budapest. *L'Europe à Esztergom*. La motivation d'ordre politique extérieure et l'arrière-scène domestique du mariage de SAINT ÉTIENNE, premier roi de Hongrie (1000-1038) avec GISELE DE BAVARIE.

LÁSZLÓ ZÁBORI, politologue, Budapest. *Conservatisme et Capitalisme*. Une sévère critique néo-libérale adressée contre les réformes qui prennent un écart par rapport à la conception pure de l'économie du marché.

GERGELY EGEDY, politologue, Haute École de l'Administration, Budapest. *Une économie du marché — mais de quelle sorte?* Dans sa réponse à l'article de M. LÁSZLÓ ZÁBORI, l'auteur tire l'argument des traditions et valeurs locales et d'une sensibilité sociale en tant que conditions indispensables pour mener à bien la transition actuelle en Europe Centrale et de l'Est, tout comme c'était le cas ailleurs dans le monde également.

GABRIELLA HEDRI-IZIK, Professeur à l'Université des Sciences Économiques, Budapest. *Un panorama plus large de politique économique*. Une contribution à l'étude de M. JÓZSEF KINDLER parue dans le numéro de juin de notre revue, elle souligne l'importance des possibilités locales et celle des données de l'environnement, et met en question une approche théorique rigoureuse.

Les mémoires d'un soldat inconnu de la Première Guerre Mondiale. Seconde partie. Des fragments du journal d'un combattant anonyme, originaire de la Transylvanie, au front russe, qui a échoué dans un camp de prisonniers en Russie.

GYÖRGY SZEGŐ, architecte, critique d'art, Budapest. *La présentation du périodique Új Művészet*. Une interview avec PÉTER SINKOVITS, rédacteur en chef de la plus importante revue d'art de Hongrie, qui esquisse une vue d'ensemble des quatre premières années de la revue et des changements survenus depuis dans le monde de l'art.

La Question de la Soirée. Dans cette nouvelle série trois interviews ont été reprises du programme de la Duna Télévision, la chaîne hongroise par satellite. Les personnes questionnées sont ENDRE GYÖKÖSSY, pasteur et psychothérapeute, RUDOLF ANDORKA, Recteur de l'Université des Sciences Économiques et FRANÇOIS NICOLLAUD, Ambassadeur de la République Française en Hongrie.

PÉTER MARCZELL, économiste, Genève, Suisse. *Les Rhéto-Romains, sont-ils une minorité?* Une étude de cas examinant les particularités d'une communauté minoritaire, et sa situation légale, dans la plus vieille république multiculturelle, la Suisse.

PÉTER SNEÉ, critique de cinéma, Budapest. *L'histoire de l'opposition hongroise par Ervin Csizmadia*. Dans son revue du livre en question, Snée reproche de façon scrupuleuse à l'auteur de présenter la littérature samizdat

des années soixante-dix et quatre-vingt comme le seul mouvement d'opposition dans la Hongrie communiste.

KATALIN METZ, critique de théâtre, Budapest. *Paysage après théâtre*. Dans une revue de la saison théâtrale passée l'auteur parle du manque d'originalité, de la généralisation uniforme du théâtre hongrois de nos jours.

TIBOR PETHŐ, Président du Comité de Rédaction du quotidien *Magyar Nemzet*, Budapest. Notre chroniqueur de politique étrangère jette un regard sur les changements des relations du pouvoir à l'Extrême Orient.

Atelier

Budapest V., Piarista köz 1-3.; 1364 Pf. 107.;

Telefon: 266-3994, Fax: 266-5699

Felhívás

Jelentkezőket keresünk az 1995/96-os tanévben induló francia-magyar társadalomtudományi doktori előkészítőnkre, valamint akkreditálás alatt álló, történelmi tárgyú magyar doktori programunkra („Társadalomtörténet. Az Annales Iskola szemlélete”). Utóbbinál a jelentkezés előzetes.

Az ATELIER Magyar-Francia Posztgraduális Műhely 1988 óta működik, az ELTE Bölcsészkarán. Feladata a doktorképzés és a magyar-francia társadalomtudományi kapcsolatok ápolása, koordinálása. Célja az interdiszciplináris jellegű társadalomtudományi kutatások támogatása, nemzetközi szereplésre alkalmas fiatal kutatók felkészítése.

Jelentős francia- és magyar nyelvű kiadványokból álló könyvtára, különleges szoftverekkel is ellátott számítógépes hálózata van, ingyenes francia nyelvórákat biztosít. Partnerünkkel, a párizsi École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS) közösen kialakított program szerint heti rendszerességgel szervezünk elméleti-módszertani szemináriumokat. Tanévenként tíz alkalommal, a programhoz kapcsolódva francia vendégprofesszorok adnak elő. Eddig több, mint húsz nemzetközi hírnevű előadót fogadtunk, köztük Jacques Revel, Roger Chartier, Herman Van Der Wee, Christiane Klapisch-Zuber, Maurice Aymard, Pierre Rosenvallon, André Burguière, Dominique Schnaper professzorokat.

1992 óta részesülünk TEMPUS-támogatásban, a jelenlegi 1998-ig tart. Ennek keretében most hat, októbertől már tíz hallgatónk készíti elő doktori disszertációját Párizsban.

Az egyéni doktori disszertációk felkért témavezetői: Bácskai Vera, H. Balázs Éva, Hofer Tamás, Gerő András, Granasztói György, Klaniczay Gábor, Kósa László, Némedi Dénes, Pajkossy Gábor, R. Várkonyi Ágnes professzorok. A közös szakmai programok irányítói: Benda Gyula, Granasztói György, Klaniczay Gábor, Rényi Ágnes, Sárkány Mihály. Az ATELIER vezetője: Granasztói György.

A jelentkezés további részleteiről szóban, írásban, telefonon felvilágosítást ad: Perlusz Katalin és Bozay Zsuzsa, az ATELIER címen, kedden és csütörtökön 10-től 13 óráig. Nyári szünet július 1. és szeptember 4. között.

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍTJÁK BUDAPESTEN:

Batthyány tér, metró; Frankel Leó utcai aluljáró; Flórián téri üzletközpont; Bécsi út 122-124.; Déli Pályaudvar, metró; Déli Pályaudvar, üzlet; Kosztolányi tér, Bukarest Étterem, lapüzlet; Újpest, Árpád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u. 6.; Petőfi S. u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri üzlet; Jászai Mari téri aluljáró; Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross téri üzlet; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-Zs. u. 76., közlönybolt; Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet; Árpád-híd, metró; Móricz Zs. körtér, 6-os villamos indulási oldala; 114. postahivatal; Moszkva tér (Gomba); Örs vezér tere (Sugár).

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ KÖNYVESBOLTOK:

BUDAPESTEN:

ATLANTISZ KÖNYVSZIGET	V., Piarista köz 1.
B.PEST SZÉKESFŐVÁROS KÖNYVESHÁZ	VI., Király u.50.
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ	VII., Rákóczi út 14.
ÍRÓK BOLTJA	VI., Andrássy út 45.
LITEA KÖNYVESBOLT	I., Hess András t. 4.
PETŐFI KÖNYVESBOLT	II., Margit krt. 7.
PONT KÖNYVESBOLT	V., Mérleg u. 6.
PÜSKI KÖNYVESHÁZ	I., Krisztina krt. 26.
STÚDIUM AKADÉMIA KÖNYVESBOLT	V., Váci u. 22.
SZÁZADVÉG KÖNYVESBOLT	V., Veres Pálné u. 4-6.
A BALASSI KIADÓ KÖNYVESBOLTJÁBAN	II., Margit u. 1.

korlátozott számban korábbi számaink is kaphatók.

Czakó Gábor

a
Mi helyzet?

Gazdaságkor titkai

Megrendelem az esszékötetet példányban (ára: 498 Ft/pld). A könyv árát és a postaköltséget az IGEN Egyesület bankszámlájára (Postabank Rt. 219-98636; 021-03044) a mellékelt csekken befizetem.

Név:

.....

cím

.....

.....

dátum:

aláírás:

Kérjük, borítékban küldje el az IGEN Egyesület címére:
1126 Budapest, Nagy Jenő u. 5.

MAGYAR SZEMLE

Előfizetési díj:

 egy évre 1140 Ft külföldön 50 \$

 fél évre 570 Ft külföldön 25 \$

Az előfizetési díjat a részemre megküldött postautalványon egyenlítem ki.

Név

Cím

Dátum

Aláírás

Kérjük, vágja ki és borítékban adja fel a szerkesztőség címére (1067 Budapest, Eötvös u. 24.). Előfizetőinknek jutalmat nem, de egy színvonalas, értékes lapot minden hónapban adhatunk a befizetett összeg ellenértékeként! A hiányzó számok átvehetők a szerkesztőségben, vagy — postaköltség ellenében — igénye szerint megküldjük Önnek postán!

MAGYAR SZEMLE

Megjelenik havonta

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Telefon/Fax: 111-6477

Kiadja:
Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
DR. GRANASZTÓI GYÖRGY

ISSN 1216 6235

Nyomdai munkálatok:
Hírlapnyomda, Lajosmizse
Felelős vezető:

BURJÁN NORBERT igazgató

Tipográfia terv:
BANGA FERENC
Műszaki szerkesztés:
MAGYAR BERTALAN
Lapmenedzser:
VÁCZI GÁBOR

Terjeszti belföldön előfizetésben
a Magyar Posta Rt. Hírlap-üzletági
Igazgatósága. Árusításban
megvásárolható a postai területi
hírlapkereskedelmi rt-k árusainál.
Előfizetési díj: egy évre 1140 Ft,
fél évre 570 Ft;

külföldön a Kultúra
Külkereskedelmi Vállalat.
Előfizethető a Vállalatnál,
H-1389 Budapest P.O.B. 149,
vagy a Magyar Hitelbanknál
(H-1133 Budapest) vezetett
202-10995 számú számláján,
vagy külföldi partnereinél.
Előfizetési díj: postaköltséggel
együtt egy évre 50 \$, fél évre 25 \$.

A CÍMLAPON:
G. B. PIRANESI: ANTIK TEMPLOM
(RÉSZLET)
FOTO: TAHIN GYULA

AUSZTRÁLIA: G. Menczer, P.O.B. 219.
Watirna South 3152 Vic.

BELGIUM: „Du Monde Entier”: S.A.,
162 Rue du Midi, B-1000 Bruxelles

BRAZÍLIA: Livraria D. Landy Ltda. Rua
7 de Abril 252, 01051 Sao Paulo.

DÁNIA: Munksgaard, 35 Norre Sogade,
1370 Copenhagen

FINNORSZÁG: Akateeminen Kirjakaup-
pa, Keskuskatu 2, SF 00100 Helsinki 10.

FRANCIAORSZÁG: Sociéte Balaton,
67, Bld. Pasteur, 75015 Paris

HOLLANDIA: Faxon Europe B. V.,
Postbus 197., 1000 AD Amsterdam

IZRAEL: Tel-Aviv; Hungarian Culture
and Business Center, Allenby Str. 38.,
P.O.B. 26439; Tel-Aviv, 652116

JUGOSZLÁVIA: Forum Vojvode Misi-
ca broj, 1.21000 Novi-Sad

JAPÁN: Nauka Ltd., 2-30-19 Minami-
Ikebukuro, Toshima-ku, Tokyo 171.

KANADA: Pannonia Books, P.O.B.
1017, Postal Station „B” 6, Toronto Ont.

M5T 2T8; Hungarian Ikka and Travel
Service, 1208 Granville Street, Vancou-
ver, B.C. V6-1M 4; Culture Hongroise,
Mme Vera Bencze, 6958 Wilderton Ave.

Montreal Que. H3S 2M5.

NAGY-BRITANNIA: Hungarian Book
Agency, Mrs. Klara Adams, 87 Seward-
stone Road, London E2 9HN;

Collet's Holdings Ltd., Denington Esta-
te, Wellingborough Northants, NN8

2QT.

NORVÉGIA: Narversen Inte-Center,
P.O.B. 6125 Etterstadt, 0602 Oslo 6.

NSZK: Kubon and Sagner, Postfach
34010, 8000-München 34. H. und S. Kat-
ko, Musica Hungarica. Rümansstrasse

4. 8000-München 40; Zeitungsvertrieb
Gebrüder Petermann GMBH und Co

KG, Kurfürstenstr. 111. D 1000 BERLIN

30; Translibris Zeitschriften und Buch-
vertrieb G8MH Moltkestr. 80. D-5000

KÖLN 1.

SVÁJC: Magda Szerday, Teichweg 16,
4142 Münchenstein

SVÉDORSZÁG: Esselte Tidskriftscent-
ralen, P.O.B. 638, 2-101 28 Stockholm,

Wennergren Williams AB, Box 30004, S-
104 25

Stockholm: BTJ Bibliotekstjanst AB,
Box 200, S-221 CO Lund

USA: Center of Hungarian Literature,
4418, Tóth Avenue, Brooklyn, N.Y.

11204; Ebsco, Industries Inc. P.O.Box
1943, Birmingham, Ala. 35201, Framo

Publishing, 561 West Diversey Parkway
Room 19. Chicago 111. 60614; Püski-

Corvin, 251 E. 82 Street, New-York, Nr.
10082

VENEZUELA: A Weiss'y Asaiados
S.R.L. Ibarra a Veroes-Av. Urdaneta

Edif. Torre Alfa 7 piso Caracas.

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL: BEKE GYÖRGY: *Groza Péter és a romániai magyar egyházak*; SCHMIDT MÁRIA: *A magyar társadalom a diktatúrák alatt*; MOLNÁR ATTILA: *J. S. Mill szabadságának mai olvasata*; *Esti Kérdés* — interjúk a Duna TV-ből; MÓRO CZ ZSOLT Hamvas Béláról; *Konfliktuskerülő-e a magyar?* — szimpozion.

AZ EGYÉNISÉGEK KÉT NAGYCSOPORTBA TARTOZNAK: az objektív és a szubjektív emberek típusába. Hasonlóképpen az államférfiak is. Az objektív típusú államférfi tartózkodó, flegmatikus, magaviseletében egyenletes, nem közlékeny, méltóságának tudatában van, ami könnyen a gőg látszatát kelti. Sokszor ez önvédelem, hogy ne kelljen a tárgy alapos ismerete híján nyilatkoznia. Benné az ész munkája az uralkodó: a dolgokat sok oldalról, hidegen vizsgálja, óvatos, könnyelműen nem ítél és nyilatkozik. Erősen hajlik az elmélyedő kontemplációra, ezért terveit lassan érleli, de aztán makacsul ragaszkodik hozzájuk. Fél a rögtönzéstől, nem improvizál, hideg, klasszikus szónok. Egyénisége inkább tiszteletet, mint szeretetet gerjeszt. Mint a principiumok embere, egyenest fölfelé tör az ideálhoz, szinte csúcsíves architektonikai rendszerben gondolkodik: gótikus államférfi.

A SZUBJEKTÍV TÍPUSÚ ÁLLAMFÉRFIBAN nagy az elevenség, közvetlenség és melegség, a magával ragadó entuziazmus; a benyomásokra és gondolatokra hirtelen hat vissza, ezeket érzelemmel itatja át, a változottságra hajlik, cikázó elmejárású és fantáziájú, rendkívül termékeny gondolatai rajban röpülnek, azonban csak fölveti őket, de már nincs nyugalma részletes kidolgozásukra. Fejlődésükesebb, mint az elvek merev embere. Hajlik a meglepő politikai pálfordulásokra. Sugalmazó hatású szónok, szemléletes és plasztikus, hajlik a dagályra, ha az objektív államférfi gótikus, akkor a szubjektív a barokk-politikus. Az objektív apollói államférfi világít, de nem melegít; a szubjektív, dionysosi államférfi rövid ideig fénylik, de mindjárt olvaszt is. A legtöbb államférfi lelki struktúrája átmeneti forma a kettő között. Ha Augustus császárt, Richelieu-t, Disraelit, Deákot az objektív államférfi-típusba soroljuk, ez távolról sem jelenti érzelemmentességüket. S ha Cromwellt, Winston Churchillt, Kossuthot a szubjektív típusba számtjuk, balgaság volna azt hinni, mintha ezeknek fényes esze nem játszott volna szerepet politikájukban.

AZ IFJÚ POLITIKUSBAN LEGTÖBBSZÖR a szubjektív embertípus ismertőjegyei jelentkeznek. Rendszerint a nemzeti szabadság vagy társadalmi reformok eszménye űzi a politikába. A radikalizmus képviselője: túlzó kritikával, a meglévő rend ellen való lázadással kezdi.

AZ ÖREG POLITIKUS TÖBBNYIRE az objektív típus képviselője: az értelem nyugodt megfontolása lép az érzelmek és szenvedélyek helyébe. Az új politikai áramlatokban kényelmetlenül érzi magát, sok mindent rosszul lát és ítél meg. Számos öreg államférfi juvenilizmusban szenved, az örökifjút játssza, fiatalos politikai csínyekre hajlamos, a radikális áramlatokhoz való tüntető csatlakozással tetszeleg a fejlődésképeség látszatában. A férfikorban az objektív és a szubjektív, az érzelem és az értelem kiegyenlítődik. Ez a komoly alkotás kora.

A VILÁGHÁBORÚ A RÉGI, ÖREG POLITIKUSOK MŰVE, melyben a fiatalok hullottak el. (Az életkorok politikai típusai — Magyar Szemle, 1933 március.)

KORNIS GYULA